

**График семинаров по повышению квалификации и переподготовки кадров на IV квартал
ТОО «Центр исследований, анализа и оценки эффективности»**

№	Направления, темы семинаров*	Кол-во академ. часов	Продолж. дней	Период проведения
Октябрь				
1.	F8 Audit and Assurance (Аудит и сопутствующие услуги) ACCA	50	5	16-20 октября
2.	Аудит эффективности для СВА ЦГО и МИО	60	5	23-30 октября
Ноябрь				
3.	Аудит консолидированной финансовой отчетности для работников ГАФК	24	10	13-20 ноября

CENTER FOR
ANALYTICAL
RESEARCH &
EVALUATION

*Возможны корпоративные семинары по темам, согласованным с Заказчиком
** Даты по согласованию

Учитывая эпидемиологическую ситуацию, семинары проводятся в онлайн или офлайн формате
По всем вопросам обращаться по следующим телефонам: (7172) 74-22-23, 74-27-22, 74-20-58,
факс 74-25-58; e-mail: seminar@cifn.kz; сайт: www.cifn.kz
По вопросам заключения договора на обучение: тел. (7172) 74-27-23

№3 (60)

• ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ • НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ • SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ STATE AUDIT

**МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ
STATE AUDIT**

ШІЛДЕ | ИЮЛЬ | JULY | **2023** | ҚЫРКҮЙЕК | СЕНТЯБРЬ | SEPTEMBER

№3 (60)

ISSN (print) 2072-9847
ISSN-L 2072-9847
ISSN (online) 2958-986X

«Мемлекеттік аудит – Государственный аудит» журналына ұсынылатын қолжазбаны рәсімдеу жөніндегі авторға арналған нұсқаулық

Журнал Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы, макроэкономикалық, бюджеттік және қаржылық саясат мәселелері бойынша ғылыми мақалаларды, ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін, мемлекеттік аудит органдары қызметкерлерінің, докторанттардың, магистранттар мен жоғары оқу орындарының зерттеушілерінің, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ұлттық ресурстарын басқару тиімділігінің проблемаларына қызығушылық танытатын өзге де адамдардың басқа да ғылыми талдамалық материалдарын жариялау үшін ашық.

Жариялауға журналдың тақырыптық бағытына сәйкес келетін түпнұсқа, бұрын жарияланбаған мақалалар қабылданады. Барлық мақалалар плагиатқа тексеруден «StrikePlagiarism» лицензиялық жүйесінде және қос соқыр шолудан өтеді. Жарияланған мақаланы басқа ғылыми журналдарда орналастыру фактісі анықталған жағдайда, мақала ретракция рәсіміне жатады.

Автор https://gov-audit.kz / сайтында тіркелуі керек (сайтта сіз мақаланы беру жөніндегі нұсқаулықпен таныса аласыз). Мақаланы жариялауға жіберетін тіркелген тұлға мақаланың негізгі авторы болып табылады. Бірнеше автор (бірлескен авторлар) болған жағдайда негізгі авторды тіркеу кезінде көрсету қажет.

Мақаланы жариялау келесі рәсімдеу шараларын талап етеді:	Оформление статьи для публикации требует следующих мер:
-қолжазбаны электронды форматта беруге міндетті (doc, docx, rtf форматтарында);	-предоставить рукопись в электронном формате (в форматах doc, docx, rtf);
-файл атауында автордың тегін (тең авторлар болған жағдайда – бірінші автордың тегін) көрсетуге міндетті;	-указывать в названии файла фамилию автора (при наличии соавторов – фамилия основного автора);
-параметрді ұстану керек: қаріп – Times New Roman, қаріп кеглі – 14, туралуу – мәтіннің ені бойынша, аралық – бір, абзац – 1,25 см, жиіектері: жоғарғы және төменгі – 2 см, сол жақ – 3 см, оң жақ – 1 см;	-придерживаться параметров: шрифт – Times New Roman, кегль шрифта – 14, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзац – 1,25 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое – 3 см, правое – 1 см;
-кестелерді, диаграммаларды, суреттерді форматтауға мүмкіндік беретін форматта ұсыну (журналдың дизайны бойынша түстерді аудару және редакциялау үшін қажет), мысалы: 1-сурет. Атауы. 1-кесте. Атауы. Кестелер, диаграммалар, суреттер саны ұсынылған мақаланың барлық көлемінің 20% - нан аспауы тиіс.	-представить таблицы, диаграммы, рисунки в формате, допускающем форматирование (необходимо для осуществления перевода и редактирования цвета по дизайну журнала), например: Рисунок 1. Название. Таблица 1. Название. Количество таблиц, диаграмм, рисунков не должно превышать 20% от всего объема представленной статьи.
Мақаланың құрылымдық элементтеріне қойылатын талаптар:	Требования к структурным элементам статьи:
-FTAMP (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы) – мақала тілінде;	-МРНТИ (межгосударственный рубрикатор научно-технической информации) – на языке статьи;
-авторлардың тегі, аты, әкесінің аты (аты-жөнінің алдынан жазылады; «*» белгісімен хат-хабар үшін бас автор белгіленеді) - мақала тілінде;	-фамилия, имя, отчество авторов (инициалы после фамилии; знаком «*» отмечается основной автор для корреспонденции) - на языке статьи;
-электрондық пошта мекенжайлары;	-адрес электронной почты;
-жұмыс (оқу) орны, қаласы, елі (мақала тілінде);	-место работы (учебы), город, страна (на языке статьи);
-мақала атауы (ортасында бас әріптермен, қою қаріппен) - мақала тілінде;	-название статьи (по центру заглавными буквами, шрифт жирный) – на языке статьи;
-аннотация (Мақала тілінде) 150 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес;	-аннотация (на языке статьи) не менее 150 и не более 300 слов;
-нүктелі үтір арқылы кілт сөздер/сөз тіркестері (5 не 7 сөз);	-ключевые слова/словосочетания через точку с запятой (5 или 7 слов);
- мақала мәтіні кіріспеден (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, Зерттеу мақсаты), негізгі бөлімнен (зерттеу әдіснамасы, ғылыми әдебиетке шолу, әдістер, нәтижелер, пікірталас) және қорытындыдан тұрады;	-текст статьи включает: введение (актуальность, научная значимость, цель исследования), основную часть (методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и заключение;
- пайдаланылған дереккөздер тізімі мақала жазылған тілде және жалпы қабылданған ағылшын транслитерациясында (орысшадан латынға http://translit.ru немесе https://transliteration.pro/bsi, қазақшадан латынға https://qazlat.kz веб-сайтарында) ұсынылуы керек. Автоматты бет сілтемелерін пайдалануға рұқсат етілмейді. Әдебиеттер тізімі кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек, оның ішінде 5-7 дереккөз соңғы 3-5 жылдағы, оның ішінде Scopus және Web of Science деректер қорынан;	-список использованных источников должен быть представлен на языке, на котором написана статья и в общепринятой английской транслитерации (на сайтах http://translit.ru либо https://transliteration.pro/bsi с русского на латиницу, https://qazlat.kz с казахского на латиницу). Использование автоматических постраничных ссылок не допускается. Список литературы должен содержать не менее 10 источников, из них 5-7 источников за последние 3-5 лет, в том числе из базы данных Scopus и Web of Science;
-мақаланың соңында аннотация мен түйінді сөздердің басқа 2 тілге аудармасы.	-перевод аннотации и ключевых слов на 2-х других языках в конце статьи.
Мақаланың көлемі (FTAMP, атауын, авторлар туралы мәліметтерді, аннотациялар, түйінді сөздер және пайдаланылған дереккөздер тізімін есепке алмағанда) 7 беттен кем болмауы және 15 беттен аспауы тиіс.	Объем статьи (без учета МРНТИ, названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов и списка использованных источников) должен составлять не менее 7 страниц и не превышать 15 страниц.
Кері байланыс: Мекенжайы: 010000, Астана қ., Мәңгілік Ел даңғылы, 8-ғимарат, «Министрліктер үйі» Телефон: +7 (7172)74-21-96 Сайты: https://gov-audit.kz/ Электрондық поштасы: journal@gov-audit.kz	Обратная связь: Адрес: 010000, г. Астана, пр. Мәңгілік Ел, здание 8 «Дом министерств» Телефон: +7 (7172)74-21-96 Сайт: https://gov-audit.kz/ Электронная почта: journal@gov-audit.kz
Кері байланыс: Мекенжайы: 010000, Астана қ., Мәңгілік Ел даңғылы, 8-ғимарат, «Министрліктер үйі» Қабылдау бөлмесі: +7 (7172) 74-17-33 Сайты: https://cifn.kz/ Электрондық поштасы: info@cifn.kz	Feedback: Address: 010000, Astana, Mangilik El Ave., building 8, «House of Ministries» Phone: +7 (7172)74-21-96 Website: https://gov-audit.kz/ Email address: journal@gov-audit.kz

Руководство для автора по оформлению рукописи, представляемых в журнал «Мемлекеттік аудит – Государственный аудит»

Журнал открыт для публикации научных статей, результатов научно-исследовательских работ по вопросам социально-экономического развития Казахстана, макроэкономической, бюджетной и финансовой политики, других научных аналитических материалов работников органов государственного аудита, докторантов, магистрантов и исследователей высших учебных заведений, а также иных лиц, интересующихся проблемами эффективности управления национальными ресурсами Республики Казахстан.

К публикации принимаются оригинальные, ранее неопубликованные статьи, соответствующие тематической направленности журнала. Все статьи проходят проверку на плагиат в лицензионной системе «StrikePlagiarism» и двойное слепое рецензирование. В случае выявления факта размещения опубликованной статьи в других научных журналах, статья подвергается процедуре ретракции.

Автору необходимо зарегистрироваться на сайте https://gov-audit.kz/ (на сайте вы можете ознакомиться с инструкцией по подаче статьи). Зарегистрированное лицо, которое отправляет статью для публикации будет приниматься основным автором (автор для корреспонденции) статьи. В случае нескольких авторов (соавторов) при регистрации указывать основного автора.

A guide for the author on the design of the manuscript submitted to the journal «Memlekettik audit - Gosudarstvennyi audit»

The journal is open for publication of scientific articles, results of research works on issues of socio-economic development of Kazakhstan, macroeconomic, budgetary and financial policy, other scientific analytical materials of employees of state audit bodies, doctoral students, undergraduates and researchers of higher educational institutions, as well as other persons interested in the problems of effective management of national resources of the Republic of Kazakhstan.

Original, previously unpublished articles corresponding to the thematic focus of the journal are accepted for publication. All articles are checked for plagiarism in the license system «StrikePlagiarism» and double-blind peer review. In case of detection of the fact of placement of the published article in other scientific journals, the article is subjected to the retraction procedure.

The author needs to register on the website https://gov-audit.kz / (on the website you can read the instructions for submitting the article). The registered person who submits the article for publication will be accepted by the main author (the author for correspondence) of the article. In the case of several authors (co-authors), indicate the main author when registering.

The design of the article for publication requires the following measures:	Серіктестік қызметі	Информация об учредителе журнала	Information about the founder of the journal
-submit the manuscript in electronic format (in doc, docx, rtf formats);	Серіктестік мемлекеттік органдарды бағалаудың мемлекеттік жүйесін институционалдық нығайту, мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылауды дамыту мен жетілдіруге ықпал ету, мемлекеттік аудиттің кәсіби білікті кадрларын қалыптастыру, сондай-ақ табыс табу үшін жағдай жасау мақсатында құрылған.	Товарищество с ограниченной ответственностью «Центр исследований, анализа и оценки эффективности» (далее - Товарищество) со стопроцентным участием государства создано в соответствии с законодательством Республики Казахстан и зарегистрировано в органах юстиции.	Limited liability partnership «Center for Analytical Research and Evaluation» (further – the Partnership) with one hundred percent participation of the state, it was created in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan and registered with the judicial authorities.
-indicate the author’s surname in the file name (if there are co-authors - the surname of the main author);	-указывать в названии файла фамилию автора (при наличии соавторов - фамилия основного автора);	Учредителем Товарищества является Правительство Республики Казахстан в лице Комитета государственного имущества и приватизации Министерства финансов Республики Казахстан.	The founder of the Partnership is the Government of the Republic of Kazakhstan represented by the State Property and Privatization Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan.
-follow the parameters: font – Times New Roman, font size – 14, alignment – text width, spacing – single, paragraph – 1.25 cm, margins: upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm;	-придерживаться параметров: шрифт – Times New Roman, кегль шрифта – 14, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзац – 1,25 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое – 3 см, правое – 1 см;	Единственным участником Товарищества является Высшая аудиторская палата Республики Казахстан (далее – Единственный участник), который осуществляет права владения и пользования 100% долей участия в Товариществе и представляет интересы государства, как Единственного участника, по вопросам, отнесенным к компетенции общего собрания участников, в соответствии с законодательством.	The only participant of the Partnership is the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan (further - the Only participant), which exercises the rights of ownership and use of 100% of the participation in the Partnership and represents the interests of the state, as the Only participant, on issues within the competence of the general meeting of participants, in accordance with the legislation.
-present tables, diagrams, figures in a format that allows formatting (necessary for the translation and editing of colors according to the design of the magazine), for example: Figure 1. Title. Table 1. Name. The number of tables, diagrams, figures should not exceed 20% of the total volume of the submitted article.	-представить таблицы, диаграммы, рисунки в формате, допускающем форматирование (необходимо для осуществления перевода и редактирования цвета по дизайну журнала), например: Рисунок 1. Название. Таблица 1. Название. Количество таблиц, диаграмм, рисунков не должно превышать 20% от всего объема представленной статьи.	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
Requirements for the structural elements of the article:	Серіктестік қызметі	Миссия Товарищества	The mission of the Partnership
IRSTI (interstate rubricator of scientific and technical information) – in the language of the article;	Серіктестік мемлекеттік органдарды бағалаудың мемлекеттік жүйесін институционалдық нығайту, мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылауды дамыту мен жетілдіруге ықпал ету, мемлекеттік аудиттің кәсіби білікті кадрларын қалыптастыру, сондай-ақ табыс табу үшін жағдай жасау мақсатында құрылған.	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
-surname, first name, patronymic of the authors (initials after the surname; the «*» sign marks the main author for correspondence) - in the language of the article;	-фамилия, имя, отчество авторов (инициалы после фамилии; знаком «*» отмечается основной автор для корреспонденции) - на языке статьи;	Учредителем Товарищества является Правительство Республики Казахстан в лице Комитета государственного имущества и приватизации Министерства финансов Республики Казахстан.	The founder of the Partnership is the Government of the Republic of Kazakhstan represented by the State Property and Privatization Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan.
-email address;	-адрес электронной почты;	Единственным участником Товарищества является Высшая аудиторская палата Республики Казахстан (далее – Единственный участник), который осуществляет права владения и пользования 100% долей участия в Товариществе и представляет интересы государства, как Единственного участника, по вопросам, отнесенным к компетенции общего собрания участников, в соответствии с законодательством.	The only participant of the Partnership is the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan (further - the Only participant), which exercises the rights of ownership and use of 100% of the participation in the Partnership and represents the interests of the state, as the Only participant, on issues within the competence of the general meeting of participants, in accordance with the legislation.
-place of work (study), city, country (in the language of the article);	-место работы (учебы), город, страна (на языке статьи);	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
-the title of the article (centered in capital letters, bold font) – in the language of the article;	-название статьи (по центру заглавными буквами, шрифт жирный) – на языке статьи;	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
-abstract (in the language of the article) not less than 150 and not more than 300 words;	-аннотация (на языке статьи) не менее 150 и не более 300 слов;	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
-keywords/phrases separated by semicolons (5 or 7 words);	-ключевые слова/словосочетания через точку с запятой (5 или 7 слов);	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
-the text of the article includes: introduction (relevance, scientific significance, purpose of the study), the main part (research methodology, review of scientific literature, methods, results, discussion) and conclusion;	-текст статьи включает: введение (актуальность, научная значимость, цель исследования), основную часть (методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и заключение;	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
-the list of sources used should be presented in the language in which the article is written and in the generally accepted English transliteration (on the websites http://translit.ru either https://transliteration.pro/bsi from Russian to Latin, https://qazlat.kz from Kazakh to Latin). The use of automatic paginated links is not allowed. The list of references should contain at least 10 sources, including 5-7 sources from the last 3-5 years, including from the Scopus database and Web of Science;	-список использованных источников должен быть представлен на языке, на котором написана статья и в общепринятой английской транслитерации (на сайтах http://translit.ru либо https://transliteration.pro/bsi с русского на латиницу, https://qazlat.kz с казахского на латиницу). Использование автоматических постраничных ссылок не допускается. Список литературы должен содержать не менее 10 источников, из них 5-7 источников за последние 3-5 лет, в том числе из базы данных Scopus и Web of Science;	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
-translation of the abstract and keywords in 2 other languages at the end of the article.	-перевод аннотации и ключевых слов на 2-х других языках в конце статьи.	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.
The volume of the article (excluding theIRSTI, title, information about the authors, annotation, keywords and list of sources used) should be at least 7 pages and not exceed 15 pages.	Объем статьи (без учета МРНТИ, названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов и списка использованных источников) должен составлять не менее 7 страниц и не превышать 15 страниц.	Товарищество создано в целях институционального укрепления государственной системы оценки государственных органов, содействия в развитии и совершенствовании государственного аудита и финансового контроля, создания условий для формирования профессиональных компетентных кадров государственного аудита, а также извлечения дохода.	The Partnership was established for the purpose of institutional strengthening of the state system of evaluation of state bodies, assistance in the development and improvement of state audit and financial control, creation of conditions for the formation of professional competent personnel of state audit, as well as income generation.

Мақаланы жариялау келесі рәсімдеу шараларын талап етеді:	Оформление статьи для публикации требует следующих мер:
-қолжазбаны электронды форматта беруге міндетті (doc, docx, rtf форматтарында);	-предоставить рукопись в электронном формате (в форматах doc, docx, rtf);
-файл атауында автордың тегін (тең авторлар болған жағдайда – бірінші автордың тегін) көрсетуге міндетті;	-указывать в названии файла фамилию автора (при наличии соавторов – фамилия основного автора);
-параметрді ұстану керек: қаріп – Times New Roman, қаріп кеглі – 14, туралуу – мәтіннің ені бойынша, аралық – бір, абзац – 1,25 см, жиіектері: жоғарғы және төменгі – 2 см, сол жақ – 3 см, оң жақ – 1 см;	-придерживаться параметров: шрифт – Times New Roman, кегль шрифта – 14, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзац – 1,25 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое – 3 см, правое – 1 см;
-кестелерді, диаграммаларды, суреттерді форматтауға мүмкіндік беретін форматта ұсыну (журналдың дизайны бойынша түстерді аудару және редакциялау үшін қажет), мысалы: 1-сурет. Атауы. 1-кесте. Атауы. Кестелер, диаграммалар, суреттер саны ұсынылған мақаланың барлық көлемінің 20% - нан аспауы тиіс.	-представить таблицы, диаграммы, рисунки в формате, допускающем форматирование (необходимо для осуществления перевода и редактирования цвета по дизайну журнала), например: Рисунок 1. Название. Таблица 1. Название. Количество таблиц, диаграмм, рисунков не должно превышать 20% от всего объема представленной статьи.
Мақаланың құрылымдық элементтеріне қойылатын талаптар:	Требования к структурным элементам статьи:
-FTAMP (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы) – мақала тілінде;	-МРНТИ (межгосударственный рубрикатор научно-технической информации) – на языке статьи;
-авторлардың тегі, аты, әкесінің аты (аты-жөнінің алдынан жазылады; «*» белгісімен хат-хабар үшін бас автор белгіленеді) - мақала тілінде;	-фамилия, имя, отчество авторов (инициалы после фамилии; знаком «*» отмечается основной автор для корреспонденции) - на языке статьи;
-электрондық пошта мекенжайлары;	-адрес электронной почты;
-жұмыс (оқу) орны, қаласы, елі (мақала тілінде);	-место работы (учебы), город, страна (на языке статьи);
-мақала атауы (ортасында бас әріптермен, қою қаріппен) - мақала тілінде;	-название статьи (по центру заглавными буквами, шрифт жирный) – на языке статьи;
-аннотация (Мақала тілінде) 150 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес;	-аннотация (на языке статьи) не менее 150 и не более 300 слов;
-нүктелі үтір арқылы кілт сөздер/сөз тіркестері (5 не 7 сөз);	-ключевые слова/словосочетания через точку с запятой (5 или 7 слов);
- мақала мәтіні кіріспеден (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, Зерттеу мақсаты), негізгі бөлімнен (зерттеу әдіснамасы, ғылыми әдебиетке шолу, әдістер, нәтижелер, пікірталас) және қорытындыдан тұрады;	-текст статьи включает: введение (актуальность, научная значимость, цель исследования), основную часть (методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и заключение;
- пайдаланылған дереккөздер тізімі мақала жазылған тілде және жалпы қабылданған ағылшын транслитерациясында (орысшадан латынға http://translit.ru немесе https://transliteration.pro/bsi, қазақшадан латынға https://qazlat.kz веб-сайтарында) ұсынылуы керек. Автоматты бет сілтемелерін пайдалануға рұқсат етілмейді. Әдебиеттер тізімі кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек, оның ішінде 5-7 дереккөз соңғы 3-5 жылдағы, оның ішінде Scopus және Web of Science деректер қорынан;	-список использованных источников должен быть представлен на языке, на котором написана статья и в общепринятой английской транслитерации (на сайтах http://translit.ru либо https://transliteration.pro/bsi с русского на латиницу, https://qazlat.kz с казахского на латиницу). Использование автоматических постраничных ссылок не допускается. Список литературы должен содержать не менее 10 источников, из них 5-7 источников за последние 3-5 лет, в том числе из базы данных Scopus и Web of Science;
-мақаланың соңында аннотация мен түйінді сөздердің басқа 2 тілге аудармасы.	-перевод аннотации и ключевых слов на 2-х других языках в конце статьи.
Мақаланың көлемі (FTAMP, атауын, авторлар туралы мәліметтерді, аннотациялар, түйінді сөздер және пайдаланылған дереккөздер тізімін есепке алмағанда) 7 беттен кем болмауы және 15 беттен аспауы тиіс.	Объем статьи (без учета МРНТИ, названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов и списка использованных источников) должен составлять не менее 7 страниц и не превышать 15 страниц.
Кері байланыс: Мекенжайы: 010000, Астана қ., Мәңгілік Ел даңғылы, 8-ғимарат, «Министрліктер үйі» Телефон: +7 (7172)74-21-96 Сайты: https://gov-audit.kz/ Электрондық поштасы: journal@gov-audit.kz	Обратная связь: Адрес: 010000, г. Астана, пр. Мәңгілік Ел, здание 8 «Дом министерств» Телефон: +7 (7172)74-21-96 Сайт: https://gov-audit.kz/ Электронная почта: journal@gov-audit.kz
Кері байланыс: Мекенжайы: 010000, Астана қ., Мәңгілік Ел даңғылы, 8-ғимарат, «Министрліктер үйі» Қабылдау бөлмесі: +7 (7172) 74-17-33 Сайты: https://cifn.kz/ Электрондық поштасы: info@cifn.kz	Feedback: Address: 010000, Astana, Mangilik El Ave., building 8, «House of Ministries» Phone: +7 (7172)74-21-96 Website: https://gov-audit.kz/ Email address: journal@gov-audit.kz

Мақаланы жариялау келесі рәсімдеу шараларын талап етеді:	Оформление статьи для публикации требует следующих мер:
-қолжазбаны электронды форматта беруге міндетті (doc, docx, rtf форматтарында);	-предоставить рукопись в электронном формате (в форматах doc, docx, rtf);
-файл атауында автордың тегін (тең авторлар болған жағдайда – бірінші автордың тегін) көрсетуге міндетті;	-указывать в названии файла фамилию автора (при наличии соавторов – фамилия основного автора);
-параметрді ұстану керек: қаріп – Times New Roman, қаріп кеглі – 14, туралуу – мәтіннің ені бойынша, аралық – бір, абзац – 1,25 см, жиіектері: жоғарғы және төменгі – 2 см, сол жақ – 3 см, оң жақ – 1 см;	-придерживаться параметров: шрифт – Times New Roman, кегль шрифта – 14, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзац – 1,25 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое – 3 см, правое – 1 см;
-кестелерді, диаграммаларды, суреттерді форматтауға мүмкіндік беретін форматта ұсыну (журналдың дизайны бойынша түстерді аудару және редакциялау үшін қажет), мысалы: 1-сурет. Атауы. 1-кесте. Атауы. Кестелер, диаграммалар, суреттер саны ұсынылған мақаланың барлық көлемінің 20% - нан аспауы тиіс.	-представить таблицы, диаграммы, рисунки в формате, допускающем форматирование (необходимо для осуществления перевода и редактирования цвета по дизайну журнала), например: Рисунок 1. Название. Таблица 1. Название. Количество таблиц, диаграмм, рисунков не должно превышать 20% от всего объема представленной статьи.
Мақаланың құрылымдық элементтеріне қойылатын талаптар:	Требования к структурным элементам статьи:
-FTAMP (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы) – мақала тілінде;	-МРНТИ (межгосударственный рубрикатор научно-технической информации) – на языке статьи;
-авторлардың тегі, аты, әкесінің аты (аты-жөнінің алдынан жазылады; «*» белгісімен хат-хабар үшін бас автор белгіленеді) - мақала тілінде;	-фамилия, имя, отчество авторов (инициалы после фамилии; знаком «*» отмечается основной автор для корреспонденции) - на языке статьи;
-электрондық пошта мекенжайлары;	-адрес электронной почты;
-жұмыс (оқу) орны, қаласы, елі (мақала тілінде);	-место работы (учебы), город, страна (на языке статьи);
-мақала атауы (ортасында бас әріптермен, қою қаріппен) - мақала тілінде;	-название статьи (по центру заглавными буквами, шрифт жирный) – на языке статьи;
-аннотация (Мақала тілінде) 150 сөзден кем емес және 300 сөзден артық емес;	-аннотация (на языке статьи) не менее 150 и не более 300 слов;
-нүктелі үтір арқылы кілт сөздер/сөз тіркестері (5 не 7 сөз);	-ключевые слова/словосочетания через точку с запятой (5 или 7 слов);
- мақала мәтіні кіріспеден (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, Зерттеу мақсаты), негізгі бөлімнен (зерттеу әдіснамасы, ғылыми әдебиетке шолу, әдістер, нәтижелер, пікірталас) және қорытындыдан тұрады;	-текст статьи включает: введение (актуальность, научная значимость, цель исследования), основную часть (методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и заключение;
- пайдаланылған дереккөздер тізімі мақала жазылған тілде және жалпы қабылданған ағылшын транслитерациясында (орысшадан латынға http://translit.ru немесе https://transliteration.pro/bsi, қазақшадан латынға https://qazlat.kz веб-сайтарында) ұсынылуы керек. Автоматты бет сілтемелерін пайдалануға рұқсат етілмейді. Әдебиеттер тізімі кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек, оның ішінде 5-7 дереккөз соңғы 3-5 жылдағы, оның ішінде Scopus және Web of Science деректер қорынан;	-список использованных источников должен быть представлен на языке, на котором написана статья и в общепринятой английской транслитерации (на сайтах http://translit.ru либо https://transliteration.pro/bsi с русского на латиницу, https://qazlat.kz с казахского на латиницу). Использование автоматических постраничных ссылок не допускается. Список литературы должен содержать не менее 10 источников, из них 5-7 источников за последние 3-5 лет, в том числе из базы данных Scopus и Web of Science;
-мақаланың соңында аннотация мен түйінді сөздердің басқа 2 тілге аудармасы.	-перевод аннотации и ключевых слов на 2-х других языках в конце статьи.
Мақаланың көлемі (FTAMP, атауын, авторлар туралы мәліметтерді, аннотациялар, түйінді сөздер және пайдаланылған дереккөздер тізімін есепке алмағанда) 7 беттен кем болмауы және 15 беттен аспауы тиіс.	Объем статьи (без учета МРНТИ, названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов и списка использованных источников) должен составлять не менее 7 страниц и не превышать 15 страниц.
Кері байланыс: Мекенжайы: 010000, Астана қ., Мәңгілік Ел даңғылы, 8-ғимарат, «Министрліктер үйі» Телефон: +7 (7172)74-21-96 Сайты: https://gov-audit.kz/ Электрондық поштасы: journal@gov-audit.kz	Обратная связь: Адрес: 010000, г. Астана, пр. Мәңгілік Ел, здание 8 «Дом министерств» Телефон: +7 (7172)74-21-96 Сайт: https://gov-audit.kz/ Электронная почта: journal@gov-audit.kz
Кері байланыс: Мекенжайы: 010000, Астана қ., Мәңгілік Ел даңғылы, 8-ғимарат, «Министрліктер үйі» Қабылдау бөлмесі: +7 (7172) 74-17-33 Сайты: https://cifn.kz/ Электрондық поштасы: info@cifn.kz	Feedback: Address: 010000, Astana, Mangilik El Ave., building 8, «House of Ministries» Phone: +7 (7172)74-21-96 Website: https://gov-audit.kz/ Email address: journal@gov-audit.kz

НӨМІРДЕ ОҚЫҢЫЗ ЧИТАЙТЕ В НОМЕРЕ INSIDE

Табиғи ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалау саласындағы мемлекеттік аудит: әлемдік тәжірибе
Рахимов Р., Niemenmaa V., Көшербаева Д., Рахметова А.

«Жасыл» технологиялар мен экономикаға көшу тенденцияларының жаһандануы, тиісті шығындардың өсуі аясында табиғатты қорғау саласындағы аудиторлық қызметтің тиімділігін бағалаудың өзектілігі де артып келеді. Осыған байланысты мақалада табиғи ресурстарды пайдалану тиімділігіне мемлекеттік аудитті ұйымдастыру және жүргізу бойынша әлемдік тәжірибе зерделенді. Атап айтқанда, авторлар қоршаған ортаны қорғаудың және ресурс үнемдеуші технологияларды пайдаланудың Халықаралық рейтингтерінде жоғары орын алатын шет елдердің жоғары аудит органдарының әдіснамалық тәсілдерін қарастырды. Зерттеу нәтижесінде сыртқы мемлекеттік аудит органдарының көпшілігі аудиттің жеке елеген түрінде емес, тиімділік аудиті ретінде табиғи ресурстарды пайдалану аудитін жүргізбейтіні анықталды. Кейбір жағдайларда бұл аудиттер тиімділік аудиті мен сәйкестік аудитінің, сондай-ақ қаржылық аудиттің элементтерін біріктіреді. Бұл ретте зерттелетін елдердің жоғары аудит органдарының қызметінде қолданылатын тиімділік аудиті элементтерінің құрылымында тексеру басқармасы «қоршаған ортаны» және «тұрақты дамуды» қосатын Канада тәжірибесін қоспағанда, «үнемділік», «тиімділік» және «әсерлік» деп бөліп көрсетуге болады. Жүргізілген талдау нәтижелері бойынша авторлар табиғи ресурстарды және тұтастай алғанда табиғатты қорғау іс-шараларын пайдалану тиімділігін бағалау саласында отандық жағдайларда жоғары аудит органдарының озық озық тәжірибесін бейімдеу мүмкіндігін қарастыру контекстінде қорытындылар тұжырымдады.

Көлеңкелі экономиканы бағалау және көлеңкелі экономикаға қарсы саясаттың іске асырылуына аудит өткізудің шетелдік тәжірибесі
Акмолдина Б.Н., Ахметова М.К.

Мақалада көлеңкелі экономиканы бағалау саласындағы шетелдік тәжірибе, көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимыл саясаты, сондай-ақ көлеңкелі қызметке қарсы тұрудың жекелеген бағыттары бойынша тиімділік аудитін жүргізу тәжірибесі қарастырылған. өлеңкелі экономиканы зерттеуде терминологиялық коллизиялар қарастырылады: оны белгілеу үшін әртүрлі терминдердің қолданылуы; көлеңкелі белсенділіктің өзін және оның құрамдас бөліктерін анықтауға арналған әртүрлі интерпретациялар. Көлеңкелі экономиканы бағалаудың әртүрлі елдерде қолданылатын әдістері келтірілген. Көлеңкелі сектордың көлемін қысқарту бойынша әртүрлі елдерде жүзеге асырылып жатқан шараларды жүргізу тәжірибесі жүйеленген, олар шаруашылық жүргізуші субъектілердің «көлеңкесі» қалдыруға ықпал ететін жағдайларды ауыздықтауға, сондай-ақ халық пен кәсіпкерлерді ынтылдандыруға бағытталған. заңсыз, жартылай құқықтық қатынастарды ретінде және олардың «көлеңкеге» адалдығын төмендетуді реттеу схемалары. Көлеңкелі экономикаға қарсы күрес саласындағы саясаттың тиімділігіне (виртуалды валюталардың айналымын реттеу мәселелері және декларацияланбаған жұмыспен қамтуға қарсы күресте салық және кеден органдарының өзара іс-қимыл мәселелері) аудитін жүргізу бойынша АҚШ пен Германияның жоғарғы аудиторлық органдардың тәжірибелері де талданған. Жалпы алғанда, елдердің көлеңкелі экономикаға қарсы күрес саясатының тиімділігін аудит жүргізу тәжірибесін талдау аудит пәні осы саясаттың барлық аспектілерін қамтитын шаралар кешені емес, тек оның жекелеген бағыттары мен мәселелер. Мысалы, бұл салықты жасыру немесе жария етілмеген жұмыспен қамту саласындағы немесе адам саудасына қарсы іс-қимыл саласындағы саясаттың тиімділігін аудиті болуы мүмкін. Сондай-ақ, жекелеген мемлекеттік органдардың жария етілмеген жұмыспен қамтуды қысқарту жөніндегі шараларының тиімділігіне аудит немесе осы саладағы мемлекеттік саясаттың бірлескен шараларын іске асыру кезінде бірнеше мемлекеттік органдардың немесе ведомстволардың қызметін үйлестіру тиімділігін аудитін мысалға келтіруге болады.

Государственный аудит в сфере оценки эффективности использования природных ресурсов: мировой опыт
Рахимов Р., Niemenmaa V., Көшербаева Д., Рахметова А.

На фоне глобализации тенденций по переходу к «зеленым» технологиям и экономике, возрастания соответствующих расходов, повышается и актуальность оценки эффективности аудиторской деятельности в природоохранной сфере. В этой связи в статье изучен мировой опыт по организации и проведению государственного аудита эффективности использования природных ресурсов. В частности, авторами рассмотрены методологические подходы высших органов аудита зарубежных стран, занимающих высокие позиции в международных рейтингах охраны окружающей среды и использования ресурсосберегающих технологий. В результате исследования выявлено, что большинство органов внешнего государственного аудита не проводят аудит использования природных ресурсов не в форме отдельного вида аудита, а в качестве аудита эффективности. В отдельных случаях эти аудиты сочетают в себе элементы аудита эффективности и аудита соответствия, а также финансового аудита. При этом в структуре элементов аудита эффективности, применяемых в деятельности высших органов аудита исследуемых стран можно выделить «экономичности», «эффективности» и «действенности», за исключением опыта Канады, ревизионное управление которой добавляет «окружающую среду» и «устойчивое развитие». По результатам проведенного анализа, авторами сформулированы выводы в контексте рассмотрения возможности адаптации лучшей передовой практики высших органов аудита в отечественных условиях в сфере оценки эффективности использования природных ресурсов и природоохранных мероприятий в целом.

Зарубежный опыт оценки теневой экономики и аудита реализации политики противодействия теневой экономике
Акмолдина Б.Н., Ахметова М.К.

В статье рассмотрен зарубежный опыт в сфере оценки теневой экономики, политики противодействия теневой экономике, а также опыт проведения аудита эффективности по отдельным направлениям противодействия теневой деятельности. Рассмотрены терминологические коллизии при исследовании теневой экономики: использование разных терминов для ее обозначения; разные трактовки для определения самой теневой деятельности и ее составляющих. Приведены методы оценки теневой экономики, используемые в разных странах. Систематизирован опыт проведения мер по снижению размеров теневое сектора, реализованные в различных странах, которые направлены на сдерживание условий, способствующих уходу в «тень» хозяйствующих субъектов, а также на стимулирование населения и предпринимателей к формализации нелегальных, полуполюгальных отношений и снижению их лояльности к «теневым» схемам хозяйствования. Также проанализированы практики BOA США и Германии в проведении аудита эффективности политики в сфере противодействия теневой экономики (вопросы регулирования обращения виртуальных валют и взаимодействия налоговых и таможенных органов в противодействии незадекларированной занятости). В целом, анализ опыт стран по проведению аудита эффективности политики противодействия теневой экономике показал, что предметом аудита выступает не комплекс мер, охватывающий все стороны данной политики, а лишь отдельные ее направления и вопросы. Например, это может быть аудит эффективности политики в сфере сокрытия налогов или в сфере незадекларированной занятости, либо в области мер по борьбе с торговлей людьми. Также, примерами могут быть аудит эффективности мер отдельных госорганов по снижению незадекларированной занятости или аудит эффективности координации деятельности нескольких госорганов или агентств при проведении совместных мер государственной политики в данной области.

State audit in the field of assessing the effectiveness of the use of natural resources: world experience
Rakhimov R., Niemenmaa V., Kuserbaeva D., A. Rakhmetova

Against the background of globalization of trends in the transition to «green» technologies and the economy, the increase in related costs, the relevance of assessing the effectiveness of audit activities in the environmental sphere is also increasing. In this regard, the article examines the world experience in organizing and conducting a state audit of the efficiency of the use of natural resources. In particular, the authors consider the methodological approaches of the supreme audit institutions of foreign countries that occupy high positions in international ratings of environmental protection and the use of resource-saving technologies. As a result of the study, it was revealed that most of the external state audit bodies do not conduct an audit of the use of natural resources, not in the form of a separate type of audit, but as an audit of efficiency. In some cases, these audits combine elements of an efficiency audit and a compliance audit, as well as a financial audit. At the same time, in the structure of the efficiency audit elements used in the activities of the supreme audit institutions of the countries under study, «economy», «efficiency» and «efficiency» can be distinguished, with the exception of the experience of Canada, whose audit management adds «environment» and «sustainable development». Based on the results of the analysis, the authors formulated conclusions in the context of considering the possibility of adapting the best practices of the Supreme Audit Institutions in domestic conditions in the field of assessing the effectiveness of the use of natural resources and environmental protection measures in general.

Foreign experience in assessing the shadow economy and auditing the implementation of the policy to counter the shadow economy
Akmoldina B.N., Akhmetova M.K.

The article considers foreign experience in the field of assessing the shadow economy, the policy of countering the shadow economy, as well as the experience of conducting an audit of efficiency in certain areas of countering shadow activity. Terminological collisions in the study of the shadow economy are considered: the use of different terms to denote it; different interpretations for determining the shadow activity itself and its components. The methods for assessing the shadow economy used in different countries are given. The experience of carrying out measures to reduce the size of the shadow sector, implemented in various countries, is systematized, which are aimed at curbing the conditions conducive to leaving the «shadow» of economic entities, as well as encouraging the population and entrepreneurs to formalize illegal, semi-legal relations and reduce their loyalty to the «shadow» business schemes. The practices of the Supreme Audit Institutions of the United States and Germany in conducting an audit of the effectiveness of policies in the field of countering the shadow economy (regulation of the circulation of virtual currencies and the interaction of tax and customs authorities in countering undeclared employment) are also analyzed. In general, an analysis of the experience of countries in conducting an audit of the effectiveness of policies to combat the shadow economy showed that the subject of the audit is not a set of measures covering all aspects of this policy, but only its individual areas and issues. For example, this could be an audit of the effectiveness of policies in the area of tax concealment or undeclared employment, or in the area of measures to combat human trafficking. Also, examples could be an audit of the effectiveness of measures of individual government agencies to reduce undeclared employment or an audit of the effectiveness of coordination of the activities of several government agencies or agencies when implementing joint government policy measures in this area.

CENTER FOR
ANALYTICAL
RESEARCH &
EVALUATION

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ
STATE AUDIT

Негізін қалаушы: «Зерттеулер, талдау және
тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС
2009 жылдан бері шығарылады
2008 жылғы 15 қазан № 9582-Ж ҚР АҚДМ
Ақпарат комитетінде тіркелген

Учредитель: ТОО «Центр исследований,
анализа и оценки эффективности»
выпускается с 2009 года
15 октября 2008 года № 9582-Ж зарегистри-
рован в Комитете информации МИОР РК

The founder: «Center for Analytical Research
and Evaluation» LLP
published since 2009
In October 15, 2008 №9582-Ж was registered
in the Committee of Information MISD RK

РЕДАКЦИОННО-НАУЧНЫЙ ЦЕНТР

Годунова Н.Н. – Редакциялық кеңестің төрайымы – Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палата төрайымы

Ақпомбаев І.Л. – Қазақстан Республикасы

Алшанов Р.А. – Қазақстан Республикасы

Лакис В. – Литва Республикасы

Зейнелгабдин А.Б. – Қазақстан Республикасы

Korzeb Z. – Польша Республикасы

Қарақұсова Г.Ж. – Қазақстан Республикасы

Коржова Н.А. – Қазақстан Республикасы

Көшкімбаев С.Х. – Қазақстан Республикасы

Налибаев Н.А. – Қазақстан Республикасы

Никифорова Е.В. – Ресей Федерациясы

Нөгербек С.Н. – Қазақстан Республикасы

Өксікбаев О.Н. – Қазақстан Республикасы

Сүлейменов Т.М. – Қазақстан Республикасы

Шкодинский С.В. – Ресей Федерациясы

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Годунова Н.Н. – Председатель редакционного совета - Председатель Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан

Ақпомбаев И.Л. – Республика Казахстан

Алшанов Р.А. – Республика Казахстан

Лакис В. – Литовская Республика

Зейнелгабдин А.Б. – Республика Казахстан

Korzeb Z. – Республика Польша

Қарақұсова Г.Д. – Республика Казахстан

Коржова Н.А. – Республика Казахстан

Кошкімбаев С.К. – Республика Казахстан

Налибаев Н.А. – Республика Казахстан

Никифорова Е.В. – Российская Федерация

Нугербек С.Н. – Республика Казахстан

Оксикбаев О.Н. – Республика Казахстан

Сулейменов Т.М. – Республика Казахстан

Шкодинский С.В. – Российская Федерация

EDITORIAL COUNCIL

Godunova N.N. – Chairman of the Editorial Board - Chairman of the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan

Akpombayev I.L. – Republic of Kazakhstan

Alshanov R.A. – The Republic of Kazakhstan

Lakis V. – The Republic of Lithuania

Zeynelgabdin A.B. – The Republic of Kazakhstan

Korzeb Z. – Republic of Poland

Karagusova G.D. – Republic of Kazakhstan

Korzhoval N.A. – The Republic of Kazakhstan

Koshkimbayev S.K. – The Republic of Kazakhstan

Nalibayev N.A. – The Republic of Kazakhstan

Nikiforova E.V. – Russian Federation

Nugerbekov S.N. – The Republic of Kazakhstan

Oksikbayev O.N. – The Republic of Kazakhstan

Suleimenov T.M. – Republic of Kazakhstan

Shkodinsky S.V. – Russian Federation

РЕДАКЦИОННО-НАУЧНЫЙ ЦЕНТР

Рахметова А.М. – э.ғ.д., профессор, бас редактор

Ыбырайым Н.М. – з.ғ.к.

Исаева С.С. – э.ғ.м., шығарушы редактор

Сембиева Л.М. – э.ғ.д., профессор

Смагулова Ш.А. – э.ғ.д., профессор

Накипова Г.Е. – э.ғ.д., профессор

Моттаева А.Б. – э.ғ.д., профессор

Нурмуханова Г.Ж. – э.ғ.д., профессор

Укубасова Г.С. – PhD, э.ғ.к., профессор

Прокопенко О. – PhD, профессор

Проваси Р. – профессор

Бейсенова Л.З. – э.ғ.к., қауымд. профессор

Шахарова А.Е. – э.ғ.к., доцент

Алибекова Б.А. – э.ғ.к., доцент

Динчер Х. – PhD, профессор

Ниязбекова Ш.У. – PhD, э.ғ.к.

Кастакова Е. – PhD, доцент

Серикова М.А. – PhD

Жамкеева М.К. – PhD

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Рахметова А.М. – д.э.н., профессор, главный редактор

Ыбырайым Н.М. – к.ю.н.

Исаева С.С. – м.э.н., выпускающий редактор

Сембиева Л.М. – д.э.н., профессор

Смагулова Ш.А. – д.э.н., профессор

Накипова Г.Е. – д.э.н., профессор

Моттаева А.Б. – д.э.н., профессор

Нурмуханова Г.Ж. – д.э.н., профессор

Укубасова Г.С. – PhD, к.э.н., профессор

Прокопенко О. – PhD, профессор

Проваси Р. – профессор

Бейсенова Л.З. – к.э.н., ассоц. профессор

Шахарова А.Е. – к.э.н., доцент

Алибекова Б.А. – к.э.н., доцент

Динчер Х. – PhD, профессор

Ниязбекова Ш.У. – PhD, к.э.н.

Кастакова Е. – PhD, доцент

Серикова М.А. – PhD

Жамкеева М.К. – PhD

EDITORIAL BOARD

Rakhmetova A.M. – d.e.s., prof., editor-in-chief

Ybyrayym N.M. – c.i.s.

Issayeva S.S. – m.e.n., editor-in-chief

Sembieva L.M. – d.e.s., professor

Smagulova Sh.A. – d.e.s., professor

Nakipova G.E. – d.e.s., professor

Mottaeva A.B. – d.e.s., professor

Nurmukhanova G.Zh. – d.e.s., professor

Ukubasova G.S. – PhD, c.e.s., professor

Prokopenko O. – PhD, professor

Provasi R. – professor

Beisenova L.Z. – c.e.s., ass. professor

Shakharova A.E. – c.e.s., ass. professor

Alibekova B.A. – c.e.s., ass. professor

Dincher H. – PhD, professor

Niyazbekova Sh.U. – PhD, c.e.s.

Kastakova E. – PhD, ass. professor

Serikova M.A. – PhD

Zhamkeeva M.K. – PhD

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін жасыл экономиканы дамытудағы жоғары аудит органдарының рөлі Куланов А.А., Айтказина М.А., Каршалова А.Д.	6
Бюджет тапшылығы: жағдайы және себеп-салдары Купешова Б.К., Базарбаев А.О.	15
Қалалық агломерацияларды ғылыми-әдістемелік бағалаудың заманауи тәсілдері Суендикова Г., Ниязбекова Ш., Рыспекова М.О., Байжолова Р.А.	24
Мемлекеттік орган қызметінің аудиті мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру құралы ретінде Тасмағанбетов А.Б., Үмбет М.Б., Сембиева Л. М., Никифорова Е.В.	34
Жасанды интеллекттің мемлекеттік активтер аудитіне әсер етуінің тұжырымдамалық тәсілдері Шуленбаева Ғ.Р., Аманкелді А.Ә., Серікбаева С.Ғ.	45

ПРАКТИКА

Қаржы министрлігінің қаржылық есептілігінің мемлекеттік аудиті: нақты жағдай және перспектива Бектурова А.Т., Сембиева Л.М.	55
---	----

ЗЕРТТЕУЛЕР

Көлеңкелі экономиканы бағалау және көлеңкелі экономикаға қарсы саясаттың іске асырылуына аудит өткізудің шетелдік тәжірибесі Акмолдина Б.Н., Ахметова М.К.	65
Бюджетаралық қатынастардың тиімділігі мен нәтижелілігін бағалау және талдау Башу З.Р., Алибекова, А.Б., Арзикулова Р.К.	76
Қазақстан республикасының экспорттық қызметіне әлемдік сауда тренденцияларының әсерін талдау Курилкин А.А., Аймагамбетов Е.Б.	87
Қазақстанның экономикалық өсуіне әсер ететін факторларды талдау және бағалау Сырбек П.Н., Сағынбаева А.А., Андабаева Г.К.	98
Қазақстан республикасындағы пандемиядан кейінгі кезеңдегі міндетті әлеуметтік денсаулық сақтандыру жүйесінің даму ерекшеліктері Тынгишева А.М., Аймагамбетов Е.Б., Накипова Г.Н.	111

ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру саясаты тиімділігінің аудитін өткізудегі шетелдік тәжірибе Нұрланова М.М., Ермаханов Е.Б.	123
Табиғи ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалау саласындағы мемлекеттік аудит: әлемдік тәжірибе Рахимов Р., Ніементаа V., Көшербаева Д., Рахметова А.	134

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

Роль высших органов аудита в развитии зеленой экономики для достижения целей устойчивого развития Куланов А.А., Айтказина М.А., Каршалова А.Д.	6
Дефицит бюджета: состояние, причины и последствия Купешова Б.К., Базарбаев А.О.	15
Современные подходы к научно-методической оценке городских агломераций Суендикова Г., Ниязбекова Ш., Рыспекова М.О., Байжолова Р.А.	24
Аудит деятельности государственного органа как инструмент повышения эффективности государственного управления Тасмағанбетов А.Б., Үмбет М.Б., Сембиева Л. М., Никифорова Е.В.	34
Концептуальные подходы к влиянию искусственного интеллекта на аудит государственных активов Шуленбаева Г.Р., Аманкелді А.А., Серикбаева С.Г.	45

ПРАКТИКА

Государственный аудит финансовой отчетности министерства финансов: реалии и перспективы Бектурова А.Т., Сембиева Л.М.	55
---	----

ИССЛЕДОВАНИЯ

Зарубежный опыт оценки теневой экономики и аудита реализации политики противодействия теневой экономике Акмолдина Б.Н., Ахметова М.К.	65
Оценка и анализ эффективности и результативности межбюджетных отношений Башу З.Р., Алибекова, А.Б., Арзикулова Р.К.	76
Анализ влияния мировых торговых трендов на экспортную деятельность Республики Казахстан Курилкин А.А., Аймагамбетов Е.Б.	87
Анализ и оценка факторов, влияющих на экономический рост Казахстана Сырбек П.Н., Сағынбаева А.А., Андабаева Г.К.	98
Особенности развития системы обязательного социального медицинского страхования в постпандемический период в Республике Казахстан Тынгишева А.М., Аймагамбетов Е.Б., Накипова Г.Н.	111

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Зарубежный опыт проведения аудита эффективности политики реализации целей устойчивого развития Нурланова М.М., Ермаханов Е.Б.	123
Государственный аудит в сфере оценки эффективности использования природных ресурсов: мировой опыт Рахимов Р., Ніемептаа V., Кушербаева Д., Рахметова А.	134

CONTENTS

THEORY AND METHODOLOGY

The role of supreme audit institutions in the development of a green economy to achieve sustainable development goals Kulanov A.A., Aitkazina M.A., Karshalova A.D.	6
Budget deficit: state, causes and consequences Kupeshova B.K., Bazarbayev A.O.	15
Modern approaches to scientific and methodological assessment of urban agglomerations Suyendikova G., Niyazbekova Sh., Ryspekova M.O., Baizholova R.A.	24
Audit of the activities of state agency as a tool for improving the efficiency of public administration Tasmaganbetov A.B., Umbet M.B., Sembieva L.M., Nikiforova E.V.	34
Conceptual approaches to the impact of artificial intelligence on the audit of state assets Shulenbayeva G.R., Amankeldi A.A., Serikbayeva S.G.	45

PRACTICE

State audit of financial statements of the ministry of finance: realities and prospects Bekturova A.T., Sembieva L.M.	55
---	----

RESEARCHES

Foreign experience in assessing the shadow economy and auditing the implementation of the policy to counter the shadow economy Akmoldina B.N., Akhmetova M.K.	65
Assessment and analysis of the effectiveness and efficiency of inter-budgetary relations Bashu Z.R., Alibekova A.B., Arzikulova R.K.	76
Analysis of the impact of world trade trends on the export activity of the republic of Kazakhstan Kurilkin A.A., Aimagambetov Y.B.	87
Analysis and assessment of factors affecting the economic growth of kazakhstan Syrbek P.N., Sagynbayeva A.A., Andabayeva G.K.	98
Features of development of the system of compulsory social health insurance in the post-pandemic period in the republic of Kazakhstan Tyngisheva A.M., Aimagambetov Y.B., Nakipova G.N.	111

FOREIGN EXPERIENCE

Foreign experience in conducting an audit of the effectiveness of the policy for the implementation of sustainable development goals Nurlanova M.M., Ermakhanov E.B.	123
State audit in the field of assessing the effectiveness of the use of natural resources: world experience Rakhimov R., Niemenmaa V., Kuserbaeva D., A. Rakhmetova	134

IRSTI 06.73.15

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-6-14>

A.A. Kulanov*
doctoral student
Turan University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: akulanov23@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8148-5411

M.A. Aitkazina
PhD
Turan University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: m.aitkazina@turan-edu.kz
ORCID: 0000-0002-8410-0900

A.D. Karshalova
PhD
Kazakh-British Technical University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: a.karshalova@kbtu.kz
ORCID: 0000-0002-0065-8369

THE ROLE OF SUPREME AUDIT INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF A GREEN ECONOMY TO ACHIEVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Abstract. *Problems related to the development of green economy exist in all countries of the world. These problems are particularly relevant in developing countries, whose economic growth depends on the extraction of carbon fuel minerals.*

The purpose of this study is to identify the problems hindering the development of green economy and the role of the supreme audit institutions in solving these problems.

In recent years, the Supreme Audit Institutions (SAI) have become increasingly convinced of the value of interaction with civil society to achieve sustainable development goals as a way to increase government accountability and audit quality. Despite the constant cooperation with civil society in the course of daily activities, it becomes more important than ever during global emergencies, such as the COVID-19 pandemic. The issue raised is relevant for Kazakhstan as well.

The novelty lies in the fact that as a solution to this problem, the idea of forming a new innovation policy of the country as an engine of a new model of economic growth was proposed.

The methods used in the study, such as systematic, comparative analysis, allowed us to identify cause-and-effect relationships, build a logical chain and draw reasonable conclusions.

The results of the study are presented in the form of developed state measures of influence in solving the problems of investing «green» finance. The article provides a literary review on the topic, on the basis of which a conclusion is made about the desire of the SAI to increase its public utility with the help of an audit according to the prevailing evidence. However, we have proposed measures to enhance this role by taking a more substantial part in energy reporting.

Keywords. *Supreme Audit Institution, state audit, investments, financing, green economy, sustainable development goals, economic growth.*

■ Introduction

The realization of all the Sustainable Development Goals set by the United Nations requires sustainable energy production and consumption. Consequently, energy accountability plays a key role in achieving these goals [1]. Moreover, modern economic growth in many countries has negative external consequences, such as environmental pollution, greenhouse gas emissions and global warming, which poses a threat to life on the planet. Therefore, a transition to sustainable development and a green economy is necessary [2]. Many state leaders are aware of this problem and declare the need for a transition to a green economy, which requires significant financial investments. However, the current level of green investment is insufficient to make such a transition. Even in the European Union, experts estimate an investment gap of 500 million euros for 2020 only in the energy sector [3].

To study the history of the problem and identify the main reasons that hinder the development of green finance, this article provides a systematic review of the literature and applies a systematic analytical approach to the study of green finance. It also analyzes the conceptual framework, world experience in

the field of green finance and statistical analysis of data from the websites of international organizations and financial institutions.

There are several studies devoted to the activities of the Supreme Audit Institutions (SAI). However, the question of the role of the SAI in ensuring energy accountability still remains unanswered.

Meanwhile, the SAI, as the most important state auditors, should assess how governments solve energy problems, helping not only to spend money sparingly, but also to be accountable. Based on the review by Łukasz Sułkowski, it is concluded that the SAI seek to maximize public utility through an ex-post audit. However, such an audit approach is not sufficient to strengthen energy accountability throughout the European Union [1].

The scientific significance of the article lies in the fact that as a solution to this problem, an idea was proposed to increase the role of the SAI by more substantial participation in energy reporting.

The subject is economic relations related to the solution of environmental problems through the activities of the SAI.

It is concluded that in order to solve the problems of «green» financing, a union of the state, international organizations and firms is necessary. Moreover, the leading role in this union belongs to the state, which should coordinate, stimulate and control activities in the field of «green» finance.

The practical significance is connected with the possibility of using the proposed new innovation policy of the country to achieve the goals of sustainable development.

■ Literature review

Most of the publications devoted to green finance are in the fields of economics, political science and international relations. This indicates that most researchers propose to solve environmental problems using economic and political approaches. The study of publication dynamics can be carried out using Scholar Google, as peer-reviewed scientific articles from various scientific databases are presented there.

The analysis of topics and keywords showed that green finance research can be divided into three stages. The first stage is described by the works of D. H. Meadows and her followers and focused on the problems of limited natural resources and environmental pollution [4]. The second stage is associated with the emergence of the concepts of green economy and green finance, which began to be actively used together with the concept of sustainable growth from the 1990s to the early 2000s. The third stage began in 2015 and continues to this day. It is characterized by the terms green revolution and green transition [5-14].

Despite the fact that the activities of the SAI are the subject of some studies, including energy audit in production processes, improving the efficiency of energy transmission, audit of commercial buildings and renewable energy sources [15-17], no studies have been conducted on the role of SAI in energy accountability.

In order to improve the use of the audit mandate and audit tools in the field of environmental policy, SAI from all over the world have decided to establish a Working Group on Environmental Audit at the International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI). The Group seeks to improve the use of the audit mandate and audit tools in the field of environmental policy by both Members of the working group and non-members of the SAI. Special attention of the Working Group is paid to the joint audit of the SAI of transboundary environmental problems and policies, as well as the audit of international environmental agreements [18].

■ Materials and methods

In this paper, by the method of system analysis and with the help of a systematic review of the literature, approaches to the definition of green finance are considered and the role of the state in green financing, including SAI, is revealed. A systematic literature review includes peer-reviewed academic literature and literature from open sources, i.e. information in news publications, on websites, and in official documents.

■ Results and discussion

The issues of losses and damage as a result of the impact of climate change require the development of coordinated measures to reduce the growing threat.

This particularly highlights the importance of adaptation to climate change. In this regard, Kazakhstan has done considerable work to create a legislative framework for the implementation of the adaptation

process in the four most vulnerable sectors – water resources, agriculture, forestry and disaster risk reduction.

The implementation process begins with a full vulnerability assessment, on the basis of which, at the national and local levels, it has become possible to take into account climate risks in sectoral government programs and develop the necessary measures to adapt to climate change.

It is extremely important to increase the sustainability of Kazakhstan’s infrastructure through adaptation measures. Considering that adaptation measures reduce the costs of road and construction infrastructure caused by climate change, bringing benefits both for individual sectors and for the entire economy.

At the same time, by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 19, 2023 №313, updated Nationally Determined Contributions (ONUV) were approved, which are a key element of the Paris Agreement and contribute to achieving its long-term goals.

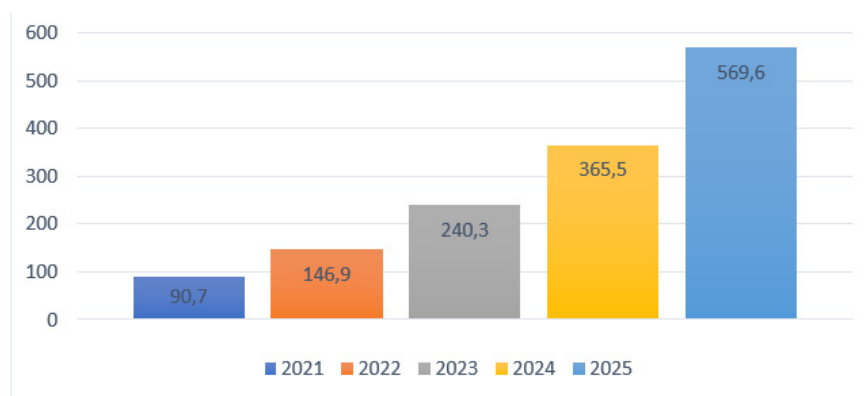

Figure 1. The volume of financing of the National project Green Kazakhstan, billion tenge

Source: Compiled by the authors based on the literature [19].

Figure 1 above shows the amount of funding for the Green Kazakhstan National Project from the republican budget for 2021-2025, which amounts to 1.4 trillion tenge. Expected economic effect: contribution to the growth of the economy of the Republic of Kazakhstan until 2025 - 0.05-0.22 percentage points annually; 61043 workplaces will be created due to the implementation, including 830 permanent and 60213 temporary. Expected social effect: the achievement of the country’s forest cover up to 5% of the republic’s area, an increase in real incomes of the population.

According to the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan, the implementation of this project in 2022 amounted to 80%.

The updated ONUV, along with the goal of reducing greenhouse gas emissions, for the first time includes equally important issues of adaptation to climate change. Reflects information on the impacts, risks and vulnerabilities of Kazakhstan, as well as national priorities, plans and actions in the field of adaptation to climate change.

At the same time, Kazakhstan, despite the abundance of traditional energy resources (coal, natural gas, oil), is deeply committed to the goals of the Paris Agreement. During the Climate Ambitions Summit, Kazakhstan announced its intention to achieve carbon neutrality by 2060. Given that Kazakhstan’s economy is energy-intensive, this is an important step for our country.

To achieve this goal, a Strategy was approved to achieve carbon neutrality until 2060, which will become a benchmark in the deep decarbonization of the economy. The strategy is aimed at reflecting both the economic and social benefits of the country from the transition to low-carbon development. Adaptation measures based on the use of natural ecosystems also contribute to the implementation of a long-term strategy.

In order to achieve the goals of the Paris Agreement, improve the level and quality of life of the population, and sustainable development of the country, Kazakhstan is ready to take all measures and cooperate on the implementation of new projects aimed at increasing the adaptive capacity and mitigating the effects of climate change.

The UN report entitled «Report on Financing for Sustainable Development for 2023: Financing for Sustainable Transformation» states the need for immediate mobilization of large-scale investments to accelerate transformation, including in the field of electricity, industry, agriculture, transport and building construction [20].

According to the report, some of the necessary changes are already taking place. The energy crisis caused by the war in Ukraine stimulated the growth of investments in global energy transition, the volume of which jumped to a record \$1.1 trillion in 2022. In 2022, the volume of investments in energy transfer for the first time exceeded the volume of investments in a system based on fossil fuels, but almost all of them were made in China and developed countries.

Green financing can be promoted through changes in the regulatory framework of countries, harmonization of public financial incentives, increased green financing from various sectors, coordination of public sector financing decisions with the environmental aspect of the Sustainable Development Goals, increased investment in clean and green technologies, financing of sustainable a green economy based on natural resources, and a blue economy taking into account the climate, the expansion of the use of green bonds, and so on.

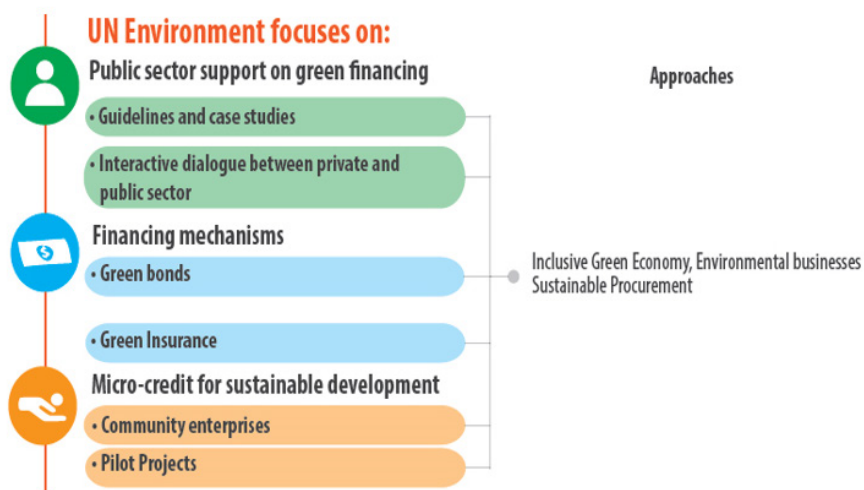

Figure 2. Sustainable Development Goals and green financing

Source: Compiled by the authors based on the literature [21].

The main directions of the UN’s current work on green financing are:

- Support of the public sector in creating an enabling environment;
- Promoting public-private partnerships in financing mechanisms such as green bonds;
- Capacity building of public enterprises for micro-crediting.

The UN Environment Programme, as part of its resource efficiency programme, will offer countries services to review their policies and regulatory frameworks for the financing system and develop roadmaps for sustainable financing, as well as assist central banks and regulators in best improving the regulatory framework of domestic financial markets to shape the way and support multi-country policy initiatives at the subregional level, regional and global levels.

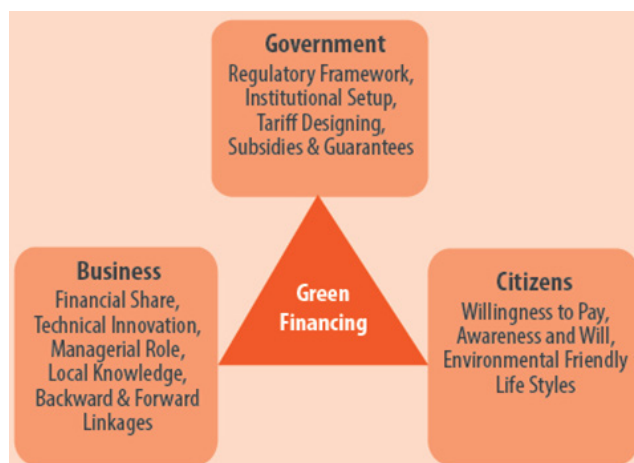

Figure 3. Green financing

Source: Compiled by the authors based on the literature [21].

The IMF makes reference to commitments under the Paris Agreement and the Sustainable Development Goals, whose task is to achieve climate goals and policies that would limit the increase in global temperature. The transition to environmentally friendly public investments will help to reduce greenhouse gas emissions. In addition, significant public investment will be required to create public infrastructure that will make the economy more resilient to climate change and related natural disasters.

The IMF’s assessment of public investment management has already been applied in more than 70 countries. Such an assessment has not been carried out in Kazakhstan.

In 2019, the principles of Quality Infrastructure Projects (QII) were adopted at the G20 Summit in Osaka [22].

Principles of high-quality infrastructure investments		
<p>Compliance with the Sustainable Development Goals and ensuring the growth of the national economy</p> <ul style="list-style-type: none"> – Ensuring favorable efforts for economic activity – Continuation of the Sustainable Development Goals – Open access to information on infrastructure projects 	<p>Cost-effectiveness throughout the entire life cycle</p> <ul style="list-style-type: none"> – Systematic cost-benefit analysis throughout the project cycle – Minimization of risks associated with an increase in the cost of the estimated cost of capital investments by untimely performance of work, as well as risks arising at the operational stage – Use of innovative technologies to increase economic efficiency 	<p>Environmental friendliness in minimal negative impact on climate and environment</p> <ul style="list-style-type: none"> – Consideration of environmental issues at all stages of the project life cycle – Transparency of information on the environmental impact of the project for all stakeholders
<p>Safety and resilience to natural disasters and emergencies</p> <ul style="list-style-type: none"> – Implementation of risk management mechanisms for natural disasters and emergencies at the stages of infrastructure planning and design – Ensuring the reliability of infrastructure by insuring risks in case of emergencies 	<p>Socially oriented solutions and project implementation policy</p> <ul style="list-style-type: none"> – Non-discrimination and open access of users to the infrastructure – Implementation of the principles of inclusiveness at all stages of the infrastructure project life cycle – Fair treatment of employees, ensuring equal work opportunities and self-development – Safe working conditions in the workplace, a favorable atmosphere in the team 	<p>Managerial efficiency and transparency in making investment decisions</p> <ul style="list-style-type: none"> – Openness and transparency of procurement – Effective interaction of authorities in the planning and implementation of infrastructure projects – Anti-corruption regulation

Figure 4. Principles of quality infrastructure projects

Source: Compiled by the authors based on the literature [22].

The guidance of these principles is strategically important in the development of domestic investment management assessment methodologies in terms of determining the evaluation criteria.

The relevance of the topic is clear to everyone and requires the authorities to take immediate measures for further sustainable development. What is the role of the SAI in this.

In view of the above, the SAI needs to take all possible measures within its mandate. In our opinion, this lies in the following.

The role of the SAI in sustainable development and achievement of national priorities is important and relevant. In the light of rapid changes in the geopolitical environment and digital transformation, appropriate changes in approaches, methods and the system of SAI are required. Innovation is a necessary factor.

Maintaining the status of quality institutions of the SAI and their improvement is the goal not only of the audit bodies themselves, but also of the INTOSAI. The II XXIII Congress of INTOSAI is devoted to the role of the SAI in achieving national priorities and goals, which indicates the importance of this issue [23].

Fundamental changes in public audit and public policy, as well as increased expectations of society, have created a new environment for the work of the SAI. These changes include the adoption of the United Nations 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals, the data revolution, the transition to the International Framework of Professional Statements (IFPP), and commitments arising from the International Standards of Supreme Audit Institutions (ISSAI) 12, which focus on the value and benefits of the SAI.

In the light of these changes and requirements, the SAI should take all necessary measures within its mandate to adapt to the new environment and innovatively develop. This may include the development

of new methodologies for assessing investment management, improving the audit system, the use of modern technologies and increasing its role in sustainable development and environmental accountability.

Despite that, there is no general formula for success.

The adoption of the 2030 Agenda has added a new dimension requiring that the work of the SAI should include an audit of the SDGs.

SAI Problems		
data access and quality	development and use of appropriate methodologies	professional skills

Figure 5. What do SAIs face

Source: Compiled by the authors based on the literature [22].

As governments transform to achieve national and global goals more effectively, SAI should evolve in a similar way. Although the impact of the SDG audit on the roles of the SAI has not yet been fully realized, the transition from the activities of the SAI from «accountability for the process» to «accountability for results» is even more important for improving accountability and efficiency of public administration.

The growing role of the SAI is to become a strategic partner of the government, especially given the institutional knowledge that the SAI can contribute to achieving long-term national goals.

While the strategic approach tends to focus on various elements of the policy cycle, the mandates of the SAI and the context in which the SAI operates are additional factors to be considered, including the ability to address comprehensive governance and strategic issues; assess public awareness, civic engagement, and data openness; and assess audit inclusiveness.

The availability of data has created additional requirements for both Governments and the SAI. Effective use of publicly available data contributes to greater transparency and accountability, and SAI are uniquely positioned to ensure the quality, reliability and accuracy of this data.

Audit inclusiveness is a key point in the 2030 Agenda.

By performing an advisory role, the SAI can provide non-audit products to improve management efficiency, while maintaining the integrity, objectivity and independence so important to the work of the SAI.

The ability to manage, analyze and interpret performance and evaluation data is important for conducting audits, as well as fostering a culture of evaluation and forecasting in the SAI and developing the necessary skills.

«Auditors of the Future» – SAI employees who can solve problems of the future, including using data analytics, artificial intelligence and innovations, be knowledge exchange specialists and make forecasts – can help the SAI integrate innovative approaches into audit work.

■ Conclusion

Thus, SAIs have a wealth of experience in providing recommendations for improving management efficiency, and some strategies may be more effective for their role, including for the development of a green economy:

- Establishing good relationships and engaging in two-way communication, which includes constructive and open dialogue with auditees and other stakeholders;
- Benchmarking at the level of the public sector and state-owned enterprises;
- Implementation of systematic monitoring of the implementation of recommendations;
- Raising awareness and educating stakeholders about the role and responsibilities of SAIs;
- Providing easy-to-understand, practical, visual reports and recommendations; and
- Improving communication with experts.

Proposals for improving the role of SAI for sustainable development goals:

- transition from «accountability for the process» to «accountability for the result»;
- strengthening analytics;
- ability to address comprehensive management and strategic issues;
- evaluate public awareness, civic engagement and data openness;
- evaluate the inclusiveness of audits.

Thus, it is concluded that in order to solve the problems of «green» financing, a union of the state, international organizations and firms is necessary. Moreover, the leading role in this union belongs to the state, which should coordinate, stimulate and control activities in the field of «green» finance.

REFERENCES 1:

1. Sułkowski Ł., Dobrowolski Z. (2021). The role of supreme audit institutions in energy accountability in EU countries//Energy Policy. – 156. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.1124>
2. Jacobsson R., Jacobsson S. (2012). The emerging funding gap for the European energy sector – Will the financial sector deliver?// Environmental Innovation and Societal Transitions. – 5. – с. 49-59. <https://doi.org/10.1016/j.eist/2012.10.002>
3. Федорова Е. П. (2020). Роль государства в решении проблем развития «зеленого» финансирования//Финансовый журнал. – 12(4). – с. 37–51. <https://doi.org/10.31107/2075-1990-2020-4-37-51>
4. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс Й., Беренс В.В. (199). Пределы роста. Доклад по проекту Римского клуба «Сложное положение человечества»//Пер. с англ. М.: Изд-во МГУ. – с. 207.
5. Фюкс Р. (2016). Зеленая революция: Экономический рост без ущерба для экологии//Пер. С нем. М.: Альпина нон-фикшн. – с. 336.
6. Mosher F.C. (1979). The GAO: the Quest for Accountability in American Government//Westview Press, Boulder Colorado.
7. Pollitt Ch., Girre X., Lonsdale J., Mul R., Summa H., Waerness M. (2002). Performance or Compliance? Performance Audit and Public Management in Five Countries// Oxford University Press Inc, New York.
8. Gonzalez B., Lopez A., García R. (2008). Supreme Audit Institutions and their communication strategies//Int. Rev. Adm. Sci. – 74. – с. 435–461. <https://doi.org/10.1177/0020852308095312>
9. Blume L., Voigt S. (2011). Does organizational design of supreme audit institutions matter? A cross-country assessment//Eur. J. Polit. Econ. – 27 (2). – с. 215–229. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2010.07.001>
10. Gonzalez-Díaz B., García-Fernández R., Lopez-Díaz, A. (2013). Communication as a transparency and accountability strategy in supreme audit institutions// Adm. Soc. – 45(5). – с. 583–609. <https://doi.org/10.1177/0095399712438376>
11. Bringselius L. (2014). The dissemination of results from supreme audit institutions: independent partners with the media?// Financ. Account Manag. – 30(1). – с. 75–94. <https://doi.org/10.1111/faam.12028>
12. Jeppesen K.K., Carrington T., Catusús B., Johnsen, A., Reichborn-Kjennerud K., Vakkuri J. (2017). The strategic options of supreme audit institutions: the case of four nordic countries//Financ. Account Manag. – 33(2). – с. 146–170. <https://doi.org/10.1111/faam.12118>
13. Van Acker W., Bouckaert G. (2018). The impact of supreme audit institutions and ombudsmen in Belgium and The Netherlands// Financ. Account Manag. – 35(2). – с. 55–71. <https://doi.org/10.1111/faam.12182>
14. Cordery C.J., Hay D. (2019). Supreme audit institutions and public value: demonstrating relevance//Financ. Account Manag. – 35(2). – с. 128–142. <https://doi.org/10.1111/faam.12185>
15. Dongellini M., Marinosci C., Morini G.L. (2014). Energy audit of an industrial site: a case study//Energy Procedia. – 45. – с. 424–433. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2014.01.046>
16. Filippini M., Hunt L.C., Zorić J. (2014). Impact of energy policy instruments on the estimated level of underlying energy efficiency in the EU residential sector//Energy Pol. – 69. – с. 73–81. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.047>
17. Kluczek A., Olszewski P. (2017). Energy audits in industrial processes//J. Clean. Prod. – 142(4). – с. 3437–3453. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.10.123>
18. INTOSAI. (2020). The working group on environmental auditing. Mission. [Электронный ресурс] URL: <https://www.environmental-auditing.org/about/> (Accessed: 12.05.2023).
19. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении национального проекта «Зеленый Казахстан» от 12 октября 2021 года № 731. [Электронный ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000731> (Accessed: 28.05.2023).
20. ООН: Новая «зеленая» Промышленная Эра Может Привести К Прорыву В Достижении Целей В Области Устойчивого Развития. [Электронный Ресурс] URL: https://developmentfinance.un.org/sites/developmentfinance.un.org/files/FSDR%202023%20Press%20Release_FINAL_R.pdf (Accessed: 12.05.2023).
21. Зеленое финансирование ООН. [Электронный ресурс] URL: <https://www.unep.org/> (Accessed: 25.05.2023).
22. G20. [Электронный ресурс] URL: https://www.mof.go.jp/english/policy/international_policy/convention/g20/annex6_1.pdf (Accessed: 12.05.2023).
23. SAI Roles In Achieving National Global Priorities And Goals. [Электронный Ресурс] URL: <https://intosaijournal.org/sai-roles-in-achieving-goals/> (Accessed: 28.05.2023).

REFERENCES 2:

1. Sułkowski Ł., Dobrowolski Z. (2021). The role of supreme audit institutions in energy accountability in EU countries//Energy Policy. – 156. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2021.1124>
2. Jacobsson R., Jacobsson S. (2012). The emerging funding gap for the European energy sector – Will the financial sector deliver?// Environmental Innovation and Societal Transitions. – 5. – p. 49-59. <https://doi.org/10.1016/j.eist/2012.10.002>
3. Fedorova E. P. (2020). Rol' gosudarstva v reshenii problem razvitiya «zelenogo» finansirovaniya//Finansovyy zhurnal. – 12(4). – p. 37–51. <https://doi.org/10.31107/2075-1990-2020-4-37-51>
4. Medouz D.KH., Medouz D.L., Rehnders J., Berens V.V. (199). Predely rosta. Doklad po proektu Rimskogo kluba «Slozhnoe polozhenie chelovechestva»//Per. s angl. M.: Izd-vo MGU. – p. 207.
5. Fyuks R. (2016). Zelenaya revolyuciya: Ehkonomicheskij rost bez ushcherba dlya ehkologii//Per. S nem. M.: Al'pina non-fikshn. – p. 336.
6. Mosher F.C. (1979). The GAO: the Quest for Accountability in American Government//Westview Press, Boulder Colorado.
7. Pollitt Ch., Girre X., Lonsdale J., Mul R., Summa H., Waerness M. (2002). Performance or Compliance? Performance Audit and Public Management in Five Countries// Oxford University Press Inc, New York.
8. Gonzalez B., Lopez A., García R. (2008). Supreme Audit Institutions and their communication strategies//Int. Rev. Adm. Sci. – 74. – p. 435–461. <https://doi.org/10.1177/0020852308095312>
9. Blume L., Voigt S. (2011). Does organizational design of supreme audit institutions matter? A cross-country assessment//Eur. J. Polit. Econ. – 27 (2). – p. 215–229. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2010.07.001>

10. Gonzalez-Díaz B., García-Fernández R., Lopez-Díaz, A. (2013). Communication as a transparency and accountability strategy in supreme audit institutions// Adm. Soc. – 45(5). – p. 583–609. <https://doi.org/10.1177/0095399712438376>
11. Bringselius L. (2014). The dissemination of results from supreme audit institutions: independent partners with the media?// Financ. Account Manag. – 30(1). – p. 75–94. <https://doi.org/10.1111/faam.12028>
12. Jeppesen K.K., Carrington T., Catasús B., Johnsen, A., Reichborn-Kjennerud K., Vakkuri J. (2017). The strategic options of supreme audit institutions: the case of four nordic countries// Financ. Account Manag. – 33(2). – p. 146–170. <https://doi.org/10.1111/faam.12118>
13. Van Acker W., Bouckaert G. (2018). The impact of supreme audit institutions and ombudsmen in Belgium and The Netherlands// Financ. Account Manag. – 35(2). – p. 55–71. <https://doi.org/10.1111/faam.12182>
14. Cordery C.J., Hay D. (2019). Supreme audit institutions and public value: demonstrating relevance// Financ. Account Manag. – 35(2). – p. 128–142. <https://doi.org/10.1111/faam.12185>
15. Dongellini M., Marinosci C., Morini G.L. (2014). Energy audit of an industrial site: a case study// Energy Procedia. – 45. – p. 424–433. <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2014.01.046>
16. Filippini M., Hunt L.C., Zorić J. (2014). Impact of energy policy instruments on the estimated level of underlying energy efficiency in the EU residential sector// Energy Pol. – 69. – p. 73–81. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.047>
17. Kluczek A., Olszewski P. (2017). Energy audits in industrial processes// J. Clean. Prod. – 142(4). – c. 3437–3453. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.10.123>
18. INTOSAI. (2020). The working group on environmental auditing. Mission. [Ehlektronnyi resurs] URL: <https://www.environmental-auditing.org/about/> (Accessed: 12.05.2023).
19. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan «Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta «Zelenyj Kazakhstan» ot 12 oktyabrya 2021 goda № 731. [Ehlektronnyi resurs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000731> (Accessed: 28.05.2023).
20. OON: Novaya «zelenaYA» Promyshlennaya Ehra Mozhet Privesti K Proryvu V Dostizhenii Celej V Oblasti Ustojchivogo Razvitiya. [Ehlektronnyi Resurs] URL: https://developmentfinance.un.org/sites/developmentfinance.un.org/files/FSDR%202023%20Press%20Release_FINAL_R.pdf (Accessed: 12.05.2023).
21. Zelenoe finansirovanie OON. [Ehlektronnyi resurs] URL: <https://www.unep.org/> (Accessed: 25.05.2023).
22. G20. [Ehlektronnyi resurs] URL: https://www.mof.go.jp/english/policy/international_policy/convention/g20/annex6_1.pdf (Accessed: 12.05.2023).
23. Sai Roles In Achieving National Global Priorities And Goals. [Ehlektronnyi Resurs] URL: <https://intosaijournal.org/sai-roles-in-achieving-goals/> (Accessed: 28.05.2023).

ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫНА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ ҮШІН ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУДАҒЫ ЖОҒАРЫ АУДИТ ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

А.А. Куланов*

«Қаржы» кафедрасының докторанты
Тұран Университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: akulanov23@mail.ru

М.А. Айтказина

PhD
Тұран Университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: m.aitkazina@turan-edu.kz

А.Д. Каршалова

PhD
Қазақстан-Британ
техникалық университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: a.karshalova@kbtu.kz

***Аңдатпа.** Жасыл экономиканы дамытуға байланысты проблемалар әлемнің барлық елдерінде бар. Бұл проблемалар әсіресе экономикалық өсуі отын көміртегі қазбаларын өндіруге тәуелді дамушы елдерде өзекті болып табылады.*

Бұл зерттеудің мақсаты - жасыл экономиканың дамуын тежейтін проблемаларды және осы мәселелерді шешудегі жоғары мемлекеттік аудит органдарының рөлін анықтау.

Соңғы жылдары жоғары аудиторлық органдар (ЖАО) Үкіметтің есептілігі мен аудит сапасын арттыру тәсілі ретінде тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін азаматтық қоғаммен өзара іс-қимылдың құндылығына көбірек сенуде. Күнделікті іс-шаралар барысында азаматтық қоғаммен үздіксіз ынтымақтастыққа қарамастан, бұл COVID-19 пандемиясы сияқты жаһандық төтенше жағдайлар кезінде бұрынғыдан да маңызды болып отыр. Көтерілген мәселе Қазақстан үшін де өзекті.

Жаңалық мынада, бұл мәселенің шешімі ретінде экономикалық өсудің жаңа моделінің қозғалтқышы ретінде елдің жаңа инновациялық саясатын қалыптастыру идеясы ұсынылды.

Зерттеуде қолданылатын әдістер, мысалы, жүйелік, салыстырмалы талдау себеп-салдарлық байланыстарды бөліп көрсетуге, логикалық тізбекті құруға және негізделген қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері «жасыл» қаржыны инвестициялау мәселелерін шешуде әзірленген мемлекеттік ықпал ету шаралары түрінде ұсынылған. Мақалада тақырып бойынша әдеби шолу жасалады, оның негізінде ЖАО-ның қалып

тасқан нақты деректерге сәйкес аудит арқылы өзінің қоғамдық пайдалылығын арттыруға деген ұмтылысы туралы қорытынды жасалады. Алайда, біз энергетикалық есептілікке едәуір қатыса отырып, осы рөлді арттыру шараларын ұсындық.

Түйін сөздер. жоғары аудит органы, мемлекеттік аудит, инвестициялар, қаржыландыру, жасыл экономика, тұрақты даму мақсаттары, экономикалық өсу.

РОЛЬ ВЫСШИХ ОРГАНОВ АУДИТА В РАЗВИТИИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

А.А. Куланов*

докторант кафедры «Финансы»
Университет Туран
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: akulanov23@mail.ru

М.А. Айтказина

PhD
Университет Туран
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: m.aitkazina@turan-edu.kz

А.Д. Каршалова

PhD
Казахстанско-Британский технический
университет
г. Алматы, Республика Казахстан
E-mail: a.karshalova@kbtu.kz

Аннотация. Проблемы, связанные с развитием зеленой экономики, существуют во всех странах мира. Эти проблемы особенно актуальны в развивающихся странах, чей экономический рост зависит от добычи топливных углеродных ископаемых.

Цель данного исследования — выявить проблемы, сдерживающие развитие зеленой экономики, и роль высших органов государственного аудита в решении этих проблем.

В последние годы высшие органы аудита (ВОА) все больше убеждаются в ценности взаимодействия с гражданским обществом для достижения целей устойчивого развития как способа повышения подотчетности правительства и качества аудита. Несмотря на постоянное сотрудничество с гражданским обществом в ходе повседневной деятельности, как никогда это становится важным во время глобальных чрезвычайных ситуаций, таких как пандемия COVID-19. Поднятый вопрос актуален и для Казахстана.

Новизна заключается в том, что в качестве решения этой проблемы была предложена идея о формировании новой инновационной политики страны, как двигателя новой модели экономического роста.

Методы, используемые в исследовании, такие как системный, сравнительный анализ, позволили выделить причинно-следственные связи, выстроить логическую цепочку и сделать обоснованные выводы.

Результаты исследования представлены в виде разработанных государственных мер воздействия в решении проблем инвестирования «зеленых» финансов. В статье сделан литературный обзор по теме, на основе которого сделан вывод о стремлении ВОА повысить свою общественную полезность при помощи аудита согласно сложившимся фактическим данным. Однако нами предложены меры по повышению данной роли, взяв ВОА на себя более существенное участие в энергетической отчетности.

Ключевые слова: высший орган аудита, государственный аудит, инвестиции, финансирование, зеленая экономика, цели устойчивого развития, экономический рост.

Купешова Б.К.*

Экономика ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы
Нархоз Университеті
Алматы қаласы, Қазақстан
E-mail: bayan.kupeshova@narхоз.kz
ORCID: 0000-0002-5335-8685

Базарбаев А.О.

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Нархоз Университеті
Алматы, Қазақстан
E-mail: asylbek.bazarbaev@narхоз.kz
ORCID: 0000-0002-3290-3349

БЮДЖЕТ ТАПШЫЛЫҒЫ: ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ СЕБЕП-САЛДАРЫ

Аңдатпа: Бюджет тапшылығы-бұл ел экономикасын дамытудың өткір проблемасы, оның мәні бойынша ол әлемнің көптеген елдерінің әлеуметтік-экономикалық құбылысына айналды, өйткені бұл экономикадағы жағымсыз процестердің тұрақты және ұзақ өсуіне байланысты. Атап айтқанда, бюджеттік сальдонның мөлшері жиынтық сұраныс пен кірістің мөлшеріне, баға деңгейіне, төлем балансының жағдайына әсер етеді. Нарықтық қатынастар жағдайында бюджет тапшылығының объективтілігін тану, оны объективті экономикалық категория ретінде қарастыруды және оның даму заңдылықтарын зерттеуді талап етеді. Соңғы уақытта Қазақстанда экономика дамуының тұрақтылығына және мемлекеттік бюджеттің теңгерімділігіне қол жеткізуге ерекше назар аударылуда. Тапшылықты мемлекеттік қарыздар шығару немесе қағаз ақша шығару арқылы салыстырмалы түрде оңай жабуға болады. Бюджеттің елеулі және созылмалы тапшылығы кезінде қарыздар инфляцияның дамуына, ақша айналымы заңдарының бұзылуына, ақшаның құнсыздануына, нақты кірістердің төмендеуіне және халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне әкелетін қосымша (яғни тауар айналымының қажеттіліктерінен тыс) ақша эмиссиясымен қамтамасыз етілетін мемлекеттік қажеттіліктерін өтпейді.

Мемлекет қарызға алған ресурстарды қайтаруға міндетті. Бұл қаржыландыру объектілерін таңдауға белгілі бір талаптар қояды. Инвестицияларға қаражат жұмсай отырып, олардың өтелетініне сенімді болу керек. Сонымен қатар, күрделі салымдарға бағытталған қаражаттың пайдаланылуына ғана емес, сонымен қатар инвестицияларды салудан алынған кіріске (пайдаға) қатаң бақылау орнату қажет.

Мақалада күрделі қаржы-экономикалық категория болып табылатын бюджет тапшылығы проблемалары қарастырылады, онда бюджет жүйесінің пропорциялары, мемлекет кірістерінің ағындары арасындағы байланыс көрінеді және көрінеді. Бюджет тапшылығы экономикалық және қаржылық қызметтегі тұрақсыз жағдайды көрсетеді.

Түйін сөздер: бюджет, бюджет тапшылығы, мемлекеттік бюджет, бюджет саясаты, тапшылық себептері, мемлекеттік басқару.

Кіріспе

Соңғы жылдары мемлекеттік бюджетке бағытталған жаһандық зерттеулердің көлемі айтарлықтай өсті. Мемлекеттік басқарумен, саясатты жүзеге асырумен және жергілікті өзін-өзі басқарумен байланысты мемлекеттік бюджетті зерттеу тақырыбы болашақ пікірталастар үшін қызықты болуы мүмкін.

Сондай-ақ, мемлекеттік басқарумен байланысты әлеуметтік ғылымдар журналдарында мемлекеттік бюджет туралы пікірталасты ынталандыру мүмкіндіктері бар. Дамыған мемлекеттерде бұл салада басылымдар тұрғысынан зерттеулер, айтарлықтай көп, ал Қазақстанда осы тақырып бойынша ғылыми зерттеулер шектеулі болып қала береді, сондықтан қосымша зерттеулер қажет.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы экономиканың құрылымдық өзгерістері кезеңінде бюджеттік менеджменттің ғылыми негіздемесі үшін бюджет тапшылығының себеп-салдарлық байланыстарын белгілеу болып табылады.

Зерттеу мақсаты - мемлекеттік бюджет тапшылығы проблемаларының мәнін ашу, оның себеп-салдарлық байланыстарын негіздеу.

■ Әдебиетке шолу

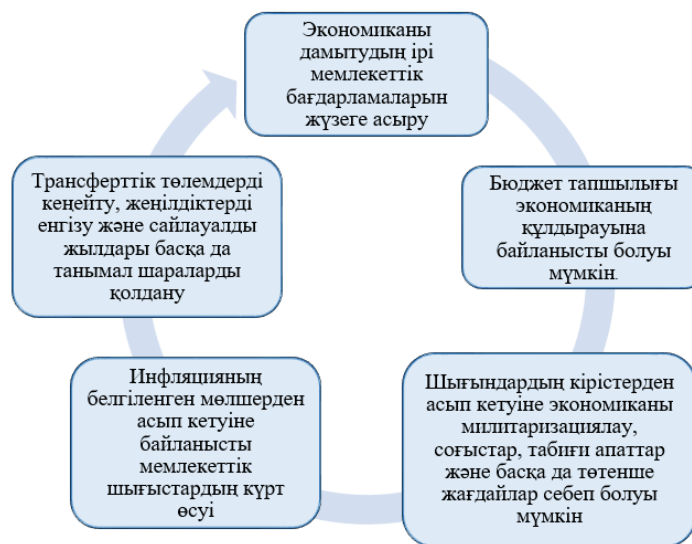
Қазіргі қоғамдағы мемлекеттік қаржының рөлі сапалы түрде өсті және іс жүзінде төтенше сипаттағы жалпыұлттық ауқымды мәселелерді шешуде шешуші рөл атқарады. Бұл ретте қаржы ресурстарын әртүрлі орталықтандырылған қаражат қорлары арасында бөлудің және қайта бөлудің икемді құқықтық тетіктері, яғни бюджеттік реттеу әдістері ерекше өзекті болып табылады.

Мемлекет қоғамды дамыту мақсатында өзінің жария функцияларын іске асыра отырып, өзінің бюджеттік жүйесін құрайтын ақша қаражаттарының орталықтандырылған қорларын жинақтайды, қайта бөледі және пайдаланады, сондай-ақ қаржылық қызметтің барлық кезеңдерінде қаржылық бақылауды жүзеге асырады [1].

Қазақстан Республикасының Бюджеттік кодесінің 17-18 баптарына сәйкес кірістер мен шығыстар, таза бюджеттік кредиттеу және қаржы активтерімен операциялар бойынша сальдо арасындағы айырма теріс нәтижеде болғанда бюджеттік тапшылық болып табылады. Бюджет тапшылығын қаржыландыру бюджет тапшылығын қарыз алу және бюджет қаражатының пайдаланылатын қалдықтары есебінен жабу жолымен қамтамасыз етіледі. [2].

Отандық ғалымдар Мельников В.Д., Құлпыбаев С.Қ. пікірлері бойынша тапшылықтың рұқсат етілген деңгейі елдің жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) 2-3% құрайды. Олар бюджет тапшылығының пайда болуы себептеріне мыналарды жатқызған: ел экономикасындағы өндірістің жалпы құлдырауы; қоғамдық өндіріс шығындарының өсуі; тауар массаларымен қамтылмаған ақшаны айналымға шамадан тыс шығару; бюджет шығыстарында экономиканың даму деңгейіне сәйкес келмейтін елеулі әлеуметтік шығыстардың басым болуы; әскери шығыстарды қаржыландырудың үлкен көлемі, н әскери-өнеркәсіптік кешенді ұстауға, басқаруға; «көлеңкелі» экономиканың ауқымды айналымы; ұлттық экономикадағы өнімсіз шығындар мен шығындар. Онымен қатар олар бюджет тапшылығын жабудың келесі әдістері бар екендігін атап өткен: мемлекеттік қарыздар; салық салуды ұлғайту; ақша эмиссиясы[3].

Ресейлік авторлар Хусаинова Е.А., Ахмитянов Р.М., Хайруллин А.Р. еңбектерінде бюджет тапшылығының пайда болу себептері 1-ші суретте қарастырылған [4].

1 - Сурет. Бюджет тапшылығының себептері

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [4]

Хусаинова Е.А., Ахмитянов Р.М., Хайруллин А.Р. айтуы бойынша бюджет тапшылығын азайту арнайы әзірленген бағдарлама бойынша жүзеге асырылуы керек. Нақты нәтижеге қол жеткізу және бюджет тапшылығын азайту үшін аталған іс-шаралар олардың бірлігінде қарастырылып, жан-жақты қолданылуы керек. Ағымдағы бюджет баланс принципі бойынша жасалады, яғни нөлдік сальдомен, ал болжамды кірістерден тыс шығындар теріс сальдоға ие болатын Даму бюджетінде көрініс табады. Екі нұсқада да мақсатқа қол жеткізіледі: бюджет тапшылығының мақсатты сипатын заңдастыру, тартылатын ресурстардың қозғалысын, олардың пайдаланылуы мен тиімділігін бақылау мүмкіндігін қамтамасыз ету [4].

■ Материалдар және әдістер

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі қазіргі қаржы теориясының іргелі ережелері, бюджеттік қатынастарды басқару саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері болып табылады. Мақалада талдау және синтез, индукция және дедукция, аналогия, жүйелік, салыстырмалы және графикалық талдау және т.б. әдістері қолданылды.

Мақалада бюджетті реттеудің негізгі әдістері мен бюджет тапшылығын қаржыландыру көздері сипатталған, соның негізінде экономикада бір әмбебап әдіс жоқ және бюджетті толтырудан басқа әдістердің әрқайсысы әртүрлі жағымсыз қасиеттерге ие, бұл шоғырланудың көп бөлігі мемлекет экономикасына теріс әсер етуі мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Ең жақсы нұсқа-бюджетті жоспарлау процесіне, баптардың әрқайсысы үшін кірістің максималды және минималды көлемін есептеуге және осы мәндерді жоспарлы құжатқа салуға көп көңіл бөлінетін ықтимал «тапшы» жағдайлардың алдын алу. Алайда, бюджет тапшылығы туындаған жағдайда, оны жоюдың ең тиімді әдісі-олардың әрқайсысының жағымсыз қасиеттерін шоғырландырмас үшін бірнеше көздерді біріктіру.

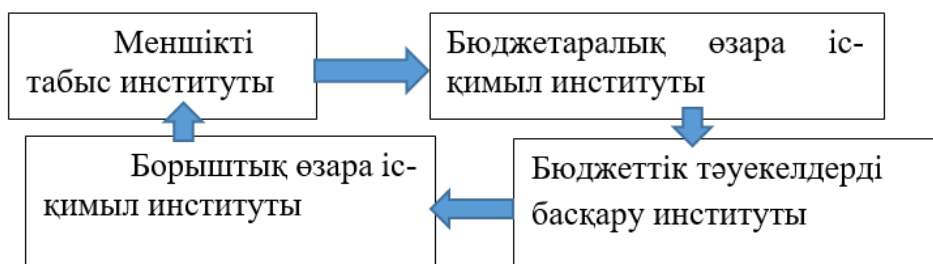
Бюджеттің тепе-теңдігіне қол жеткізуге болатын әдістер (кейбір авторлар оның түрлерімен анықтайды) 1-кестеде келтірілген.

1 - Кесте. Бюджетті теңестіру әдістері

Авторлар сипаттамасы	Жіктеу ерекшелігі	Сипаттамасы
1	2	3
Н.Я. Кривоносова	Жетістік кезеңділігі бойынша	Қысқа мерзімді тепе-теңдік (бір жыл); ұзақ мерзімді тепе-теңдік (бірнеше жыл); нақты теңгерімділік (бюджеттің атқарылу нәтижесі); жоспарланған теңгерімділік (нормативтік актімен: заңмен)
Е.В. Кузнецова	Жетістік дәрежесі бойынша	Жалпы (қарыз алуды тарту); базалық (бюджет кірістері + өтеусіз түсімдер); меншікті (бюджет кірістері – өтеусіз түсімдер)
А.В. Галухин, О.И. Тишутина		Оңтайлы теңгерімділік-бюджеттің теңгерімділігін тек салықтық және салықтық емес кірістер (аумақтардың меншікті кірістері) есебінен қамтамасыз ету; реттелетін теңгерімділік-салықтық және салықтық емес кірістер есебінен ғана емес, сонымен қатар бюджетаралық трансферттер (өз кірістері және жоғары тұрған бюджеттен алынған бюджетаралық трансферттер) есебінен балансты қамтамасыз ету; бюджеттің жалпы тепе-теңдігі-тапшылықты жабу үшін қайтарылатын қарыздарды тарту арқылы балансқа қол жеткізіледі

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [5]

Жұмыста [6] бюджеттің тепе-теңдігіне қол жеткізу әдістерінің матрицасы ұсынылған. Бұл ретте төрт институт (меншікті кірістер, бюджетаралық өзара іс-қимыл, борыштық қарыздар, бюджеттік тәуекел-менеджмент) бюджетті құру және атқару кезеңдерінде өз функцияларын орындайтын реттеудің бюджеттік-құқықтық институтын құрайды. Сонымен бірге, оны бюджеттік процесте іске асыруды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін теңгерімділік құралдарын білу маңызды, бұл ретте уәкілетті органдар бюджет тапшылығының мөлшерін барынша азайту қажеттігіне негізделуі тиіс (сурет 2).

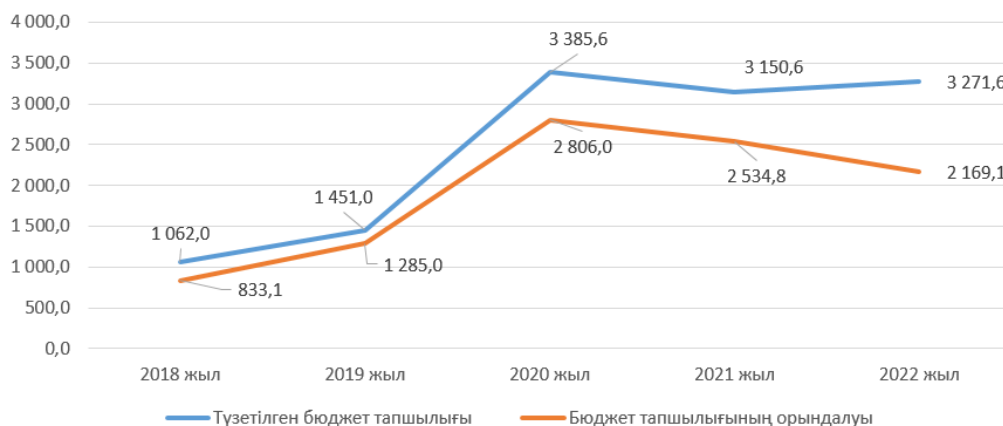
2 - Сурет. Бюджеттің теңгерімділігін қамтамасыз ету әдістері
Дереккөз: авторлармен құрастырылды [6]

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бюджет тапшылығының мөлшерін азайтуды бюджеттің жұмыс істеуінің жеке қағидатына бөлген жөн, бұл ретте олардың өкілеттіктері мен жауапкершіліктерінің аражігін ескере отырып, мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүдделерін үйлестіру қағидаттары негізінде бюджеттерді бөлу мен пайдалануды қаржылық-құқықтық реттеу маңызды мәнге ие. Бюджет жүйесінің әрбір жеке деңгейінде бюджеттің теңгерімділігі жағдайында мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары өзіне алатын міндеттемелерді қаржыландырудың заңнамалық тетігін әзірлеуге бағдарлану қажет.

■ Нәтижелер және талқылаулар

Болашақта бюджеттің теңгерімсіздігі мәселелерін шешу экономиканы әртараптандыру болуы мүмкін көмірсутек шикізатын сату сияқты құбылмалылықтың жоғары үлесімен ерекшеленетін баптарды бюджеттің кіріс бөлігінде алып тастау (немесе едәуір азайту) арқылы. Пайда болған артықты шикізат экспортын ұлғайтудың орнына қосымша құны жоғары отандық өнім өндірісін дамытуға бағыттауға болады, бұл тұрақты кіріс баптарының пайда болуын қамтамасыз етеді.

Пандемия елдер қабылдаған бюджеттік ережелерді бұзды және бюджет тапшылығы сияқты көрсеткіштерді шектеді. Алайда, пандемияның экономикалық салдары және осы салдарларды жеңілдетуге бағытталған ауқымды бюджеттік қолдау көптеген елдерде бюджет тапшылығының күрт өсуіне әкеліп соқтырды.

3 - Сурет. 2018-2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің тапшылығы, млрд.теңге
Дереккөз: авторлармен құрастырылды [7]

2-ші суретте 2018-2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің тапшылығының динамикасы бейнеленген. Пандемияның салдарынан 2020 жылы түзетілген бюджет тапшылығы 3385,6 млрд.теңгені құраған, орындалуы 2806,0 млрд.теңгені құрады. 2021 жылы түзетілген бюджет тапшылығы 3150,6 млрд.теңгені құраған, орындалуы 2534,8 млрд.теңгені құрады. Бюджет тапшылығының орындалуы 2021 жылдан бастап төмендегені байқалды.

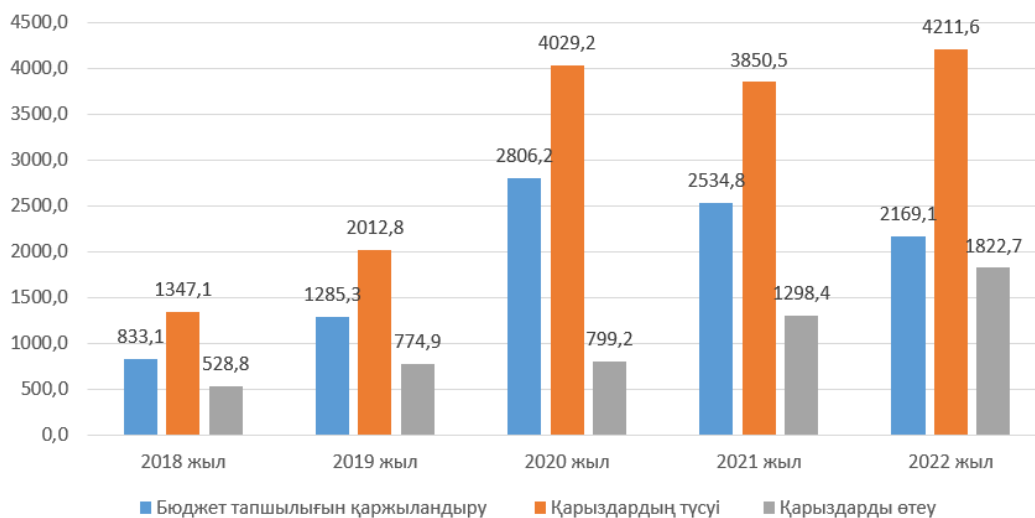
1 - Кесте. Қазақстан Республикасының 2018-2022 жылдар аралығындағы бюджет тапшылығын қаржыландыру мен өтеудің өзгерістері

		2018-2019 жылдар		2019-2020 жылдар		2020-2021 жылдар		2021-2022 жылдар	
		трлн. теңге	%						
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Бюджет тапшылығын қаржыландыру	452,2	54,28	1520,9	118,3	-271,4	-9,7	-365,7	-14,4
2	Қарыздардың түсуі	665,7	49,42	2016,4	100,2	-178,7	-4,4	361,1	9,4
3	Қарыздарды өтеу	246,1	46,54	24,3	3,1	499,2	62,5	524,3	40,4

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [7]

Бюджет тапшылығын қаржыландыру соңғы жылдары төмендеу динамикасын көрсетуде, 2020-2021 жылдары -271,4 трлн.теңгеге азайды, ол -9,7 пайызды құраған, 2021-2022 жылдары -365,7 трлн.теңгеге азайды, ол -14,4 пайызды құраған. Қарыздардың түсуі 2020-2021 жылдары пандемия кезінде -178,7 трлн.теңгеге азайды, ол -9,7 пайызды құраған. 2021-2022 жылдары Қарыздардың түсуі 361,1 трлн. теңгеге ұлғайған, өсім 9,4 пайызды құрады.

Қарыздарды өтеу 2020-2021 жылдары 499,2 трлн. теңгеге ұлғайған, өсім 62,5 пайызды құрады, 2021-2022 жылдыары 524,3 рлн. теңгеге ұлғайған, өсім 40,4 пайызды құрады.

4 - Сурет. 2018-2022 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджетінің тапшылығын қаржыландыру, млрд.теңге

Дереккөз: авторлармен құрастырылды [7]

Бюджеттің кеңейіп келе жатқан тапшылығы мемлекеттік қарыздар есебінен жабылады: мемлекеттік қарыз көлемі 10 жылда 5,7 есе өсті, бұл оны өтеуге және қызмет көрсетуге арналған шығыстардың өсуіне әкеледі (2022 жылы 3,2 трлн теңгеге дейін 6 еседен астам, 2013 жылы 0,5 трлн теңгеге дейін өсті. Бюджет тапшылығын қаржыландыру құралдарында (2015-2016 жылдарды қоспағанда) көлемі 2013 жылы 3,6 трлн теңгеден 2022 жылы 14,2 трлн теңгеге дейін өскен МБҚ басымдық береді. МБҚ бойынша сыйақы мөлшерлемесі инфляцияның қарқынды өсуі және базалық мөлшерлеменің өсуі аясында, әсіресе 2022 жылы (+180 б.п.) байқалатын өсуді көрсетеді. Мемлекеттік бюджет шығыстарын жабуға ҚР Ұлттық қорының қаражаты да пайдаланылады: соңғы 10 жылда барлық түскен кірістердің 65% - ы тәркіленді (2015 жылы түсімдер сомасының өсуі тек қана ұлттық валютаның құбылмалы бағамына көшумен байланысты болды). Ұлттық сомасының өсуі тек қана ұлттық валютаның құбылмалы бағамына көшумен байланысты болды).

Ұлттық қор қаражатының теңгелік көлемі айырбас бағамының әлсіреуімен қолдауды жалғастыруда, ал валюталық активтер айтарлықтай төмендейді (7 жылда -22%). Бұл олардың бюджетке аударымдарды қамтамасыз ету үшін сатылуына да, қаржы нарықтарындағы соңғы жағымсыз өзгерістерге де байланысты (акцияларды, облигацияларды қайта бағалау). Ұлттық банк тарихи тұрғыдан базалық мөлшерлемені жеткілікті жоғары деңгейде ұстайды, алайда бұл экономикадағы ақша массасы мен инфляцияның төмендеуіне толық ықпал етпейді, бірақ экономикалық өсуді тежеуі мүмкін. ҚР әлеуметтік-экономикалық даму болжамына сәйкес, 2023-2025 жылдары байқалатын үрдістер жалғасатын болады: 2025 жылға қарай мемлекеттік бюджет тапшылығы 3,9 трлн теңгеге дейін тереңдей түседі, мемлекеттік қарыз 42% - ға ұлғаяды. Алулардың тұрақты жоғары деңгейі кезінде (2020 жылдан бастап 4 трлн теңгеден астам) Ұлттық қор активтерінің көлемі көбінесе әлемдік шикізат және қаржы нарықтарындағы ахуалдың одан әрі дамуына байланысты болады [8].

Бюджет қаражатын тиімсіз игеру мәселесі көптеген жылдар бойы жалғасып келеді. 2022 жылы мемлекеттік бюджеттің шығыстары 93,5% – ға, Республикалық бюджеттің шығыстары 94,7% – ға, жергілікті бюджеттердің шығыстары 96,3% - ға орындалды. Бұл ретте республикалық бюджет бойынша 71 млрд теңге игерілмеген. Қаражаттың көп бөлігі денсаулық сақтау, мәдениет және спорт, экология және табиғи ресурстар, Ақпарат және қоғамдық даму министрліктерінде игерілмеген [9].

«Қолданбалы экономиканы зерттеу орталығы (AERC)» бағалауы бойынша, 2023 жылы мемлекеттік бюджет шығындарының 20,1 трлн теңгеге дейін өсуін болжайды. Салық түсімдері мен мемлекеттік бюджет шығыстарының болжамын ескере отырып, ACER 2022 жылы мемлекеттік бюджет тапшылығы 2,6 трлн теңгені немесе (-) ЖІӨ-ге 2,9% құрайды деп күтеді. 2023 жылы ФУКС мемлекеттік бюджет тапшылығын 4,3 трлн теңгеге немесе (-) ЖІӨ-ге 4,3% - ға дейін кеңейтуді болжайды. Соңғысы 2023 жылы Ұлттық қордан берілетін трансферттердің контрциклдік бюджеттік Ережеде мәлімделген 2,2 трлн теңгеге дейін қысқарту болжамымен түсіндіріледі [10].

Ішкі нарықтағы еркін өтімділіктің шектелуін ескере отырып, бюджет тапшылығын қаржыландырудың баламалы көздері ретінде халықаралық қаржы ұйымдарының бюджеттік қолдау ретінде тартылатын шетел валютасындағы жеңілдікті қарыздары қаралатын болады. Сонымен қатар, ішкі нарықта өтімділік жеткіліксіз және халықаралық капитал нарықтарында қолайлы нарықтық жағдай болған жағдайда, шетел валютасында қосымша қаржыландыру көздерін іздеу үшін сыртқы капитал нарықтарына шығу мүмкіндігі жоққа шығарылмайды. Жалпы бюджет тапшылығын қаржыландыруды борыш құрылымының теңгерімділігін, төлемдердің шыңына жол бермеуді және валюталық тәуекелдерді барынша азайтуды ескере отырып, қолайлы шарттармен қамтамасыз ету жоспарлануда [11].

Бюджеттің қайталанатын проблемалары - бұл ұзақ мерзімді тендерлік рәсімдер, соның салдарынан бюджет жыл соңына дейін белсенді түрде игеріледі, бұл оны тиімді пайдалануға әкелмейді, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін, тиімсіз жоспарлау мен орындауды тудырады, бұл бюджетті бірнеше рет нақтылауға және түзетуге әкеледі.

Бюджетті игерудегі басты мәселе-бюджет тиімділігінің негізгі көрсеткіштерін дұрыс бағаламау. Бюджетті игерудің өзі тиімділіктің көрсеткіші бола алмайды. Бірақ индикатор, мысалы, инвестицияларды қайтарудың тиімділігі болуы мүмкін. Бюджет қаражатын пайдаланудың нәтижесі мемлекет қаржыландыратын басқа жобалар мен салаларда да көрінуі керек.

Бюджет қаражатын тиімді пайдалану үшін бірыңғай стандартты енгізу қажет, әсіресе әртүрлі реформалардан «зардап шеккен» салаларда, бұл медицина мен білім.

Бюджеттік шығындардың тиімділігі-бұл үлкен мәселе. Мемлекеттік қаржыны ұтымды пайдалану Үкіметтің мәжіліске, ал жергілікті атқарушы органдардың мәслихаттарға есеп беруі кезінде ғана мүмкін болады.

Бюджет саласында азаматтар тарапынан толыққанды және тәуелсіз бақылау жетіспейді, тағы бір мәселе-өңірлік әкімдерге жоғары тұрған бюджеттен бюджеттік қаржыландыруға байланысты.

■ Қорытынды

Бюджет тапшылығы мәселесі Қазақстан Республикасы үшін аса маңызды мәселелердің бірі болып саналады. Қазіргі кезеңде бюджет тапшылығын азайту жолдары әзірленуде, оның сипаттамалық ерекшеліктерін ескере отырып, бюджет тапшылығын басқаруды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленуде. Бюджет тапшылығының пайда болуын болдырмау немесе оның мөлшерін азайтуға қол жеткізу үшін мыналарды ескеріп, орындау қажет:

- қаржы ресурстарының өсуінің шарты ретінде қоғамдық ұдайы өндірістің тиімділігін арттыру – бюджет кірістерінің өсуінің негізгі кезі;
 - салық заңнамасын жетілдірумен қатар салық төлеушілер шеңберін кеңейту;
 - экономиканың нақты секторына бағытталатын мемлекеттік бюджет шығыстарының көлемін оңтайландыру және қайта құрылымдау;
 - өндірістік емес салада ақылы қызметтер жүйесін дамыту және жоспарлауды жетілдіру;
 - кірістер мен шығыстардың оңтайлы құрылымын қалыптастыру мақсатында көп варианты негізде бюджеттеу;
 - мемлекет шығыстарын айналымдағы ақша массасының ұлғаюынсыз, демек, инфляциялық процестердің өсуінсіз қаржыландыруға мүмкіндік беретін мемлекеттік бағалы қағаздар нарығының дамуы;
 - инвестиция түрінде елге шетелдік капиталды тарту. Бұл фискалдық және экономикалық сипаттағы бірнеше міндеттерді бірден шешуге мүмкіндік береді: бюджет шығыстарын қысқарту, тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін базаны кеңейту, елдің төлем балансын жақсарту, жаңа салық төлеушілердің пайда болуы және сәйкесінше бюджетке төлемдерді ұлғайту.
- Нақты нәтижеге қол жеткізу үшін жекелеген іс-шараларды жүргізу жеткіліксіз, осы шараларды кешенді, бірлікте пайдалану қажет. Бұл республиканың қаржылық жағдайын тұрақтандыруға ықпал ететін болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ткаченко Р.В. Роль бюджетного регулирования в современном обществе// Актуальные проблемы российского права. – 2020. – Т. 15. – № 11. – С. 122–132. – DOI: 10.17803/1994-1471.2020.120.11.122-132
2. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года № 95-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.)
3. Қаржы: Оқулық/ С.Құлпыбаев, С.Ж.Ынтықбаева, В.Д. Мельников. – Алматы: Экономика, 2015. – 784 б.
4. Хусаинова Е.А., Ахмитянов Р.М., Хайруллин А.Р. Регулирование бюджетного дефицита// <https://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-byudzhetnogo-defitsita>
5. Куприянова Л.М., Сурхаев И.Д. Сбалансированность федерального бюджета. Учет. Анализ. Аудит. 2020;7(4):52-62.
6. Галухин А. В. Сбалансированность бюджета как условие обеспечения его устойчивости. Вопросы территориального развития. 2015;21(1). URL: <http://vtr.isert-ran.ru/article/1467>.
7. Отчет об исполнении Государственного бюджета за период 2018-2022 годы // <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/54709?lang=ru>
8. Показатели госбюджета Казахстана увеличились более чем в 3 раза за 10 лет - АФК // https://www.kt.kz/rus/ekonomika/_1377948342.html
9. Эксперты рассказали, что мешает эффективному использованию госбюджета в Казахстане// <https://www.zakon.kz/6388855-eksperty-rasskazali-chto-meshaet-effektivnomu-ispolzovaniyu-gosbyudzhetnogo-defitsita>
10. АERC: Дефицит бюджета в 2023 году может достигнуть 4,3 трлн тенге// <https://kapital.kz/finance/109902/aerc-defitsit-byudzhetnogo-defitsita>
11. Дефицит бюджета в 2024 году может достигнуть 3,5 трлн тенге// <https://kapital.kz/economic/118501/defitsit-byudzhetnogo-defitsita>

REFERENCES:

1. Tkachenko R.V. Röl büdjetnogo regulirovania v sovremennom obşestve// Aktuälnye problemy rosiskogo prava. – 2020. – Т. 15. – № 11. – S. 122–132. – DOI:10.17803/1994-1471.2020.120.11.122-132
2. Büdjetnyi kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 dekabrä 2008 goda № 95-IV (s izmeneniami i dopolneniami po sostoianiu na 01.05.2023 g.)
3. Qarjy: Oqulyq/ S.Qülpybaev, S.J.Yntyqbaeva, V.D. Melnikov. – Almaty: Ekonomika, 2015. – 784 b.
4. Husainova E.A., Ahmitänov R.M., Hairullin A.R. Regulirovanie büdjetnogo defisita//<https://cyberleninka.ru/article/n/regulirovanie-byudzhetnogo-defitsita>
5. Kuprianova L.M., Surhaev İ.D. Sbalansirovannöst federälного büdjeta. Uchet. Analiz. Audit. 2020;7(4):52-62.
6. Galuhin A. V. Sbalansirovannöst büdjeta kak uslovie obespechenia ego ustoichivosti. Voprosy teritoriälного razvitiia. 2015;21(1). URL: <http://vtr.isert-ran.ru/article/1467>.
7. Ochet ob ispolnenii Gosudarstvennogo büdjeta za perod 2018-2022 gody//<https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/documents/details/54709?lang=ru>
8. Pokazateli gosbüjeta Kazahstana uvelichilis bolee chem v 3 raza za 10 let - AFK // https://www.kt.kz/rus/ekonomika/_1377948342.html
9. Eksperty rasskazali, chto meşaet effektivnomu ispolzovaniyu gosbüjeta v Kazahstane //<https://www.zakon.kz/6388855-eksperty-rasskazali-chto-meshaet-effektivnomu-ispolzovaniyu-gosbyudzhetnogo-defitsita>
10. AERC: Defisit büdjeta v 2023 godu mojet dostignüt 4,3 trln tenge//<https://kapital.kz/finance/109902/aerc-defitsit-byudzhetnogo-defitsita>
11. Defisit büdjeta v 2024 godu mojet dostignüt 3,5 trln tenge//<https://kapital.kz/economic/118501/defitsit-byudzhetnogo-defitsita>

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТА: СОСТОЯНИЕ, ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Купешова Б.К.*

Магистр экономических наук., старший преподаватель
 Университет Нархоз
 г. Алматы, Республика Казахстан
 E-mail: bayan.kupeshova@narhoz.kz
 ORCID: 0000-0002-5335-8685

М.А. Айтказина

Базарбаев А.О.
 Кандидат экономических наук,
 ассоциированный профессор
 Университет Нархоз
 г. Алматы, Республика Казахстан
 E-mail: asylbek.bazarbaev@narhoz.kz,
 ORCID: 0000-0002-3290-3349

Аннотация: дефицит бюджета-острая проблема развития экономики страны, по своей сути она стала социально-экономическим явлением многих стран мира, так как обусловлена устойчивым и продолжительным ростом негативных процессов в экономике. В частности, размер бюджетного сальдо влияет на величину совокупного спроса и дохода, уровень цен, состояние платежного баланса. Признание объективности бюджетного дефицита в условиях рыночных отношений требует рассмотрения его как объективной экономической категории и изучения закономерностей его развития. В последнее время в Казахстане особое внимание уделяется стабильности развития экономики и достижению сбалансированности государственного бюджета. Дефицит можно относительно легко покрыть, выпуская государственные займы или выпуская бумажные деньги. При значительном и хроническом дефиците бюджета займы не компенсируют потребности государства, которые обеспечиваются дополнительной (т.е. сверх потребностей товарооборота) денежной эмиссией, приводящей к развитию инфляции, нарушению законов денежного обращения, обесценению денег, снижению реальных доходов и снижению уровня жизни населения.

Государство обязано вернуть заимствованные ресурсы. Это предьявляет определенные требования к выбору объектов финансирования. Тратя средства на инвестиции, вы должны быть уверены, что они окупятся. Кроме того, необходимо установить строгий контроль не только за использованием средств, направленных на капитальные вложения, но и за доходом (прибылью), полученным от инвестиций

В статье рассматриваются проблемы бюджетного дефицита, представляющего собой сложную финансово-экономическую категорию, в которой отражаются и проявляются пропорции бюджетной системы, взаимосвязь потоков доходов государства. Дефицит бюджета отражает нестабильную ситуацию в экономической и финансовой деятельности.

Ключевые слова: бюджет, дефицит бюджета, государственный бюджет, бюджетная политика, причины дефицита, государственное управление.

BUDGET DEFICIT: STATE, CAUSES AND CONSEQUENCES

Kupeshova B.K.*

Master of Economics, Senior Lecturer
 Narkhoz University
 Almaty city, Republic of Kazakhstan,
 E-mail: bayan.kupeshova@narhoz.kz
 ORCID: 0000-0002-5335-8685

Bazarbayev A.O.

Candidate of Economic Sciences,
 Associate Professor
 Narkhoz University
 Almaty city, Republic of Kazakhstan,
 E-mail: asylbek.bazarbaev@narhoz.kz,
 ORCID: 0000-0002-3290-3349

Abstract: The budget deficit is an acute problem of the development of the country's economy, in essence it has become a socio-economic phenomenon of many countries of the world, since it is due to the constant and prolonged growth of negative processes in the economy. In particular, the size of the budget balance affects the amount of aggregate demand and income, the price level, the state of the balance of payments. Recognition of the objectivity of the budget deficit in the conditions of market relations requires considering it as an objective economic category and studying the laws of its development. Recently, special attention has been paid to achieving stability in the development of the economy and the balance of the state budget in Kazakhstan. The deficit can be covered relatively easily by issuing government loans or issuing paper money. With a significant and chronic budget deficit, debts do not cover the needs of the state, which is provided by Additional (that is, outside the needs of commodity circulation) money emission, which leads to the development of inflation, violation of the laws of money circulation, depreciation of money, a decrease in real incomes and a decrease in the standard of living of the population.

The state is obliged to return borrowed resources. This imposes certain requirements on the choice of financing objects. When spending funds on investments, you need to be sure that they will pay off. At the same time, it is necessary to establish strict control not only over the use of funds directed to capital investments, but also over the income (profit) received from the investment

The article discusses the problems of the budget deficit, which is a complex financial and economic category, in which the relationship between the proportions of the budget system, the flows of state revenues are manifested and manifested. The budget deficit indicates an unstable situation in economic and financial activities..

Keywords: budget, budget deficit, state budget, budget policy, causes of deficit, public administration.

IRSTI 06.61.33

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-24-33>**G. Suyendikova***

Ph.D. student

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, KazakhstanE-mail: guldanaenu@gmail.com**Sh. Niyazbekova**

Doctor of Philosophy PhD

Moscow Witte University, Russia

E-mail: shakizada.niyazbekova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3433-9841

M.O. RyspekovaPh.D., acting Professor Department of
Economics and EntrepreneurshipL.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, KazakhstanE-mail: Madina10081957@mail.ru**R.A. Baizholova**Doctor of Economics, Professor Department
of Economics and EntrepreneurshipL.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, KazakhstanE-mail: baizholova_55@mail.ru

MODERN APPROACHES TO SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ASSESSMENT OF URBAN AGGLOMERATIONS

Abstract: *The study and evaluation of urban agglomerations is a priority of socio-economic policy in the formation and development of agglomerations. In recent times, rapid and dynamic economic development of urban agglomerations in most countries has created the need and necessity for effective, planned development of urban agglomerations and this optimal, effective strategy is at the centre of scientific and public debate. The economic character of the formation and development of urban agglomerations is that it reflects the need for systematic provision of citizens with high-quality and favorable working and living conditions, in a particular territory, taking into account the various needs and their implementation, possible provision of all engineering, housing, socio-cultural, economic, innovative, political, managerial factors. The issues of urban agglomerations raised by the President of the country in the law «On the development of agglomerations» are currently relevant [1].*

This article reviews the literature on the issues studied, considers the approaches of various authors on the methodology of urban agglomerations assessment. The article presents the indicators of urban agglomerations efficiency, which can be used in the assessment of urban agglomerations in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *urban agglomeration, zoning, social conditions, length, innovativeness, efficiency, agglomerativity.*

■ Introduction

The relevance of the selected research topic is predetermined by the fact that urban agglomerations are one of the main components of the territories of individual, leading regions and the economy of the country as a whole. In recent years, due to changes and intensive growth of urban agglomerations, urbanisation of most countries, there has arisen a special urgency and significance of the problem of reforming and a more thorough study of the positive and negative aspects of agglomeration of territories, as well as its evaluation methods for the implementation of effective measures for the further formation and development of these urban agglomerations.

Ensuring sustainability and stability in the functioning of urban agglomerations is one of the important aspects of their effective life. Achieving a decent level of development of urban agglomerations is of particular importance in the modern policy of the state, which is reflected in the law «On the development of agglomerations» [1].

The aim of the study is to propose different scientific and methodological approaches to the assessment of urban agglomerations and to develop the authors' own assessment of urban agglomerations.

■ Literature review

The study of urban agglomerations, methods of assessment, problems are devoted to the works of such famous economists as Volchkova I.V. [2], Merinov Yu.N., Merinova Yu.Yu. [3]. The issues of managing the economic growth of agglomerations were considered by Ugrumova A.A. [5], geo-urbanistics by Pertsik E.N. [6,15], typology of agglomerations by scientists Naimark N.I., Zaslavsky I.N. [15], and modern

approaches to agglomerations. [15], and modern approaches of intensively developing urban agglomerations Chinese researchers Chuanlin Fang, Danlin Yu. [14] and others.

Materials and methods

The general approaches of scientific cognition, in particular, data collection and research, comparisons, methods of statistical analysis and synthesis, method of scientific abstraction were used in writing the article.

The method of comparison was used in the study of theoretical and methodological foundations.

Results and discussions

The main goal of the urban agglomeration development strategy is the well-being of Kazakhstani citizens and the efficiency of the economy of agglomeration territories and the country as a whole. It should be remembered that the fundamental goal of any urban agglomeration is to provide the population with the vital conditions that would lead to the fruitful development of these agglomerations and to be considered an agglomeration [2-4].

Table 1. Criteria for identifying urban agglomerations

№	Criteria, indicators:	The IGRAN (Institute of Geography of the Russian Academy of Sciences) methodology	Methodology TSNIIP (Central Research and Design Institute for Urban Planning)	Unified methodology	
				Large-city agglomerations	More-urban agglomerations
1	The population of the center.	At least 250 thousand people	At least 100 thousand people	At least 250 thousand people	-
2	Temporary accessibility from the outskirts to the center.	No more than 1.5 hours	No more than 2.0 hours	No more than 1.5 hours	-
3	Accessibility from peripheral large and medium-sized cities to the center.	-	-	No more than 0.5	
4	hours (from large and medium-sized cities)	Not more than 0.5	At least 3	At least 4	At least 4
5	Hours (from medium-sized cities)	at least 50 thousand people	-	-	-
6	The size of the urban population of the agglomeration.	-	at least 110 thousand people.	-	-
7	The share of the population of urban settlements of the agglomeration zone	-	at least 10% of the total urban population	-	-
8	Coefficient of agglomeration development (agglomeration)	at least 1	at least 1	at least 1	at least 2

Source – compiled by the authors on the basis of the source [4].

Let’s consider the main approaches to the classification of agglomerations:

1. Typology by population of the core city.

As part of the research in this paper, the main approaches of agglomeration classification are highlighted:

1. Typology by population of the core city. In accordance with the first approach to the allocation of agglomeration, the criterion for classification is the population of the core city (Table 2) [6-8].

Table 2. Typology of agglomerations by the number of core cities

No	Author of the typology	City groups
1	Lappo G.M.	The largest - more than 1000 thousand people; large - 500-1000 thousand people; large - 250-500 thousand people; medium - 100-250 thousand people.
2	Pertsik E.N.	The largest - 500 thousand people. and above, millionaire cities; large - 100-500 thousand people; medium - 20-100 thousand people; small - up to 20 thousand people.
3	Konstantinov O.A.	Large and large cities (over 100 thousand people); medium-sized cities (100–20 thousand people); small towns (less than 20 thousand people); small urban settlements (less than 5 thousand people).

Source - compiled by the authors on the basis of sources [9-11].

2. Typology based on the index of agglomeration. Depending on the agglomeration index, the following types of agglomerations are distinguished: the most developed; highly developed; developed; underdeveloped.

The methodology for assessing the total potential of a particular agglomeration, proposed by Ugryumova A.A. [5, p. 6]. In our opinion, the most acceptable is the method proposed by Schmidt A.V., Antonyuk V.S., Franchini A. [12]. A comprehensive assessment of the urban agglomeration, in addition to territorial and demographic ones, should contain socio-economic indicators of the development of the agglomeration and methodology. The indicators are combined into three groups: indicators characterizing the position of the agglomeration in the development of the region; indicators characterizing the development of the agglomeration as a whole; indicators characterizing the internal development of the agglomeration. Thus, the methodology for studying the urban agglomeration and its role in regional development suggests the following analysis algorithm.

The first stage is a comparative characteristic of the centre and the region in statistics and dynamics by the main indicators of socio-economic development: average monthly nominal accrued wages; agricultural output; housing commissioning; retail trade turnover; investment in fixed capital; value of fixed assets. The resulting indicator of socio-economic development of the centre and the region is the volume of shipped goods of own production, works and services performed by own forces (without small businesses). At the same time, the dynamics of indicators should be assessed by calculating their average annual growth rates.

The second stage - characterisation of the starting position of the agglomeration core on the eve of its formation according to the following indicators: agglomeration type - determined by the number of agglomeration cores and characterising its structural feature (monocentric or polycentric); population density of the agglomeration core - characterised by the number of people living on 1 km²; level of centralisation of the agglomeration core - the ratio of the agglomeration core population to the next most populous city; national composition of the agglomeration core.

Third stage - characterisation of the starting position of the urban agglomeration according to the indicator of crowdedness - the population of the city centre: medium (100-250 thousand people); large (250-500 thousand people); large (500-1000 thousand people); largest (more than 1000 thousand people) [13].

Based on the intensive growth of Chinese agglomeration processes in modern times, Chinese academic researchers in their research work propose 4 stages of urban agglomeration development, shown in Table 3.

Table 3. Analysis comparing four stages of urban agglomerations development

Stages of urban agglomeration development		First extension	Second extension	Third extension	Fourth extension
Name	City	Metropolitan area	Agglomeration belt	The belt of the big metropolis	Megapolis
Spatial coverage	Small	Subregional	Regional	Interregional	National/ international

Stages of urban agglomeration development		First extension	Second extension	Third extension	Fourth extension
Radius	Municipal	Metropolitan	Intermetropolitan	Subnational	National/ international
Number of cities	1	1	1	Three or more	3 cores with multiple peripherals
Population	5-10 million	5-10 million	5-10 million	More than 20 million	More than 20 million
Spatial structure	1 city	1 city and its immediate surroundings	1 city and influencing periphery	3 or more cities and their periphery	At least 2 major agglomerations and all cities
Transport network	Intra-city network, weak intercity connections	Improved communication between cities	Full long-distance communication	Full intercity service	Extensive connectivity within and between metropolitan areas
Industrial integration	Very weak long-distance integration	Weak long-distance integration	Some inter-city integration	Strong inter-city integration	Fully integrated industrial systems
Regional structure	One core	Single-core multilayer structure	Single-core radiating multilayer structure	Single-core or multi-core multi-layer network structure	Multicore nebula, highly interconnected network structure
Expansion mode	Point Extension	Point-to-circle extension	Expansion along the point axis	Expansion of the axial belt	A bead network radiating expansion
Stages of development	Infancy stage	Initial stage	Middle stage	Mature stage	Final stage
Function	Municipal Growth Centre	Subregional Growth Centre	Regional Growth Centre	National Growth Centre	International Growth Centre

Source - compiled by the authors based on the source [14].

Based on the degree of formation and development of the urban agglomeration area. Here the classifying feature is the agglomerativity index: agglomerativity coefficient - the ratio of the density of the network of urban settlements to the average shortest distance between them. Agglomerativity coefficient - characterises the formation and development of the external environment. It is calculated as the density of the network of urban settlements related to the average shortest distance between them:

$$K_a = \frac{N}{S} \times L, \tag{1}$$

where:

N - number of urban settlements in the agglomeration territory;

S - area of agglomeration territory, km²;

L - shortest distance between urban centres.

Agglomerativity index (I_a) - the ratio of the urban population of the outer zone to the urban population of the whole agglomeration:

$$I_a = \frac{P}{P_a}, \tag{2}$$

where:

P - urban population of the satellite zone;

P_a - urban population of the agglomeration area.

1. Agglomeration population development index:

$$K_{dev.} = P(M \times m + N \times n), \tag{3}$$

where:

P - population of the urban agglomeration (million people);

M - number of cities in the urban agglomeration;

N - number of urban-type settlements in the urban agglomeration;

- share of urban population in the population of the urban agglomeration;

- share of the population of urban-type settlements in the population of urban agglomeration.

In order for a settlement system to be an agglomeration development coefficient ($K_{(dev.)}$) must be greater than 1 [15].

Classes of urban agglomeration development are determined on the basis of the development coefficient value: more than 50 - most developed; - from 10 to 50 - strongly developed; from 5 to 10 - developed; from 2.5 to 5 - underdeveloped; less than 2.5 - least developed; urban agglomerations that do not meet any of the criteria - potential ones.

3. Agglomeration development rate measured by the average annual growth rate of urban population over 20 years. All urban agglomerations are divided into non-dynamic (average annual growth rate of urban population over 20 years is below 1%), low-dynamic (1-2%), medium-dynamic (2-4%), high-dynamic (4-5%), especially dynamic (more than 5%). [16].

The fourth stage - analysing the peculiarities of the internal environment of the agglomeration by main characteristics is carried out by identifying the following factors:

- geographical position, i.e. the location of an urban agglomeration can influence its economic development. For example, an agglomeration located on a major trade route is more likely to be prosperous than an agglomeration located in a remote area;

- sectoral specialisation, looking at the types of industries located in an urban agglomeration can also influence its economic development. For example, an agglomeration that hosts a number of high-tech industries is more likely to be prosperous than an agglomeration that hosts a number of low-wage industries;

- availability and development of good transport infrastructure can contribute to the economic development of the urban agglomeration. This is because it facilitates the movement of goods and people across the agglomeration, which can help to attract investment and create jobs;

- the degree of homogeneity of economic, social and environmental space. The degree of homogeneity of an urban agglomeration can also influence its economic development. A more homogeneous agglomeration is more likely to be prosperous than a more heterogeneous one. This is because a more homogeneous agglomeration is more likely to share a common sense of identity and purpose, which can contribute to economic development [15].

The boundaries of agglomerations will expand, and more and more small towns and rural settlements will fall within the zone of their influence. This means that two principles apply to agglomeration development:

- the territorial principle comes from the city and implies an integrated approach to the organisation of the territory.

- the sectoral principle pursues «sectoral» benefits and does not always take into account territorial interests.

Agglomeration development is a complex process with both positive and negative aspects. However, it is obvious that agglomerations can play a significant role in the economic development of the region. For the formation and development of socio-economic differentiation in an urban agglomeration, it is necessary to assess it with the help of indicators that can characterise the main areas of life in the territory. The sphere of life of the urban agglomeration is very diverse, and there are many factors affecting socio-economic differentiation. Therefore, it is important to determine the composition and structure of such indicators [13].

Thus, the formation and development of agglomerations is a natural process due to the concentration of productive forces and forms of communication. Agglomerations have a positive impact on the economy, as they contribute to the development of inter-settlement transport links, intensification of entrepreneurial activity, and improvement of suburban areas. Agglomerations also ensure equal accessibility of the population to labour markets and social infrastructure facilities.

The development of agglomerations will increase the concentration of human capital, infrastructure and resources in a given territory. This will make it possible to form these territories as zones of advanced economic growth. Implementation of measures to create modern road, transport and logistics infrastructure

will increase the connectivity of territories within agglomerations, improve the mobility of the population, increase the speed of commodity flows, and reduce logistics costs.

To assess the degree of socio-economic differentiation of urban agglomeration, only the management and geographical subsystems are not enough, it is necessary to define a specific set of indicators and methods of their calculation. The most accurate assessment is achieved when building a hierarchically linked system of indicators using appropriate integral indicators. The set of specific indicators used to assess socio-economic differentiation should be stable over time and fully reflect the level of formation and development of urban agglomerations.

With the rapid, intensive economic and densely populated development of the People’s Republic of China, urban agglomerations are actively forming and developing. On the basis of which, the Chinese authors of the study (using the example of the PRC, where the population is very high - more than 1.4118 billion people, data 2023) offer their methodological approach and define an area as an urban agglomeration when it has the following, specific, national characteristics: more than 3 major cities with a population of more than 20 million people, GDP per capita more than 10,000 dollars, non-agricultural population more than 50%, non-agricultural industries accounting for more than 70% of GNP, the central location of the main city of the PRC. These criteria are based on socio-economic tensions and the integration of cities into urban agglomerations. However, the authors recognise that actual regulations may need to be adjusted depending on the specific location of urban agglomerations and are often appropriate for developed, densely populated, innovation-oriented countries, in particular China [14].

Table 4 presents a system of indicators for assessing the degree of socio-economic differentiation of urban agglomerations, proposed by the authors of this article. In this case, to assess the degree of socio-economic differentiation of urban agglomerations, subsystems of indicators are used.

Table 4. Author’s scientific and methodological approach to the evaluation of the system of indicators for assessing the degree of socio-economic differentiation in urban agglomerations.

№	Blocks of indicators	Indicators for assessing the degree of socio-economic differentiation
1	<p>Indicators measuring agglomeration economic development.</p> <p>Economic subsystem</p>	<p>Volume of goods and services shipped per capita</p> <p>Development of economic sectors</p> <p>Retail trade turnover per capitam</p> <p>Volume of paid services to the population per capita</p> <p>Amount of own budgetary funds per capitam</p> <p>Profit (balanced; financial result) of organisations per - one employee</p>
2	<p>Indicators measuring the availability of resources and infrastructure in the agglomeration.</p> <p>Resource and Infrastructure Subsystem</p>	<p>Degree of depreciation of fixed assets in the real sector of the economy</p> <p>Share of employment in small enterprises in the total number of employed in the economy</p> <p>Ratio of labour demand to the economically active population</p> <p>Number of connected cellular mobile communication terminals per capita</p> <p>Logistics: length of roads, cargo turnover. Tn, GNP from roads</p>
3	<p>Indicators measuring social development of agglomeration.</p> <p>Social subsystem</p>	<p>Demographic load factor</p> <p>Migration growth, population (+), attrition (-)</p> <p>Employment rate</p> <p>Ratio of average per capita income to average per capita subsistence minimum,</p> <p>Housing costs</p> <p>Level of housing provision</p> <p>Coefficient of provision of the population with housing and communal services.</p> <p>Quality index of provision of housing and communal services</p>

№	Blocks of indicators	Indicators for assessing the degree of socio-economic differentiation
4	Indicators measuring the quality of the agglomeration environment.	
		Emission of pollutants into the atmosphere from stationary sources
		Discharge of polluted wastewater
		Degree of waste recycling
5	Indicators determining the innovation environment of urban agglomeration.	
	Innovation subsystem	1. Share of innovative products, number of enterprises total, including those producing innovative products; 2. Volume of R&D, thousand tenge; 3. Number of enterprises with R&D; 4. Number of FEZ; 5. Volume of shipped innovative products of the total volume 6. Volume of output FEZ
6	Indicators determining the external economic environment urban agglomeration.	
	Foreign Economic Subsystem	1. Exports, 2. Import, 3. Foreign trade turnover 4. Inflation/dollar exchange rate
7	Indicators measuring the educational environment of the urban agglomeration.	
	The cultural and educational subsystem	1. Number of schools/number of schoolchildren Number of colleges/number of students Number of universities/number of students, cultural events, festivals, show business, etc.
8	Indicators measuring the budgetary environment of the urban agglomeration.	
	Budget subsystem	Taxes, budget revenues and expenditures, Deficit or surplus Amount of state budgetary funds per capitam
<i>Source - compiled by the authors.</i>		

According to Table 4, the indicators in each of the 8 subsystems are used to assess the degree of socio-economic differentiation of urban agglomerations. The results of the assessment can be used to make optimal and effective decisions on the formation, development and reduction of differentiation, as well as to promote sustainable development of agglomeration.

The authors propose to use the method of determining socio-economic differentiation in urban agglomerations of Kazakhstan by combining the numerical data of blocks of indicators into an integral indicator. This method will allow to objectively identify the levels of socio-economic development of urban agglomeration settlements in the period under consideration.

Socio-economic differentiation of urban agglomerations is a complex problem that needs to be solved. One way to assess the degree of socio-economic differentiation is to use a system of indicators. This system should include indicators from different aspects of socio-economic life, such as economy, resources and infrastructure, society, ecology, investment, and the development of economic sectors.

The economic subsystem is the most important block for assessing the degree of socio-economic differentiation of urban agglomeration. This is due to the fact that the economic development of a settlement has a significant impact on other spheres of socio-economic life. The block of resources and infrastructure includes indicators reflecting the state of health care and education facilities, housing and communal services in the urban agglomeration. These indicators are also important for assessing the degree of socio-economic differentiation.

The social subsystem includes such indicators as the demographic load coefficient, migration growth (loss) of population, employment rate, the ratio of average per capita income and average per capita subsistence minimum, etc. These indicators are important for assessing the degree of socio-economic differentiation, as they show how well the population copes with basic needs and quality of life.

The environmental subsystem includes indicators measuring the environmental quality of the urban agglomeration. These indicators are important for assessing the degree of socio-economic differentiation, as they show how the economic development of the agglomeration affects the environment.

The innovation subsystem includes indicators measuring the innovation environment of the urban

agglomeration, such as the share of innovative products, the number of enterprises in total, including those producing innovative products; the volume of R&D; the number of enterprises with R&D; the number of FEZ; the volume of shipped innovative products from the total volume, the volume of output of FEZ products.

The educational subsystem includes indicators measuring the number of schools, colleges, universities and their students, as often most of the students of universities and colleges, having finished their studies, join the population of urban agglomerations, which leads to significant growth, as well as cultural events, festivals, the development of show business attracts to this agglomeration.

The budget subsystem includes the following indicators - taxes, budget revenues and expenditures, budget deficit or surplus, per capita public budgetary resources, which are then financially reflected in the development of urban agglomerations.

As a result, a comprehensive assessment of the socio-economic differentiation of an urban agglomeration should cover all these areas and determine the level of development of the agglomeration under consideration. This will help identify problem areas, weaknesses and strengths and develop policies to address them.

In addition to using a system of indicators, it is also important to use ranking to assess the degree of socio-economic differentiation. The ranking allows the identification of settlements most affected by socio-economic differentiation. This information can be used to target government policies and interventions in these settlements.

Conclusion

For further development of urban agglomerations in Kazakhstan, a full-fledged systemic assessment of these phenomena is needed. The adopted law «On the development of agglomerations» in 2023 is relevant and modern realities require a comprehensive methodological approach to addressing the challenges facing the dynamic development of urban agglomerations in the country. Given the intensity of urban agglomerations development in the Republic of Kazakhstan, it is necessary to rethink the measures for the development of urban agglomerations in order to reduce the burden on the budget and increase various directions for their favourable, low-risk development:

- identification of criteria for urban agglomerations taking into account national characteristics;
- determination of typology by population size, by indicators characterising the development of the region, agglomeration as a whole, taking into account external and internal factors;
- determination of agglomerativity coefficients, agglomerativity indices of individual regions or settlements.
- identification of classes of development and rates of development of urban agglomerations;
- analysing the internal and external environment of urban agglomerations;
- The author's comprehensive assessment of the system of indicators, the degree of socio-economic differentiation in urban agglomerations and the determination of urban agglomerations' development ratings;
- identification of weaknesses, strengths and problems in the development of urban agglomerations.

In the future, on the basis of the considered scientific and methodological approaches in this article it will be necessary to carry out calculations on specific urban agglomerations with the development of prospects, strategic programmes, which will give more objective and rational recommendations for their further effectiveness and impetus for the development of this territory.

REFERENCES 1:

1. Закон Республики Казахстан. О развитии агломераций. № 181-VII ЗПК. 01. 2023. Электронный ресурс.- URL: <https://clck.ru/35F6wm>
2. Волчкова И. В. Особенности социально-экономического развития городских агломераций в России. Текст: монография. Томск: Изд-во Том. гос. архит.-строит. ун-та, 2013. 92 с. Электронный ресурс.- URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23014297>
3. Меринов Ю.Н., Меринова Ю. Ю. Делимитация Ростовской агломерации // Интернет-журнал «Науковедение». Выпуск 6. 2014. С.13. Электронный ресурс.- URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/84EYN614.pdf>
4. Полян П.М. Методика выделения и анализа опорного каркаса расселения. Ч.1. М.: ИГАН СССР. 1988. 220 с. Электронный ресурс.- URL: <https://clck.ru/35F7Cd>
5. Угрюмова А.А. Управление экономическим ростом агломераций. На примере Московской агломерации: автореф. дис. ... д-ра экон. наук. - М., 2005. - 56 с. Электронный ресурс.- URL: <https://clck.ru/35F7Rw>
6. Перчик Е.Н. География городов (геоурбанистика): учебное пособие. М.: Высшая школа, 1991. С. 317. Электронный ресурс: <https://bigenc.ru/b/geografia-gorodov-b4098a>
7. Лаппо Г.М. Рассказы о городах / Г.М. Лаппо. М.: Мысль, 1976. 192 с. Электронный ресурс.- URL: <http://townevolution.ru/books/item/f00/s00/z0000054/st000.shtml>

8. Константинов О.А. О классификации городов в экономической географии // Вопросы географии. 1957. Сборник. Т. 41. 324 с.
9. Лаппо Г.М. Города на пути в будущее. М.: Мысль, 1987. 236 с. Электронный ресурс.- URL: <https://clck.ru/35F75A>
10. Перцик Е.Н. Геоурбанистика : учебник для студ. высш. учеб. заведений / – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 432 с. Электронный ресурс.- URL: <https://clck.ru/35F7Tj>
11. Константинов О.А. Научно-образовательный портал «Большая российская энциклопедия». - 2022. -С.1. Электронный ресурс.- URL: <https://bigenc.ru/c/konstantinov-oleg-arkad-evich-d2a639>
12. Шмидт А.В., В. С. Антонюк В.С., Франчини А. Городские агломерации в региональном развитии: теоретические, методические и прикладные аспекты // Экономика региона. - 2016. - Т. 12, вып. 3. - С. 776–789. Электронный ресурс.- URL: <https://clck.ru/35F7dk>
13. Лаппо Г.М. Развитие городских агломераций в СССР. - М.: Наука, 1978. Мичиганский университет.12.12. 2006- 152 с. <https://clck.ru/35F7H3>
14. Чуанлинь Фанг, Данлин Ю. Исследовательская работа «Городская агломерация: развивающаяся концепция нового явления» Том 162, июнь 2017., с. 126-136. Электронный ресурс.- URL: <https://clck.ru/35F7oj>
15. Наймарк Н.И., Заславский И.Н. Динамическая типология городских агломераций СССР // Проблемы изучения городских агломераций. – М.: ИГАН СССР, 1988. – 203 с.
16. Методика оценки валового городского продукта городов и городских агломераций. Выпуск 7: клуб столичных городов. Фонд «Институт экономики города». Москва 2023. С. 32. Электронный ресурс.- URL: <https://clck.ru/35F7Ju>

REFERENCES 2:

1. Law of the Republic of Kazakhstan. On the development of agglomerations. No. 181-VII ZRK. 01. 2023. Electronic resource.- URL: <https://clck.ru/35F6wm>
2. Volchkova I.V. Features of the socio-economic development of urban agglomerations in Russia. Text: monograph. Tomsk: Publishing House Vol. state architect.-builds. un-ta, 2013. 92 p. Electronic resource.- URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23014297>
3. Merinov Yu.N., Merinova Yu. Yu. Delimitation of the Rostov agglomeration // Internet journal «Naukovedenie». Issue 6. 2014. P.13. Electronic resource.- URL:<https://naukovedenie.ru/PDF/84EVN614.pdf>
4. Polyan P.M. Methods for isolating and analyzing the supporting frame of settlement. Part 1. M.: IGAN USSR. 1988. 220 p. Electronic resource.- URL: <https://clck.ru/35F7Cd>
5. Ugryumova A.A. Management of economic growth of agglomerations. On the example of the Moscow agglomeration: Ph.D. dis. ... Dr. Econ. Sciences. - М., 2005. - 56 p. Electronic resource.- URL: <https://clck.ru/35F7Rw>
6. Pertsik E.N. Geography of cities (geo-urban studies): textbook. M.: Higher School, 1991. P. 317. Electronic resource.- URL: <https://bigenc.ru/b/geografia-gorodov-b4098a>
7. Lappo G.M. Stories about cities / G.M. Lappo. M.: Thought, 1976. 192 p. Electronic resource.- URL: <http://townevolution.ru/books/item/f00/s00/z0000054/st000.shtml>
8. Konstantinov O.A. On the classification of cities in economic geography // Voprosy geography. 1957. Collection. T. 41. 324 p.
9. Lappo G.M. Cities on the way to the future. M.: Thought, 1987. 236 p. Electronic resource.- URL: <https://clck.ru/35F75A>
10. Pertsik E.N. Geourbanistics: a textbook for students. higher textbook institutions / - М. : Publishing Center «Academy», 2009. - 432 p. Electronic resource.- URL: <https://clck.ru/35F7Tj>
11. Konstantinov O. A. Scientific and educational portal «Great Russian Encyclopedia».- 2022.- P.1. Electronic resource.- URL:<https://bigenc.ru/c/konstantinov-oleg-arkad-evich-d2a639>
12. Shmidt A.V., V.S. Antonyuk V.S., Franchini A. Urban agglomerations in regional development: theoretical, methodological and applied aspects // Economics of the region. - 2016. - Vol. 12, no. 3. - S. 776–789. Electronic resource.- URL: <https://clck.ru/35F7dk>
13. Lappo G.M. Development of urban agglomerations in the USSR. - М.: Nauka, 1978. University of Michigan. 12.12. 2006- 152 p. URL: <https://clck.ru/35F7H3>
14. Chuanlin Fang, Danlin Y. Research work «Urban agglomeration: an emerging concept of a new phenomenon» Volume 162, June 2017., p. 126-136. Electronic resource.- URL: <https://clck.ru/35F7oj>
15. Naimark N.I., Zaslavsky I.N. Dynamic typology of urban agglomerations of the USSR // Problems of studying urban agglomerations. – М.: IGAN USSR, 1988. – 203 p.
16. Methodology for assessing the gross urban product of cities and urban agglomerations. Issue 7: club of capital cities. Foundation «Institute of Urban Economics». Moscow 2023, p. 32 Electronic resource.- URL: <https://clck.ru/35F7Ju>

ҚАЛАЛЫҚ АГЛОМЕРАЦИЯЛАРДЫ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСТЕМЕЛІК БАҒАЛАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ

Г. Суендикова *

Ph.D. докторанты

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана, Қазақстан

E-mail: guldanaenu@gmail.com

Ш. Ниязбекова

Ресей Федерациясының экономика

ғылымдарының кандидаты

С.Ю. Витте атындағы

Мәскеу университеті Мәскеу қ., Ресей

E-mail: shakizada.niyazbekova@gmail.com

ORCID:0000-0002-3433-9841

М.О. Рыспекова

экономика ғылымдары кандидаты
«Экономика және кәсіпкерлік»
кафедрасының профессоры м.а.
Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан
E-mail: Madina10081957@mail.ru

Р.А. Байжолова

экономика ғылымдары докторы,
«Экономика және кәсіпкерлік»
кафедрасының профессоры
Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Астана, Қазақстан
E-mail: baizholova_55@mail.ru

Аңдатпа: Қалалық агломерацияларды зерттеу және бағалау агломерацияларды қалыптастыру мен дамытудағы әлеуметтік-экономикалық саясаттың басым бағыты болып табылады. Соңғы уақытта көптеген елдерде қалалық агломерациялардың қарқынды және қарқынды экономикалық дамуы жағдайында қалалық агломерацияларды тиімді, жүйелі түрде дамыту қажеттілігі туындады және бұл оңтайлы, тиімді стратегия ғылыми және қоғамдық талқылаулардың орталығында. Қала агломерацияларының қалыптасуы мен дамуының экономикалық сипаты оның жүзеге асырылуын ескере отырып, азаматтарды белгілі бір аумақта тұру, жұмыс істеу және тұру үшін сапалы және қолайлы жағдайлармен жүйелі қамтамасыз ету қажеттілігін көрсететіндігінде. әртүрлі қажеттіліктер және оларды жүзеге асыру, барлық инженерлік, тұрғын үй, әлеуметтік-мәдени, экономикалық, инновациялық, саяси, басқарушылық факторлармен мүмкін қамтамасыз ету. Қазіргі уақытта ел Президентінің «Агломерацияларды дамыту туралы» заңында атап өткен қалалық агломерация мәселелері өзекті болып отыр [1].

Бұл мақалада зерттелетін мәселелер бойынша әдебиеттер қарастырылады, әртүрлі авторлардың қалалық агломерацияларды бағалау әдіснамасы бойынша көзқарастары қарастырылады. Қазақстан Республикасындағы қалалық агломерацияларды бағалауда пайдаланылуы мүмкін қалалық агломерациялардың тиімділік көрсеткіштері келтірілген.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, қала агломерациясы, аймақтарға бөлу, әлеуметтік жағдайлар, ұзындық, инновация, тиімділік, агломерацияның даму коэффициенті (агломерация)

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ ОЦЕНКЕ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ

Г. Суендикова *

Ph.D. докторант
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан
E-mail: guldanaenu@gmail.com

Ш. Ниязбекова

Кандидат экономических наук
Российской Федерации
Московский университет
имени С.Ю. Витте
г. Москва, Россия
E-mail: shakizada.niyazbekova@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3433-9841

М.О. Рыспекова

кандидат экономических наук,
и.о. профессора
кафедры «Экономика и
предпринимательство»
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
Астана, Казахстан
E-mail: Madina10081957@mail.ru

Р.А. Байжолова

доктор экономических наук, профессор
кафедры «Экономика и
предпринимательство»
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахста
E-mail: baizholova_55@mail.ru

Аннотация: Изучение и оценка городских агломераций является приоритетом социально-экономической политики при формировании и развитии агломераций. За последнее время с быстрым и динамичным экономическим развитием городских агломераций в большинстве стран появилась потребность и необходимость в эффективном, планомерном развитии городских агломераций и данная оптимальная, результативная стратегия находится в центре научных и общественных дискуссий. Экономическая природа формирования и развития городских агломераций заключается в том, что оно отражает необходимость системного обеспечения граждан качественных и благоприятных условий проживания, труда, жизнедеятельности в определенной территории с учетом реализации всевозможных потребностей и реализации их, возможным обеспечением всех инженерных, жилищных, социально-культурных, экономических, инновационных, политических, управленческих факторов. На данный момент актуальны вопросы городских агломераций, упомянутые Президентом страны в законе «О развитии агломераций» [1].

В данной статье проведен обзор литературы по исследуемым вопросам, рассмотрены подходы различных авторов по методике оценки городских агломераций. Приведены показатели эффективности городских агломераций, которые могут быть использованы при оценке городских агломераций в Республике Казахстан.

Ключевые слова: Республика Казахстан, городская агломерация, районирование, социальные условия, протяженность, инновационность, эффективность, коэффициент развитости агломерации (агломеративности)

IRSTI 06.61.33

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-34-44>**А.Б. Тасмағанбетов***

«Мемлекеттік аудит» ББ докторанты
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: tassmagambetoff@gmail.com

М.Б. Үмбет

«Мемлекеттік аудит» ББ докторанты
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: murat.umbet@gmail.com

Сембиева Л. М.

Э. ф. д., профессор
Л.Н. Гумилев атындағы
Еуразия Ұлттық университеті,
Астана қаласы, Қазақстан, E-mail:
sembiyeva@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7926-0443

Е.В. Никифорова

э.ф.д., профессор
Ресей Федерациясының Үкіметі
жанындағы Қаржы университеті
Мәскеу қ., Ресей Федерациясы
E-mail: nickilena@yandex.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАН ҚЫЗМЕТІНІҢ АУДИТІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Қазіргі әлемде мемлекеттің рөлін, оның функцияларын және қоғамның мемлекетпен қарым-қатынасын түсінуді қайта қарастыру үрдісі байқалады. Тиімді реформа бүкіл қоғамның күш-жігерін және диалог үшін биліктің ашықтығын талап етеді, ал асығыс шешімдер айтарлықтай экономикалық және әлеуметтік шығындарға әкелуі мүмкін.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудитті сыртқы мемлекеттік аудит органдары халықаралық стандарттар мен рәсімдерге негізделген бірқатар нормативтік-құқықтық және әдістемелік құжаттарында үнемділік, тиімділік және нәтижелілік тұрғысынан мәні айқындалған тиімділік өлшемшарттары мен көрсеткіштері жүйесі негізінде жүргізеді. Алайда, мемлекеттік органдардың қызметіне аудит жүргізу бойынша ғылыми және практикалық тәсілдер мен шетелдік тәжірибені талдау бүгінгі күні мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит жүргізудің дұрыстығы мәселесі бойынша бірыңғай пікір жоқ екенін атап өтуге болады.

Мақаланың мақсаты - мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігі аудитінің қолданыстағы әдіснамасын қарастыру және оны практикада қолдануы болып табылады.

Мақалада талдау, индукция сияқты теориялық зерттеу әдістері қолданылады. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде авторлар аудит жүргізу әдіснамасындағы және аудит шеңберінде мәселелерді қараудың екіұштылығын да анықтады және аудиторлық іс-шараны жүргізудің дұрыстығын айқындау бойынша түсінісіздікті тудырды. Нәтижесінде осы аудиттің теориялық, әдістемелік және практикалық аспектілерін терең зерттеу және оның негізінде мемлекеттік басқару жүйесі мен экономикадағы ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып, әдістемелік жетілдірудің объективті қажеттілігі туындады, бұл мақала тақырыбының өзектілігін анықтайды.

Қорытындылай келе, тиімділік аудитін жүргізу рәсімі өзінің сипаты бойынша күрделі және әр түрлі болып табылатынын, әрі аудит объектісі қызметінің сипатына және қойылған мақсаттар мен міндеттерге байланысты екенін атап өткен жөн. Осы себепті тиімділікті тексеру шамадан тыс стандартталмауы керек.

Түйін сөздер: Жоғары аудит органы, мемлекеттік басқару, мемлекеттік аудит, тиімділік аудиті, нәтижелілікті бағалау.

■ Кіріспе

Қазіргі уақытта мемлекеттің рөлін, оның функцияларын және қоғамның мемлекетпен қарым-қатынасын түсінуді қайта қарастыру үрдісі байқалады.

2000 жылдардың екінші жартысында Қазақстан Республикасында жүргізілген әкімшілік реформаның негізгі бағыты заңның үстемдігі мен азаматтардың құқықтарын құрметтеуге, демократияны нығайтуға және мемлекеттік басқаруда ашықтықты қамтамасыз етуге негізделген «тиісті басқару» практикасын енгізу болды.

Мемлекет басшысы 2007 жылы Қазақстан халқына Жолдауында корпоративтік басқару, тиімділік, ашықтық және қоғамға есеп беру қағидаттарына негізделген мемлекеттік басқарудың жаңа моделін құру арқылы халықаралық тәжірибені ескере отырып, әкімшілік реформаны іске асыруды жеделдету міндетін қойды.

Әкімшілік реформа шеңберінде қабылданған шаралар «Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 13 қаңтардағы № 273 Жарлығында іске асырылды, онда мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін кешенді бағалау мемлекеттік басқарудың тиімді жүйесінің элементтерінің бірі ретінде айқындалды [1]. Мәселен, өздеріне жүктелген міндеттер мен функцияларды орындау кезінде мемлекеттік органдардың тиімділігін арттыру мақсатында облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және Астананың орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдары қызметінің тиімділігін жыл сайынғы бағалау жүйесі әзірленді [2].

Сондай-ақ, жаһандық экономикалық дағдарыс көптеген елдерді үнемдеуге мәжбүр еткенін атап өткен жөн, ал қазіргі уақытта мемлекеттік қызметтерге сұраныс бұрынғыдан да жоғары. Мемлекеттік шығыстарды қысқартуға және олардың тиімділігі мен үнемділігін арттыруға бағытталған қысым 2008 жылғы жаһандық экономикалық дағдарыстан кейін күшейе түсті [3].

Бүкіл әлемде ұлттық заңнамаға сәйкес тиімділік аудитін жүргізуге міндетті Жоғары аудит органдарының (ЖАО) саны артты. Көптеген ЖАО тиімділік аудитін жүргізуге қызығушылық танытып, көше бастады [4].

ЖАО тиімділік аудитінің әртүрлі түсіндірмелерін құрды. Жоғары аудит органдарының халықаралық ұйымы (INTOSAI) «Тиімділік аудиті мемлекеттік сектордағы үнемділікті, тиімділікті және нәтижелілікті арттыруға жәрдемдесуге бағытталған. Ол сондай-ақ тиімді басқаруға, есеп беруге және ашықтыққа ықпал етуге бағытталған», - деген анықтама қалдырған [5].

Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит жүргізу (МОҚТА), бір жағынан, нәтижеге бағдарланған бюджеттеуді дамытудың нәтижесі, ал екінші жағынан, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін факторлардың бірі болып табылады. Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігінің аудитін дамытуға әкелген негізгі факторлардың қатарына мемлекеттік басқару жүйесінің жариялылығы мен ашықтығы деңгейін арттыру, мемлекеттік аудит органдары қызметінің жоғары тиімділігі және бюджет қаражатын жұмсауда анықталған бұзушылықтар деңгейін қысқарту, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділік деңгейі туралы анық ақпарат алуда Үкімет пен жұртшылықтың мүддесі жатады.

■ Әдебиетке шолу

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде Мемлекеттік басқару органдары қызметінің тиімділігі мәселесін әр түрлі ғалымдар қарастырғанын атап өткен жөн. Экономиканы мемлекеттік реттеудің формалары мен әдістерінің теориялық мәселелері О. Кубликова, Н. Бевериджа, С. Брю, Дж. Бьюкенена, Т. Веблена, Дж. Гилдера, А. Саунина, Д. Гэлбрейта, Д. Кейнса, Д. Кауфмана, Д. Коммонса, А. Лаффера, С. Агапцова, Р. Лукаса, В. Макконнела, У. К. Митчелла, Г. Мюрдаля, П. А. Самуэльсона, Н. Клища, Дж. Стиглера, Г. Туллока, М. Фридмена және т.б. еңбектерінде қарастырылады.

Басқару қызметінің тиімділігін бағалау мәселелері К. Барнард, П. Друкер, Т. Питерс, Д. Синк, Р. Уотермен және т. б. сияқты шетелдік ғалымдардың еңбектерінде зерттелген.

Профессор Шмитз тиімділік аудитін жүргізу тиімділікті және үнемділікті бағалаудың түпкілікті құралы болып табылмайтының, әрі икемді құрылым болып қалыптасқанына қарамастан эмпирикалыққа негізделген анықтамаларға жауап бермейді деп есептейді.

Басқару қызметінің тиімділігін зерттеу теориясы мен практикасына ТМД елдерінің ғалымдары да айтарлықтай үлес қосты, мысалы Е. М. Кудзи, В.А. Титов, Л. И. Меньшиков, Е. Добролюбова, В. Горфинкель, Л.Н. Смирнов, В. Азжеуров, В. Деневич, А. П. Егоршин, В. А. Елькин, Г. Х. Попов, Б. А. Райзберг, Ф. М. Русинов және басқалар. В.А. Титов бюджет қаражатын пайдалану тиімділігі мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің пәрменді құралы болып табылады деп есептейді. Ал, Л.В. Чхутиашвили тиімділік аудитін сыбайлас жемқорлыққа қарсы құрал ретінде қарастырады. Е.А. Федченко мен Н.А. Казакова бюджеттік тиімділікті талдау бойынша әдістемелік қамтамасыз етуді жетілдіру бағытында ұсыныстар енгізуде.

Экономиканы мемлекеттік реттеудің тиімділігін бағалаудың әртүрлі өлшемшарттары мен көрсеткіштерін әзірлеумен және қолданумен В. Амбросов, Е. Л. Балашова, В. Г. Введенский, В. Г. Игнатов,

Т. Г. Краснова, Е. Н. Невзорова, Г. В. Осипов, В. И. Самаруха, Б. М. Штульберг секілді ғалымдар айналысты.

Қазақстандық ғалымдар мен зерттеушілер А.Б. Зейнелгабдин, С.Б. Мақыш, Г.А. Жүнісбекова, Р.А. Исмаилова, Т.С. Баймуханов,

Ж.А. Тұралина, ғылыми жұмыстарды әкімшілік мемлекеттік қызметшілер мен мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау жүйесін жетілдіру мәселелеріне арнады.

Б. А. Әлібекова, А. Е. Шахарова мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау, ұйымдастыру және жүргізу мәселелерін қарастырды. Қазақстанда мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүйесін дамытуға Л.М. Сембиева мен Л. З. Бейсенованың зерттеулері үлкен үлес қосты.

Е.А. Капогузов пен Г.К. Сүлейменова мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау рәсімін стратегиялық менеджмент және ұйымдастырушылық даму контекстінде қарастырған.

Көптеген ғалымдар қазіргі уақытта тиімділік аудитін мемлекеттік басқару сапасын жақсартудың маңызды құралы деп айқындайды. Зерттеулердің басым бөлігі тиімділік аудитінің мемлекеттік органдардың жұмысына ықпалы мен әсерін талдауға арналғанын атап айтқан жөн [6-11].

Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігі аудитінің әдіснамасын жетілдіру, сондай-ақ экономиканың инновациялық дамуы жағдайында оны трансформациялау мәселелерін зерттеуге ғалымдардың жеткілікті үлесіне қарамастан, отандық әдебиеттерде мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит жүргізуге кешенді көзқарас жоқ.

■ Материалдар мен әдістер

«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау объектісі ретінде мемлекеттік органдар, мемлекеттік мекемелер, квазимемлекеттік сектор субъектілері, сондай-ақ бюджет қаражатын алушылар айқындалған [12].

Көрсетілген Заңға сәйкес мемлекеттік аудит объектілері қызметінің тиімділігіне аудитті Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасы жүзеге асырады. Сыртқы мемлекеттік аудиттің және тиімділік аудитін жүргізу жөніндегі қаржылық бақылаудың рәсімдік стандартында суретте көрсетілгендей тиімділік аудитінің, оның ішінде мемлекеттік аудит объектісінің қызметінің бағыттары көзделген.

1 - Сурет. Мемлекеттік аудит объектілері қызметінің тиімділігі аудитінің бағыттары

Дереккөз: автор [13] әдебиет негізінде құрастырған.

Бұл ретте, мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит қоғамдағы сенім деңгейіне оң әсер етеді, өйткені ол қоғамдық ресурстарды сеніп тапсырғандарға олардың қаншалықты дұрыс пайдаланылатынына баса назар аударуға мүмкіндік береді. Мұны түсіну қажетті құндылықтарды нығайтуға ықпал етеді және есеп беру тетіктерінің негізі болып табылады, бұл өз кезегінде қабылданған шешімдердің сапасын жақсартады. Жүргізілген ЖАП аудиттерінің нәтижелері жарияланған кезде азаматтар қоғамдық ресурстарға сеніп тапсырылғандардан нәтиже бойынша сұрақтар сұрауға мүмкіндік алады. Бұл ЖАП-қа мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін, есептілігін, нәтижелілігін және ашықтығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Осылайша, Жоғары аудиторлық палата 2019 жылы мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылаудың жалпы стандарттарында көзделген ережелер мен талаптарды негізге ала отырып,

мемлекеттік органдардың тиімділігіне сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының аудит жүргізуі жөніндегі әдістемені әзірледі. Әдістеме мемлекеттік орган қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, аудиторлық іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу бойынша түсіндірмелерді қамтиды.

Мақалада зерттеудің талдау, индукция сияқты теориялық әдістері қолданылды.

■ Нәтижелер мен пікірталас

Сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының мемлекеттік органдардың тиімділігіне аудит жүргізу әдістемесі Жоғары аудиторлық палатаның мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудитті ұйымдастыруға және жүргізуге қойылатын негізгі рәсімдер мен талаптарды айқындайды.

Мемлекеттік органдарға қатысты МОҚТА жүргізу кезінде мемлекеттік аудитор әдістеме ережелерімен шектелмейді және кәсіби пайымдауға негізделуге құқылы.

МОҚТА-ның мәні тексерілетін мемлекеттік органның өзіне жүктелген міндеттер мен функцияларды орындау кезінде бюджет қаражатын пайдалану жөніндегі қызметі болып табылады.

Мемлекеттік саясатты орталық деңгейде де жергілікті деңгейде де іске асыруды жүзеге асыратын орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдар МОҚТА-ның объектілері болып табылады.

Мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалаудың негізгі түрлері: жалпы әлеуметтік тиімділік, мемлекеттік басқаруды ұйымдастырудың тиімділігі және мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігі болуы мүмкін.

1 – кесте. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі

Тиімділіктің түрлері	Мазмұны
Жалпы әлеуметтік тиімділік	Өмір сүру деңгейі мен сапасы
Мемлекеттік басқаруды ұйымдастырудың тиімділігі	1. Процестің мазмұны және ұйымдастырылу басқармасы 2. Ұйымдастырушылық құрылымның ұтымдылығы 3. Мемлекеттік басқару жүйесінің ұйымдастыру-техникалық деңгейі
Мемлекеттік басқару жүйесінің тиімділігі	1. Мемлекеттік басқарудың негізгі мақсаттарға қол жеткізу дәрежесі 2. Қажетті, тиімді, және шығынды тиімділіктің үйлесімі 3. Мемлекеттік басқару жүйесіне кіретін әрбір кіші жүйенің тиімділігі

Дереккөз: автор [13] әдебиет негізінде құрастырған.

Мемлекеттік басқарудың жалпы әлеуметтік тиімділігі халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасының динамикасында көрінеді. Мемлекеттік басқарудың жалпы әлеуметтік тиімділігін анықтау кезінде халықтың өмір сүру сапасын бағалаудың әртүрлі әдістері қолданылады. Олар негізінен өмір сүру сапасының негізгі компоненттерімен халықтың қанағаттануын зерттеу бойынша әлеуметтанулық зерттеулер болып табылады, сонымен қатар сандық әдістерге негізделген және статистикалық деректерді қолданатын бірқатар әдістер бар.

Мемлекеттік басқару тиімділігінің тағы екі түрі осы мемлекеттік басқару органдарына берілген өкілеттіктердің іске асырылуына байланысты және қойылған міндеттердің орындалу сапасы бойынша бағалануы мүмкін.

МОҚТА аудиттің басқа типтеріне қарағанда ұйымдық және әкімшілік жүйелерді қоса алғанда, мемлекеттік орган қызметінің жүйелі проблемаларын анықтауға және үнемділігін, нәтижелілігі мен тиімділігін тексеруге бағытталған.

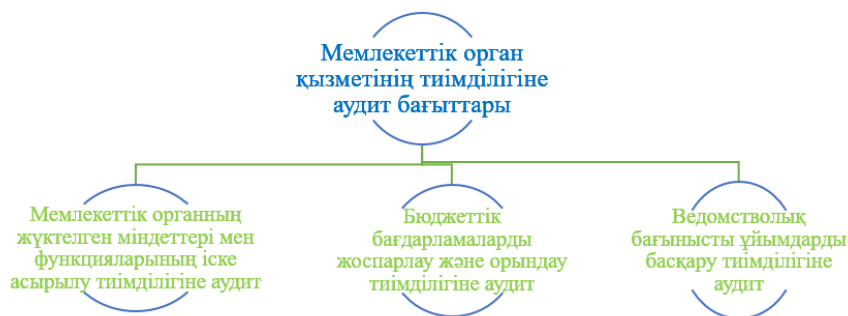
2 – кесте. Мемлекеттік орган қызметінің тиімділігіне аудит жүргізу ерекшеліктері

Сипаттамалары	МОҚТА
Мақсаты	Аудиттелетін саланың/қызметтің үнемділігін, нәтижелілігін және тиімділігін бағалау және жақсартулар бойынша ұсынымдар енгізу
Аудит тақырыптары	Аудит тақырыбының негізі ретінде мәселелер мен салалардың шектелмеген тізбесі алынуы мүмкін
Аудит өлшемшарттары	Аудиторлар және/немесе тәуелсіз сарапшылар әзірлейді
Аудиторлық әдістер	Аудиттің мақсаты мен ауқымына байланысты әртүрлі әдістер қолданылады
Аудиторлық дағдылар	Аудиторлық дағдылардың кең ауқымы мен қосымша білімдер талап етіледі
Аудиторлық есептер	Есептердің құрылымы мен мазмұны аудиттің мақсатына байланысты айқындалады

Дереккөз: автор [13] әдебиет негізінде құрастырған.

Мемлекеттік аудитордың өлшемшарттарды айқындауы және/немесе әзірлеуі МОҚТА-ны жүзеге асырудың барлық процесінің міндетті құрамдас бөлігі болып табылады.

Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит үш бағыт бойынша жүргізіледі (2 - сурет).

2 – сурет. Мемлекеттік орган қызметінің тиімділігіне аудит бағыттары

Дереккөз: автор [13] әдебиет негізінде құрастырған.

Алдын ала зерделеу кезеңінде мемлекеттік аудит тобы сұрау салу (құжаттарды ұсыну туралы талаптар), талдамалық рәсімдер, мемлекеттік органдар мен басқа да ұйымдардың мамандарынан, сарапшылардан пікіртерін алу әдістерін қолдана отырып, түрлі дереккөздерден қажетті ақпараттар жинауды жүзеге асырады.

Мемлекеттік аудитор объектіге шыққанға дейін алдын ала зерделеу барысында:

- мемлекеттік органның қызметін реттейтін құқықтық актілерді (соның ішінде ереже, регламент, Қазақстан Республикасының стратегиялық және бағдарламалық құжаттары, мемлекеттік органның стратегиялық жоспары (болған жағдайда) және оның іске асырылуы туралы есеп, жергілікті атқарушы органдардың аумақтарын дамыту бағдарламалары, мемлекеттік орган қызметінің жоспарланған және нақты нәтижелері, мемлекеттік органды өткен жылғы бағалау нәтижелері, сыртқы көздерден ақпарат, мемлекеттік органның қызметкерлерінен алынған пікіртерін нәтижелері, қаржылық және басқа да есептілік, статистикалық деректер, хат алмасу, жарияланымдар және т.б.) зерделейді және талдау жүргізеді;

- мемлекеттік органның функционалдық және ұйымдастыру-басқарушылық құрылымын зерделейді;

- ақпарат көздері, олардың сенімділігін (Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының бірыңғай базасы, басқа да қолжетімді ақпараттық-анықтамалық жүйелер мен интернет-ресурстар, мемлекеттік органдарға, соның ішінде әзірленген нысандар бойынша сұрау салулар, БАҚ және басқалар) талдайды;

- мемлекеттік орган қызметінің мақсаты мен түрлерін зерделейді және мемлекеттік органның, оның ведомстволары мен ұйымдарының жұмысымен, соның ішінде оның ресми Интернет-ресурсында орналастырылған ақпаратпен танысады;

- мемлекеттік органның, оның ведомстволары мен ұйымдарының қызметі туралы, соның ішінде оның қызметінің тиімділігін бағалай отырып, есептер мен өзге де ақпаратты, сондай-ақ ұсынылған қызметкерлердің есептерін мұқият зерделейді және талдайды;
- алдыңғы аудиторлық тексерулердің материалдарын талдайды, анықталған бұзушылық фактілерін жою бойынша қабылданған шараларды бағалайды;
- ішкі мемлекеттік аудит жөніндегі уәкілетті орган, ішкі аудит қызметтері жүргізетін тәуекелдерді бағалау нәтижелерін талдайды;
- аудит жоспары мен бағдарламасын әзірлейді және аудит тобының мүшелері арасында тапсырманы бөледі.

Алынған ақпарат қойылған мәселелерді ашып, әртүрлі көздерден алынған ұқсас ақпарат пен деректерді салыстыра отырып, талдауға жатады және аудиторлық есептің нысанын ескере отырып құрылымдалады.

Қажет болған жағдайда мемлекеттік аудитор мемлекеттік органның жұмысымен танысу үшін сыртқы ақпарат көздерінен ақпаратты жазбаша сұратады.

Алдын ала зерделеуде аудит объектілерін іріктеу тәуекелдерді басқару жүйесінің деректерін, сондай-ақ аудит объектісін алдын ала зерделеу барысында анықталған және қойылған проблемалар мен мәселелерді ескере отырып, органдар мен ұйымдар арасында функциялардың, міндеттердің және қаржы ресурстарының бөлінуін талдау негізінде жүзеге асырылады.

Тәуекелдерді бағалау тиімділік аудитінің күшін мемлекеттік орган қызметіндегі тәуекелдің негізгі аймақтарына шоғырландыруға, артық аудиторлық рәсімдерді қысқартуға және аудит тобының қолда бар ресурстарын барынша нәтижелі пайдалануға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, мемлекеттік орган қызметінің тиімділігіне кешенді аудит жүргізу үшін мемлекеттік аудиторлар тобына аудит объектісінің ақпараттық жүйелеріне қол жеткізуді сұрау керек.

Мемлекеттік аудитор аудитті жүзеге асыру кезінде мынадай әдістерді қолданады:

- мемлекеттік органның, оның құрылымдық және аумақтық бөлімшелерінің, мемлекеттік органның және (немесе) оның ведомстволарының қарамағындағы ведомстволары мен ұйымдарының жұмысын ұйымдастыру процесін, оның функцияларын іске асыру тетіктерін көрнекі зерделеу, қажет болған жағдайда тексеріп қарай және тексеріс жүргізу;
- мемлекеттік органның, оның ведомстволары мен ұйымдарының қызметкерлерімен әңгімелесу, соның ішінде мемлекеттік аудит жүргізу барысында туындаған мәселелер бойынша түсініктемелер алу;
- мемлекеттік аудит объектісінен және түрлі сыртқы көздерден алынған ақпарат пен деректерді салыстырып қарау.

Мемлекеттік орган қызметінің саласына (аясына) байланысты мемлекеттік аудиторлардан аудит жүргізу үшін, мысалы, ақпараттық технологиялар, денсаулық сақтау, білім беру және т.б. саласында тиісті білім мен дағдылардың болуы талап етілуі мүмкін. Бұл үшін мемлекеттік аудиторлар тиісті сарапшыларды тарту талап етілетіндігін бағалауы және оларды іріктеу мен тарту үшін қажетті шаралар қабылдауы тиіс.

МОҚТА-ны жүргізу кезінде мемлекеттік аудитор:

- мемлекеттік органның жүктелген міндеттері мен функцияларының іске асырылу тиімділігіне аудит;
- бюджеттік бағдарламаларды жоспарлау және орындау тиімділігіне аудит;
- ведомстволық бағынысты ұйымдарды басқару тиімділігіне аудит жүргізеді.

3 – кесте. МОҚТА бағыттарының өлшемшарттары

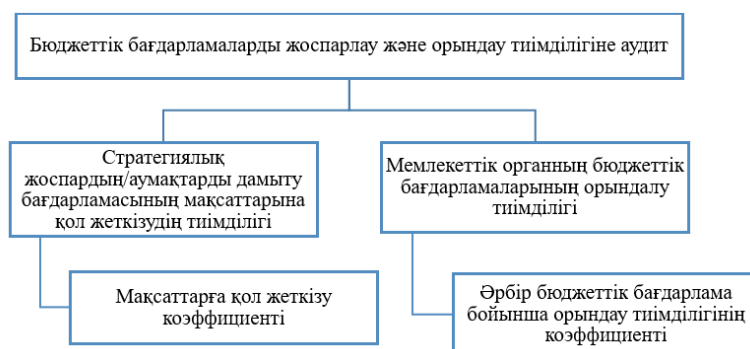
МОҚТА бағыты	Өлшемшарттар
Мемлекеттік органның жүктелген міндеттері мен функцияларын іске асыру тиімділігіне аудит	1) міндеттері мен функцияларының толық іске асырылуы; 2) міндеттері мен функцияларының іске асырылу нәтижелілігі; 3) міндеттері мен функцияларын іске асыру кезінде заңнама талаптарын сақтау; 4) міндеттері мен функцияларын іске асыру тиімділігі (бағалау);
Бюджеттік бағдарламаларды жоспарлау және орындау тиімділігіне аудит	1) стратегиялық жоспарының/ аумақтарды дамыту бағдарламасының мақсаттарына қол жеткізу тиімділігі; 2) бюджеттік бағдарламаларының орындалу тиімділігі.

МОҚТА бағыты	Өлшемшарттар
Ведомстволық бағынысты ұйымдардың басқару тиімділігіне аудит	Нақты әдістеме, көрсеткіштер және есептеу формуласы жоқ. Мемлекеттік аудитор ведомстволық бағынысты ұйымның қандай да бір ерекшелігіне байланысты тиісті бағалау өлшемшарттарын әзірлейді. Осы бағыт бойынша орташа өлшемді бағалауды мемлекеттік аудитор кәсіби пайымын басшылыққа ала отырып айқындайды.
<i>Дереккөз: автор [13] әдебиет негізінде құрастырған.</i>	

Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит жүргізу олардың құзыретіне сәйкес мақсаттар мен міндеттерді іске асырудың тиімділігін айқындау процесі болып табылады, бұл одан әрі басқарушылық шешімдер қабылдау үшін елеулі, маңызды ақпарат алуға мүмкіндік береді.

Бюджеттік бағдарламаларды жоспарлау және орындау тиімділігіне аудит жүргізудің мақсаттары:

- бюджеттік бағдарламаларды жоспарлау және атқару тиімділігін айқындау;
- бюджеттік бағдарламалардың және/кіші бағдарламалардың мақсаттарына, іс-шараларына және нәтижелер көрсеткіштеріне қол жеткізу;
- бюджеттік бағдарламалардың тікелей және түпкілікті нәтижелеріне қол жеткізу тиімділігі;
- бюджет қаражатын тиімді және нәтижелі пайдалану үшін резервтерді анықтау болып табылады.

3 – сурет. Бюджеттік бағдарламаларды жоспарлау және орындау тиімділігінің аудиті көрсеткіштерінің жүйесі

Дереккөз: автор [13] әдебиет негізінде құрастырған.

Осы өлшемшарт бойынша бағалау бюджет қаражатының бекітілген немесе аз көлемін пайдалана отырып, ең жақсы тікелей нәтижеге қол жеткізу мақсатында бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің бюджет қаражатын пайдалануының нәтижелілігі мен тиімділігін қамтамасыз ету жөніндегі шаралардың тиімділігін айқындау үшін жүзеге асырылады. Бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін бағалау мемлекеттік органдардың барлық бюджеттік бағдарламалары бойынша жүзеге асырылады.

Бекітілген бюджеттік бағдарламалар және оларды іске асыру жөніндегі есептер, сондай-ақ есепті кезеңдегі тікелей көрсеткіштерге қол жеткізудің нақты мәнін растайтын құжаттар, соның ішінде орындалған жұмыстардың актілері, объектілерді қабылдау туралы актілер, жүкқұжаттар, қабылдау-беру актілері, жобалау-сметалық құжаттаманы әзірлеу кезінде мемлекеттік сараптамалардың қорытындылары, қызмет көрсету шарттары және т.б. ақпарат көздері болып табылады.

Мемлекеттік аудитор ведомстволық бағынысты ұйымдардың басқару тиімділігіне аудит жүргізу кезінде мынадай мәселелер тізбесін басшылыққа алады:

- 1) ішкі бақылау жүйелерінің тиімділігіне аудит жүргізу;
- 2) кәсіпорынның ұйымдық-басқару құрылымын талдау және бағалау;
- 3) кәсіпорын қызметін жоспарлау;
- 4) кәсіпорынның қаржы-шаруашылық және инвестициялық қызметі;
- 5) тарифтік саясат (егер қызмет көрсетсе);
- 6) мемлекеттің материалдық активтерін пайдаланудың үнемділігін, тиімділігін және нәтижелілігін бағалау;

- 7) кәсіпорынның тәуекелдерді басқару жүйесінің тиімділігіне аудит;
- 8) кәсіпорынның бизнес-процестерінің инновациялылығын бағалау;
- 9) ведомстволық бағынысты кәсіпорынның ресми сайтының контентін талдау және бағалау;
- 10) кәсіпорын пайдаланатын қызметтер сапасын басқару тетіктерін талдау және бағалау (кәсіпорын көрсететін қызметтер сапасына тұтынушылардың қанағаттануын бағалау).

Мемлекеттік аудиторлар 3 бағыт бойынша мемлекеттік орган қызметінің тиімділігіне жүргізілген бағалау қорытындылары бойынша мемлекеттік орган қызметінің тиімділігіне қорытынды баға шығарады, ол мынадай формула бойынша есептеледі [13]:

$$A = \frac{Q_1 + Q_2 + Q_3}{3} \quad (\text{формула})$$

мұнда:

A – аудиттің барлық бағыттары бойынша мемлекеттік орган қызметінің тиімділігін қорытынды бағалау көрсеткіші, %-бен;

Q1 – функциялар мен міндеттерді іске асыру кезінде мемлекеттік орган қызметінің тиімділігін қорытынды орташа өлшемді бағалау көрсеткіші, %-бен;

Q2 – бюджет қаражатын жоспарлау және пайдалану кезінде мемлекеттік орган қызметінің тиімділігін қорытынды орташа өлшемді бағалау көрсеткіші, %-бен;

Q3 – мемлекеттік органның ведомстволық бағынысты ұйымдарды басқару қызметінің тиімділігін қорытынды орташа өлшемді бағалау көрсеткіші, %-бен.

Мемлекеттік орган қызметі тиімділігінің алынған нәтижесі төмендегі кестеге сәйкес айқындалады.

4 – кесте. Мемлекеттік орган қызметінің тиімділігін бағалау

Аудиттің барлық бағыттары бойынша мемлекеттік орган қызметінің тиімділігін қорытынды бағалау, %	Бағалау
90-100%	Өте жақсы
80-89%	Жақсы
70-79%	Қанағаттанарлық
70% - дан кем	Нашар

Дереккөз: автор [13] әдебиет негізінде құрастырған.

МОҚТА әдістемесі ұсынымдық сипатқа ие, яғни аудитті ұйымдастыруға және жүргізуге қойылатын негізгі рәсімдер мен талаптарды айқындайды, бұл ретте мемлекеттік аудитор тек оның ережелерімен шектеліп қана қоймай, өзінің кәсіби пайымдауына негізделуі мүмкін.

Мемлекеттік аудитор ведомстволық бағынысты ұйымның қандай да бір ерекшелігіне қарай тиісті бағалау өлшемшарттарын әзірлейді. Сонымен қатар, осы бағыт бойынша орташа өлшенген бағаны кәсіби пайымдауды басшылыққа ала отырып айқындайды.

■ Қорытынды

Мемлекеттік орган қызметінің тиімділігіне аудит жүргізу әдістемесі ұсынымдық сипатта болады. Аудитті ұйымдастыру және жүргізуге қойылатын негізгі рәсімдер мен талаптарды айқындайды, бұл ретте мемлекеттік аудитордың тек оның ережелерімен шектеліп қана қоймай, өзінің кәсіби пайымдауына негізделуі мүмкін. Аудиттің базалық және арнайы көрсеткіштерінің сенімді және объективті жүйесін құру кезінде аудитордың біліктілігі мен құзыреті басты рөл атқарады, оның мемлекеттік органды аудиттеу рәсімін қамтамасыз ету және аудиторлық тәуекелді төмендету жөніндегі іс-шараларды жүргізу қабілеті тәуелді болады.

Мемлекеттік аудитор ведомстволық бағынысты ұйымның қандай да бір ерекшелігіне қарай тиісті бағалау өлшемшарттарын әзірлейді. Осы бағыт бойынша орташа өлшенген бағаны кәсіби пайымдауды басшылыққа ала отырып, мемлекеттік аудитор айқындайды.

Қорытындылай келе, тиімділік аудитін жүргізу рәсімі өзінің сипаты бойынша күрделі және әр түрлі болып табылатынын, әрі аудит объектісі қызметінің сипатына және қойылған мақсаттар мен міндеттерге байланысты екенін атап өткен жөн. Осы себепті тиімділікті тексеру

процедуралары шамадан тыс стандартталмауы керек, өйткені ешқандай әдістемелік нұсқаулық мұндай аудиттің барлық мүмкін тәсілдері мен әдістерін толық қамти алмайды.

Мемлекеттік басқарудың әрбір саласы іс жүзінде көптеген нақты мәселелермен айналысады, соның арқасында кез келген жағдайда бірдей тиімді жұмыс істейтін егжей-тегжейлі стандарттар мен рәсімдерді әзірлеу мүмкін емес болып көрінеді. Шамадан тыс реттеу кәсіби пайымдауға және тиімділік аудитіне қажет аналитикалық дағдылардың жоғары деңгейіне кедергі келтіруі мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «Мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту жөніндегі шаралар туралы» ҚР Президентінің 2007 жылғы 13 қаңтардағы № 273 Жарлығы.
2. «Облыстардың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдары қызметінің тиімділігін жыл сайынғы бағалау жүйесі туралы» ҚР Президентінің 2010 жылғы № 954 Жарлығы.
3. Pollitt C. Cuts and reforms: Public services as we move into a new era // *Society and Economy*. – 2010. – Vol. 32, Issue 1. – P. 17-31.
4. Pollitt C., Bouckaert G. *Public Management Reform: a comparative analysis – new public management, governance, and the Neo-Weberian State*. – Ed. 3th. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 352 p.
5. Arthur A., Rydland L.T., Amundsen K. The user perspective in performance auditing – A case study of Norway // *American Journal of Evaluation*. – 2012. – Vol. 33, Issue 1. – C. 44-59.
6. Parker L.D., Jacobs K. Schmitz J. New public management and the rise of public sector performance audit: Evidence from the Australian case // *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. – 2019. – Vol. 32, Issue 1. – C. 280-306.
7. Morin D. Auditors general's universe revisited // *Managerial Auditing Journal*. – 2008. – Vol. 23. – P. 697-720.
8. Reichborn-Kjennerud K. Political accountability and performance audit: The case of The Auditor General in Norway // *Public Administration*. – 2013. – Vol. 91. – P. 680-695.
9. Reichborn-Kjennerud K. Performance audit and the importance of the public debate // *Evaluation*. – 2014. – Vol. 20. – P. 368-385.
10. Reichborn-Kjennerud K. Resistance to control - Norwegian Ministries' and Agencies' reactions to performance audit // *Public Organization Review*. – 2015. – Vol. 15. – P. 17-32.
11. Van Looche E., Put V. The impact of performance audits: A review of the existing evidence // In book: *Performance auditing: Contributing to accountability in democratic government*. – Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2011. – P. 175-208.
12. Қазақстан Республикасының Заңы. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы: 2015 жылғы 12 қарашада қабылдан-ды, №392-V (01.01.2023 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен).
13. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті Төрағасының бұйрығы. Мемлекеттік орган қыз-метінің тиімділігіне аудит жүргізу әдістемесін бекіту туралы: бекіту. 2019 жылғы 4 наурыз, №41-НҚ.

REFERENCES:

- 1 Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated January 13, 2007 No. 273 «On measures to modernize the public administration system».
- 2 Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 2010 No. 954 «On the System of annual assessment of the effectiveness of the central state and local executive bodies of regions, cities of republican significance, the capital».
- 3 Pollitt C. Cuts and reforms: Public services as we move into a new era // *Society and Economy*. – 2010. – Vol. 32, Issue 1. – P. 17-31.
- 4 Pollitt C., Bouckaert G. *Public Management Reform: a comparative analysis – new public management, governance, and the Neo-Weberian State*. – Ed. 3th. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 352 p.
- 5 Arthur A., Rydland L.T., Amundsen K. The user perspective in performance auditing – A case study of Norway // *American Journal of Evaluation*. – 2012. – Vol. 33, Issue 1. – C. 44-59.
- 6 Parker L.D., Jacobs K. Schmitz J. New public management and the rise of public sector performance audit: Evidence from the Australian case // *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. – 2019. – Vol. 32, Issue 1. – C. 280-306.
- 7 Morin D. Auditors general's universe revisited // *Managerial Auditing Journal*. – 2008. – Vol. 23. – P. 697-720.
- 8 Reichborn-Kjennerud K. Political accountability and performance audit: The case of The Auditor General in Norway // *Public Administration*. – 2013. – Vol. 91. – P. 680-695.
- 9 Reichborn-Kjennerud K. Performance audit and the importance of the public debate // *Evaluation*. – 2014. – Vol. 20. – P. 368-385.
- 10 Reichborn-Kjennerud K. Resistance to control - Norwegian Ministries' and Agencies' reactions to performance audit // *Public Organization Review*. – 2015. – Vol. 15. – P. 17-32.
- 11 Van Looche E., Put V. The impact of performance audits: A review of the existing evidence // In book: *Performance auditing: Contributing to accountability in democratic government*. – Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2011. – P. 175-208.
- 12 The Law of the Republic of Kazakhstan. On State Audit and Financial Control: adopted on November 12, 2015, No. 392-V (with amendments and additions as of 01.01.2023).
- 13 Order of the Chairman of the Accounts Committee for Control over the Execution of the Republican Budget. On approval of the Methodology for conducting an audit of the effectiveness of the activities of a state body: approved on March 4, 2019, No. 41-NK.

АУДИТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОРГАНА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Тасмағанбетов А.Б.*

Докторант ОП «Государственный аудит»
Евразийский Национальный университет
им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Республика Казахстан,
E-mail: tassmagambetoff@gmail.com

Сембиева Л.М.

Д.э.н., профессор
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
E-mail: sembiyeva@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7926-0443

Үмбет М.Б.

Докторант ОП «Государственный аудит»
Евразийский Национальный университет
им. Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Республика Казахстан,
E-mail: murat.umbet@gmail.com

Никифорова Е.В.

д.э.н., профессор
Финансовый университет при
Правительстве Российской Федерации
г. Москва, Российская Федерация
E-mail: nickilena@yandex.ru

***Аннотация.** В современном мире идет тенденция переосмысления понимания роли государства, его функций и взаимоотношений общества с государством. Эффективная реформа требует усилий всего общества и открытости власти для диалога, а поспешные решения возможно приведут к значительным экономическим и социальным потерям.*

В Республике Казахстан аудита эффективности деятельности государственных органов проводится органами внешнего государственного аудита на основе системы критериев и показателей эффективности с точки зрения экономности, эффективности и результативности, сущность которых определена в ряде основных нормативно-правовых и методических документов его проведения, основанных на международных стандартах и процедурах. Однако анализ научных и практических подходов и зарубежного опыта по проведению аудита деятельности государственных органов позволил констатировать, что на сегодняшний день не существует единого мнения по вопросу правильности проведения аудита эффективности деятельности государственных органов.

Целью данной статьи является рассмотрения действующей методологии аудита эффективности деятельности государственных органов и ее применение на практике.

В статье использованы теоретические методы исследования, такие как анализ, индукция. В результате проведенного исследования авторы выявили пробелы как в методологии проведения аудита, так и неоднозначность рассмотрения вопросов в рамках аудита, что порождает неясность правильности проведения аудиторского мероприятия. Вследствие этого возникла объективная необходимость глубокого исследования теоретических, методических и практических аспектов данного аудита и на его основе совершенствования методологии с учетом национальных особенностей в государственной системе управления и экономике, что обуславливает актуальность темы статьи.

В заключение следует отметить, что процедура проведения аудита эффективности является сложной и разнообразной по своему характеру и зависит от деятельности объекта аудита и поставленных целей и задач. По этой причине проверки эффективности не должны быть чрезмерно стандартизированы.

***Ключевые слова:** Высший орган аудита, государственное управление, государственный аудит, аудит эффективности, оценка результативности.*

AUDIT OF THE ACTIVITIES OF STATE AGENCY AS A TOOL FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION

Tasmaganbetov A.B.*

Doctoral student of EP «State audit»
L.N. Gumilyov Eurasian national University,
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: tassmagambetoff@gmail.com

Umbet M.B.

Doctoral student of EP «State audit»
L.N. Gumilyov Eurasian national University,
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: murat.umbet@gmail.com

Sembieva L.M.

Doctor of economics, professor
Eurasian National University. L.N. Gumilyov,
Astana, Kazakhstan,
E-mail: sembiyeva@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7926-0443

Nikiforova E.V.

Doctor of Economics, Professor
Financial University under the
Government of the Russian Federation
Moscow, Russian Federation
E-mail: nickilena@yandex.ru

Abstract. *In the modern world, there is a tendency to rethink the understanding of the role of the state, its functions and the relationship of society with the state. Effective reform requires the efforts of the whole society and the openness of the authorities for dialogue, and hasty decisions may lead to significant economic and social losses.*

In the Republic of Kazakhstan, performance audit of the activities of state agencies is carried out by external state audit bodies on the basis of a system of criteria and performance indicators in terms of economy, efficiency and effectiveness, the essence of which is defined in a number of basic regulatory and methodological documents of its conduct based on international standards and procedures. However, an analysis of scientific and practical approaches and foreign experience in auditing the activities of state bodies has allowed us to state that today there is no consensus on the correctness of conducting an audit of the effectiveness of state bodies.

The purpose of this article is to review the current methodology for auditing the effectiveness of government agencies and its application in practice.

In the article theoretical research methods, such as analysis, induction were used. As a result of the conducted research, the authors identified gaps both in the methodology of the audit and the ambiguity of the consideration of issues within the audit, which creates uncertainty about the correctness of the audit event. As a result, there was an objective need for a deep study of the theoretical, methodological and practical aspects of this audit and on its basis to improve the methodology taking into account national peculiarities in the state management system and the economy, which determines the relevance of the topic of the article.

In conclusion, it should be noted that the procedure for conducting an efficiency audit is complex and diverse in nature and depends on the activities of the audited entity and the goals and objectives set. For this reason, performance reviews should not be overly standardized.

Keywords: *Supreme audit institution, public administration, state audit, performance audit, evaluation of efficiency.*

G.R. Shulenbayeva *

master science Assessment, Senior Lecturer
of Department of Ecology and Assessment
Karaganda University of Kazpotrebooyuz
Karaganda, Kazakhstan
E-mail: gr_shulenbaeva@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2925-519X

A.A. Amankeldi

EMBA master «Accounting, audit and
finance» Department Kazakh National
Agrarian Research University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aigul.amankeldy@mail.ru
ORCID: 0000-0002-5752-1646

S.G. Serikbayeva

Candidate of Economic Sciences, Associate
Professor «Accounting, audit and finance»
Department Kazakh National Agrarian
Research University Almaty, Kazakhstan
E-mail: S.Serikbayeva@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7053-6503

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON THE AUDIT OF STATE ASSETS

Abstract: *In order to understand the impact of digital and artificial intelligence on auditing, it is important for professionals to understand the forces driving the Fourth Industrial Revolution. One of these forces is the explosive growth of data that fuels digital technology. Another force is the acceleration of the pace of change, which brings additional complexity in managing trust in an environment that is becoming increasingly insecure. For example, cyberattacks are becoming more complex and large-scale. Social media also creates new risks.*

In the field of auditing, first of all we need to understand the ongoing transformations, the types of risks and controls that need to be audited. On the other hand, these trends also open up new opportunities for accounting and auditing professionals.

There is an active platform for audit professionals to understand these changes. For example, two years ago, an Ernst & Young survey showed that 74% of executives said they had no strategic plans for artificial intelligence. A year later, exactly the same survey results showed that 73% of managers are already ready to implement artificial intelligence (AI) or plan to implement it in the next 2 years. The second statistic provided by the World Economic Forum shows that 30% of every corporate audit will be performed by artificial intelligence by 2025. Finally, the OECD has counted more than 200 ongoing public sector audit blockchain initiatives in 46 countries.

The research is based on a combination of dialectical, system-structural and comparative approach to the study of the studied socio-economic phenomena. Artificial intelligence methods can be used to perform complex fundamental analysis, including the use of text analysis, and to optimize asset allocation in financial portfolios.

They show the importance of being prepared for this changing environment. To deal with these challenges, audit and finance professionals need to understand (i) how “what” they have to analyse is changing, (ii) the new risks that are emerging, (iii) the new opportunities offered by these disruptive technologies.

Keywords: *Artificial intelligence, audit, accounting, state assets, digital technologies, crypto assets, blockchains.*

■ Introduction

Typical examples of «what» is changing are the amounts of data we need for a process exponentially increasing to the level of information overload. Another example is the growing use of social media by employees and customers, which can lead to information leakage or reputational damage. Finally, accounting and auditing professionals should learn how to work with new types of asset classes, such as crypto assets and cryptocurrencies, for which they were not used in the past.

The introduction of artificial intelligence also involves new risks. According to the Gartner CIO Agenda 2018 Study, 85% of AI projects by 2020 results due to bias in data, algorithms, or development teams. We should not overestimate the capabilities of AI and remember that the quality of the data used is the most important. There are also risks associated with legal issues and liability.

It is also important to understand how financial professionals can benefit from the introduction of these breakthrough technologies. Analytics can help improve audit quality by enabling auditors to analyze large volumes of audit-relevant data to gain insight and a deeper understanding of financial closure and business transactions.

The relevance of the study lies in the disclosure of the value of advanced analytics, which will help improve the ability to predict results using scenario analysis and forecasting.

The article aims to categorize the primary methodologies and trends in the evolution of auditing practices as a result of changes in the digital economy's technological structure. It also intends to identify propitious domains for intelligent auditing's advancement.

We put the main significance of this work in the fact that the broad boundaries of digital technologies allow us to improve the organizational and methodological support of auditing activities. This can be made a reality through an ecosystem of audit operations. Robotic systems should be the result of this ecosystem.

In this paper, a review of the scientific literature is made, a large number of digital technologies are considered and their potential in the audit is studied. At the same time, questions are asked for future research.

■ Literature review

The passage discusses the use of technology and artificial intelligence systems for the organization of auditing activities and procedures. The study is based on the scientific works of foreign scientists such as Vasarhelyi M. [1], Issa H. [2], Kokina J. [3], and others, as well as on the application of the cognitive approach by researchers such as Pozharickaya I.M [4] and Bonner S.E. [5].

Of course, we understand the disputes among the scientific and practical environment regarding the capabilities of the robot auditor, whether they can be trusted. What new competencies should there be in the digital economy and the constant discussion around audit opinions regarding their reliability [6,3,4].

The impact of information technology on science and audit methodology has not been studied in detail, as the digital technology market is constantly opening up new opportunities for the modernization of organizational and technological support.

The passage also discusses the concepts of «cognitive technologies» and «artificial intelligence technologies» (AI technologies), which researchers consider as synonyms [3]. Methods and algorithms that, with the help of neural networks, computer technologies, mathematical modeling, training, training to achieve the goals of subjects are called smart technologies [7]. Cognitive technologies include a wide range of technologies for rationalization and formalization of intelligent systems for the generation and functioning of knowledge, expertise, communication, and decision-making [8].

The application of AI technologies in auditing has the potential to further improve the effectiveness and efficiency of audit procedures. AI technologies can assist in tasks such as data analysis, identification of anomalies, and risk assessment. The use of AI technologies can also lead to more objective and consistent audit results, reducing the potential for human biases and errors.

However, there are also concerns regarding the use of AI technologies in auditing, particularly in relation to the trustworthiness of the results generated by these systems [9]. The lack of transparency and explainability of AI algorithms can make it difficult for auditors to understand how the system arrived at its conclusions, leading to questions regarding the reliability and accuracy of the results.

To address these concerns, researchers are working to develop AI technologies that are transparent and explainable, and to establish guidelines for the use of AI in auditing. This includes the development of standards for the design, testing, and implementation of AI systems, as well as the establishment of frameworks for auditing the outputs of AI systems [10].

Research has explored the use of neural networks in auditing for tasks such as fraud detection [11, 12, 13], risk assessment [14, 15], business continuity using big data analysis [16, 17, 18], and analytical procedures [19, 12, 13, 15, 16]. Studies have focused on comparing statistical models and expert systems with neural networks and identifying new applications to enhance audit quality. Brandas C., Muntean M., and Didraga O. proposed a technique for detecting anomalies in fraud detection based on principal component analysis as a tool to identify elements that do not conform to a specific pattern [13].

The possibilities of digital technologies are endless and this is shown by the latest research regarding its use in auditing. The potential is huge, as big data and data analysis are critical. We must clearly

understand what big data is for auditing. This is both financial and non-financial reporting data, camera data, all types of communications and communications, including social networks, blogs, and exogenous and endogenous data [20].

Researchers such as Faye R. and Negangard E.M. discuss the use of big data analysis to investigate all kinds of possible risks and, accordingly, the definition of fraud. Whereas, San T. and Vasarkheli M.A. considered the use of intelligent analysis of conclusions as a type of big data for monitoring and control of primary information. Hashimzadeh et al. we focused on predictive analytics for risk assessment [21-23].

No one doubts that the promising direction of integrating artificial intelligence with audit is the introduction of robotic systems, a kind of intelligent assistants that can use a variety of technologies to perform audit tasks. Kokina and Davenport emphasize the importance of using artificial intelligence and neural networks when creating an assistant robot for audit purposes [3]. This process includes the integration of artificial intelligence technologies, expert systems and knowledge management technologies [24].

Intelligent personal assistants (IPA) for audit organizations are software packages that use reasoning and other cognitive functions to autonomously perform a range of audit operations based on user instructions. Li and Vasarhelyi provide a comprehensive definition of cognitive assistants for audit purposes, which include technologies with natural language processing and interactive decision-making support for extracting and searching relevant information, planning and risk assessment, and responding to voice commands and questions in the most convenient form [13, 25].

The concept of «intellectual audit» as a type of activity has been explored using an informational approach in foreign literature. The use of artificial intelligence in audit is a complex form of technologies that improve and modernize audit processes [26]. The most important thing is that it makes it possible to analyze and classify financial reports by risk areas, and this gives space to avoid random sampling of reports and manual verification [27].

Despite the fact that this topic is actively studied in foreign scientific literature, in the domestic theory and methodology of auditing, the use of artificial intelligence and digital technologies for conducting audits are still insufficiently studied areas.

■ Materials and methods

The research is based on a combination of dialectical, system-structural and comparative approach to the study of the studied socio-economic phenomena. Artificial intelligence methods can be used to perform complex fundamental analysis, including the use of text analysis, and to optimize asset allocation in financial portfolios.

As part of our research, we resort to a combination of several key methodological approaches:

1. Dialectical approach: We use a dialectical approach to analyze and understand the contradictions that arise in the process of interaction between artificial intelligence and state assets. This approach helps to identify the main trends causing changes in the audit of state assets.

2. System-structural approach: We also adhere to a system-structural approach to consider all components of the audit system of state assets. This includes studying the interrelationships and the impact of artificial intelligence on every element of this system, from data collection to analysis and decision-making.

3. Comparative approach: Comparative analysis allows us to identify differences and similarities between the use of artificial intelligence and traditional methods in the audit of state assets. This helps to assess the advantages and limitations of the use of artificial intelligence in this area.

In the course of our research, we use a variety of research methods, including:

1. Text analysis: We use text analysis methods to process large amounts of information, including text documents, reports, legislative acts and other data sources. This analysis makes it possible to identify key topics and trends related to the audit of state assets and the use of artificial intelligence in this area.

2. Optimizing asset allocation: We also apply optimization methods to develop recommendations for optimal allocation of state assets in financial portfolios. Here, artificial intelligence can be used to create models and algorithms that help maximize profitability and minimize risks.

The general methodology of our research allows us to investigate more deeply the impact of artificial intelligence on the audit of state assets and provide practical recommendations for its improvement and optimization.

Results and discussion

Artificial intelligence is already having a profound impact on governments and society. As AI penetrates more and more into our lives, we will often have to trust AI systems simply because of their enticing advantages. But how do we know that the AI is doing its job properly?

The rapid development of AI makes it necessary to create a structure for independent verification of AI systems (even as the technology develops further). The global accountability community needs tools to evaluate this ever-changing technology, and more importantly, organizations that create, acquire and implement AI need a framework to understand how AI systems will be evaluated.

The global company Frost & Sullivan reported that the global market for artificial intelligence technologies exceeded \$ 13 billion in 2017, and in 2022 this amount amounted to more than \$ 50 billion [28]. The annual report of Deloitte showed that the introduction of digital technologies led to an increase in the revenue of the audit firm by 23%. In 2022, this indicator reached more than 30% [29]. Deloitte’s use of innovative solutions, such as automation of robotic processes, risk identification and intelligent analytics, also led to a 13% increase in revenue from the provision of risk assessment consulting services.

Although advanced processes, by which we mean smart tables extracting information from various angles, generating and evaluating hypotheses, consolidating information and choosing solutions, are crucial for auditing in our time [5], they do not fully use modern achievements and capabilities of artificial intelligence technologies. As such, the proposed cognitive ecosystem of auditing activities (Fig. 1) takes into account the interaction of AI technologies with a specific subject area.

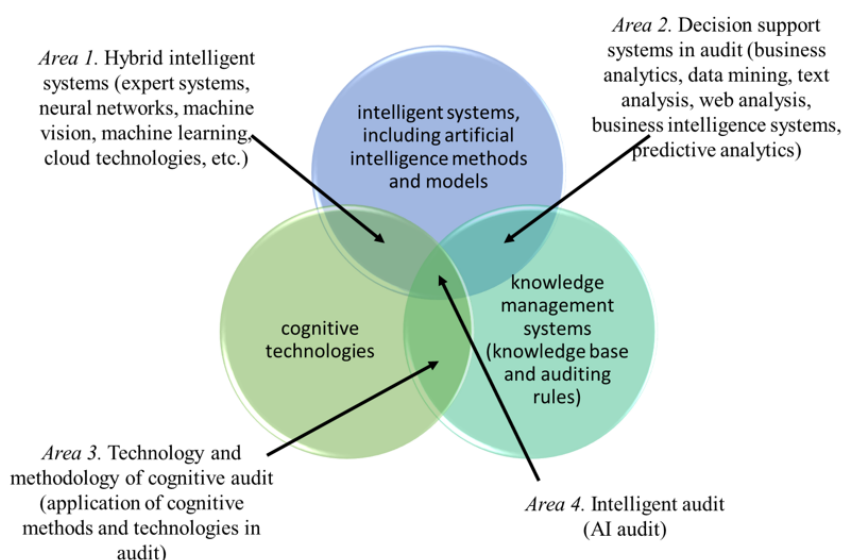

Figure 1. Structure of the cognitive ecosystem of auditing activities

Source: Compiled by the authors based on the literature [5].

The adoption of AI technology helps to address the issue of reducing the risk of undetected errors, thereby enhancing the auditor’s confidence in the adequacy and relevance of the audit evidence used to form an opinion on the reliability of financial statements. The dominant view in the scientific literature and on the websites of the «Big Four» companies is that continuous and robotic auditing will ultimately replace selective auditing.

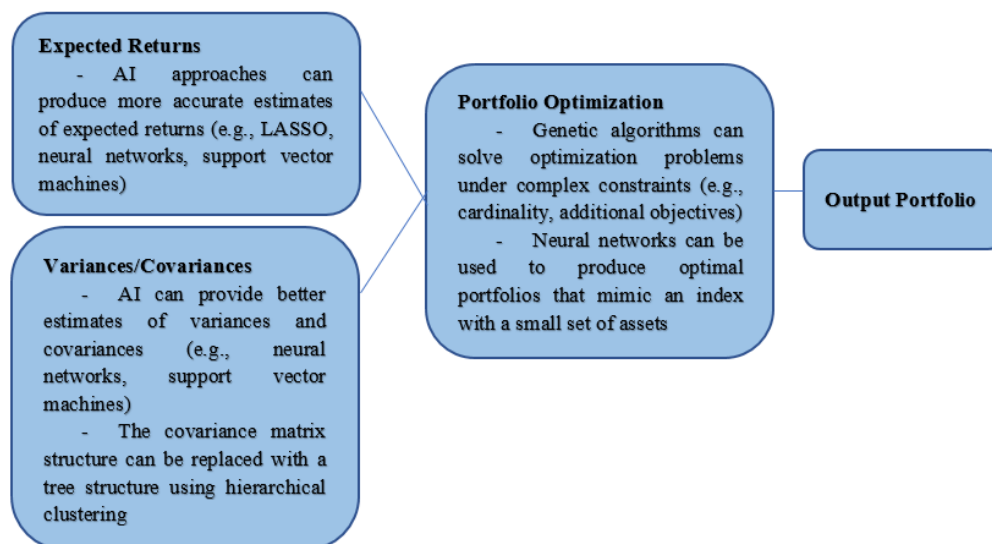

Figure 2. AI in Portfolio Management

Source: Compiled by the authors based on the literature [30].

Against the background of various problems associated with traditional approaches to portfolio optimization, artificial intelligence methods often give better estimates of profitability and covariances than more traditional methods. Artificial intelligence can be used to enhance traditional portfolio optimization systems by utilizing the estimates generated by AI algorithms. In fact, AI can be used to make asset allocation decisions directly, resulting in more accurate portfolio construction and better performance outcomes compared to traditional methods. With regard to fundamental analysis, AI has the potential to greatly improve its implementation, particularly through the application of text analysis. This is widely recognized in the scientific literature and by major financial institutions, as evidenced by numerous studies [30, 31, 32].

Our empirical research is based on the key themes of public values, management problems and solutions in the field of public asset management, which were identified as a result of a systematic review of the literature. There are many stakeholders in the use of AI in government that need to be taken into account, and their points of view differ. Among these different points of view in this study, we decided to focus on the point of view of civil servants, since their opinion is crucial for the implementation of AI in government. In addition, this point of view is consistent with the original formulation of the taxonomy based on the point of view of government employees.

To understand the point of view of government employees, a preliminary national study of government employees in the United States was conducted. The Amazon Mechanical Turk (MTurk) service was used because of its cost-effectiveness and comparability of data collected by traditional methods [33, 34]. The survey was conducted in February 2021 and gave 566 responses. The respondents were current employees at the local, state, and federal levels of the U.S. government. The survey included questions that serve as a basis for quality assurance. After removing duplicates, respondents from non-governmental organizations, and inconsistent responses to quality assurance questions, we received a final data set of 323 responses. This study is mainly based on the survey section on managing the use of AI in government.

The responses for each publicly available value, expressed as a percentage, are presented in Table 1. Regarding decision-making as a debt-oriented public value, approximately 61% of respondents indicated that AI has significant or transformative potential to improve the decision-making process. The majority of respondents believed in the possibility of creating public value through the use of AI in the process of making government decisions. With regard to public values focused on services, more than 65% of respondents noted that the use of AI has significant or transformative potential to increase government efficiency, and more than 77% hold the same opinion regarding efficiency. Regarding the societal value of community-oriented accountability, almost 54% of respondents believe that the use of AI in government leads to a significant or radical improvement in accountability.

Table 1. Potential impacts of artificial intelligence on public values

	No Improvement	Modest	Substantial	Transformative	Substantial and Transformative Combined
Decision Making	24 (7.43%)	102 (31.58%)	126 (39.01%)	71 (21.98%)	60.99%
Effectiveness	12 (3.72%)	100 (30.96%)	154 (47.68%)	57 (17.65%)	65.3%
Efficiency	9 (2.79%)	63 (19.75%)	147 (45.51%)	104 (32.20%)	77.7%
Accountability	43 (13.31%)	106 (32.82%)	123 (38.08%)	51 (15.79%)	53.8%

Source: Compiled by the authors based on the literature [33].

Taken together, these results indicate a positive relationship between the use of AI in government and its potential to improve public values. These values include duty-oriented: responsibility to citizens through more effective government decision-making.; service-oriented: efficiency and effectiveness; and society-oriented: accountability to society. Moreover, the results show a favorable assessment of the potential for creating social value, with the majority of respondents indicating that each value has a significant or transformative potential. These results provide empirical evidence on the connection and potential of the use of AI by the government for a positive impact on public values.

As shown in Table 2, approximately 36% of respondents consider it important to involve government officials in all processes of the AI system. Among all stages, 27% of respondents assume that the development of the AI system is the most important stage for the participation of government officials. Other stages are considered the most important stage for participation: setting goals (14.6%), decision-making (15.5%) and impact assessment (7.1%). In addition, 25.7% of respondents consider the use of AI in the government decision-making process to be the most important stage for public participation. All of the above stages (23.8%) and the stage of development of the AI system (21.1%) are closely related to what are considered the most important for public participation.

Table 2. Most important stage for participation

Participants/Stages	Public Officials		Members of the General Public	
	Count	Percentage	Count	Percentage
Stages				
Goal Setting for Government AI use	47	14.55%	47	14.55%
Development of the AI System	87	26.93%	68	21.05%
Use of AI Systems in Government Decisions	50	15.48%	83	25.70%
Impact Assessment of AI-Enabled Decisions	23	7.12%	48	14.86%
All of the Above	116	35.91%	77	23.84%
Total	323	100%	323	100%

Source: Compiled by the authors based on the literature [34].

In practice, effective management requires a comprehensive consideration of public values focused on debt, services and society. To cope with the tendency to focus solely on efficiency and effectiveness, it is recommended to take into account social values such as accountability, equality, honesty, fairness, privacy and security, as suggested in the literature. In addition, a clear indication of these social values as a guideline helps to identify the affected social values and promote them accordingly.

■ Conclusion

After conducting research, the potential applications of digital technologies in auditing activities were identified, as well as the potential for the development of AI auditing as a distinct field of scientific knowledge.

Thus, PRISM was developed by three employees of the Information Technology Department of the VOA of the Philippines. The PRISM mobile application allows citizens to participate in the audit of infrastructure projects by exchanging data and images that are sent to the visual and analytical panel of the PRISM portal. The idea of PRISM will promote accountability and transparency through the collection of audit-related data for analytical reports and visualization.

The participants of the GAO discussion group noted that the pandemic has opened up new opportunities for the HEA, for example, the opportunity to demonstrate its importance in ensuring the stability of public systems and the audit of public assets and recommended:

- Develop clear guidelines for the audit of public assets;
- Clarify the responsibilities of central and local authorities;
- Develop a readiness plan for all sectors of the economy and public services;
- Pay more attention to digitalization and remote audit.

In summary, the study reveals several key findings. Firstly, there are suitable theoretical, methodological, scientific, and technical conditions for the adoption of digital technologies in the auditing field. Major players in the industry, such as the «Big Four» companies, are already implementing AI technologies that can enhance various audit procedures and establish a comprehensive cognitive ecosystem of auditing activities.

Secondly, AI technologies combined with big data analysis methods are reshaping the methodology of auditing and expanding the range of consulting services. The construction of theory and methodology leads to the creation of any new related fields of scientific knowledge. These include advanced, smart audit and artificial intelligence audit, which are promising for future research.

Thirdly, digitalization can certainly improve the quality of audit services. The transition from a selective approach to a circular audit, allowing you to speed up the processing of paper and electronic sources of information and automate manual tasks such as reconciliation and confirmation.

Finally, it is crucial to recognize the risks of AI systems, including potential biases and subjectivity, as they rely on the intelligence and beliefs of individuals who conduct robot training. To maintain the confidence of auditors' opinions, AI systems must prioritize fairness, honesty, and professionalism in their development.

REFERENCES1:

1. Vasarhelyi M., Bonson E., Hoitash R. Artificial Intelligence in Accounting and Auditing: International Perspectives. – 2005. – P. 225.
2. Issa H., Sun T., Vasarhelyi M.A. Research Ideas for Artificial Intelligence in Auditing: Formalization of Audit and Workforce Supplementation // *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. – 2016. – Vol. 13, Iss.2. – P. 1–20.
3. Kokina J., Davenport H. Emergence of Artificial Intelligence: How Automation is Changing Auditing // *Journal of emerging technologies in accounting*. – 2017. – Vol. 14, Iss. 1. – P. 115–122.
4. Пожарицкая И.М. Когнитивный аудит: новая парадигма // *Аудитор*. – 2017. – № 7. – С. 11–15.
5. Bonner S.E., Pennington N. Cognitive processes and knowledge as determinants of auditor expertise // *Journal of Accounting Literature*. – 1991. – Vol. 10. – P. 1–50.
6. Brennan B., Vaccala M., Flynn M. Artificial Intelligence Comes to Financial Statement Audits. URL: <https://www.cfo.com/auditing/2017/02/artificial-intelligence-audits/> (Accessed: 10.03.2023).
7. Родзин С.И., Титаренко И.Н. Технологии NBIC, искусственный интеллект и электронная культура // *Информатика, вычислительная техника и инженерное образование*. – 2013. – № 2(13). – С. 60–74.
8. Абдикеев Н.М., Аверкин А.Н., Ефремова Н.А. Когнитивная экономика в эпоху инноваций // *Вестник РЭА*. – 2010. – № 1. – С. 3-20.
9. Commerford B.P., Dennis S.A., Joe J.R., Wang J. Complex Estimates and Auditor Reliance on Artificial Intelligence. URL: <https://ssrn.com/abstract=3422591> (Accessed: 12.03.2023).
10. Baldwin A.A., Brown C.E., Trinkle B.S. Opportunities for artificial intelligence development in the accounting domain: the case for auditing // *Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management: International Journal*. – 2006. – Vol. 14, Iss. 3. – P. 77–86.
11. Fanning K., Cogger K., Srivastava R. Detection of management fraud: a neural network approach // *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*. – 1995. – Vol. 4. – P. 113–126.
12. Perols J. Financial Statement Fraud Detection: An Analysis of Statistical and Machine Learning Algorithms // *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. – 2011. – Vol. 30, Iss. 2. – P. 19–50.
13. Brandas C., Muntean M., Didraga O. Intelligent decision support in auditing: Big Data and machine learning approach // *17th International Conference on Informatics in economy (IE 2018) Education, Research & Business Technologies*. Qe Bucharest University of Economic Studies. Bucharest. – 2018. – P. 425–430.
14. Chiu C.T., Scott R. An intelligent forecasting support system in auditing: expert system and neural network approach // *System Sciences*. – 1994. – Vol. 3. – P. 272–280.
15. Calderon T.G., Cheh J.J. A roadmap for future neural research in auditing and risk assessment // *International Journal of Accounting Information Systems*. – 2002. – Vol. 3–4. – P. 203–236.
16. Biggs S.F., Selfridge M., Krupka G.R. A computational model of auditor knowledge and reasoning processes in the going-concern judgment // *Auditing: A Journal of Practice and Theory*. – 1993. – Vol. 12. – P. 82–99.

17. Etheridge H.L., Sriram R. S., Hsu H.Y.K. A comparison of selected artistic neural networks that help auditors evaluate client financial viability // *Decision Sciences*. – 2000. – Vol. 31, Iss. 2. – P. 531–550.
18. Koh H.C. Going concern prediction using data mining techniques // *Managerial Accounting Journal*. – 2004. – Vol. 19, Iss.3. – P. 462–476.
19. Koskivaara E. Artificial neural network models for predicting patterns in auditing monthly balances // *Journal of the Operational Research Society*. – 2017. – Vol. 51. – P. 1060–1069.
20. Gepp A., Linnenluecke M.K., O'Neill T.J., Smith T. Big Data Techniques in Auditing Research and Practice: Current Trends and Future Opportunities // *Journal of Accounting Literature*. – 2018. – Vol. 40. – P. 102–115.
21. Fay R., Negangard E.M. Manual Journal Entry Testing: Data Analytics and Risk of Fraud // *Journal of Accounting Education*. – 2017. – Vol. 38. – P. 37–49.
22. Sun T., Vasarhelyi M.A. Embracing Textual Data Analytics in Auditing with Deep Learning // *Qe International Journal of Digital Accounting Research*. – 2018. – Vol. 18. – P. 49–67.
23. Hashimzade N., Myles G.D., Rablen M.D. Predictive Analytics and Targeting of Audits // *Journal of Economic Behavior & Organization*. – 2016. – Vol. 124. – P. 130–145.
24. Abhishek N., Divyashree M. S. Application of Robotics in Accounting and Auditing of Business and Financial Information // *Inspira – Journal of Modern Management & Entrepreneurship (JMME)*. – 2019. – Vol. 9, Iss. 2. – P. 1–5.
25. Li Q., Vasarhelyi M.A. Developing a Cognitive Assistant for the Audit Plan // *Qe International Journal of Digital Accounting Research*. – 2018. – Vol. 18. – P. 119–140.
26. Ukpog E.G., Udoh I.I., Essien I.T. Artistic Intelligence: Opportunities, Issues and Applications in Accounting and Auditing in Nigeria // *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*. – 2019. – Vol. 10, Iss. 1. – P. 1–6.
27. Rozen C. Small Firm Blazes Trail in Artistic Intelligence Use for Audits // *Bloomberg Tax*. – 2018. – P. 38.
28. Искусственный интеллект (мировой рынок). URL: <http://www.tadviser.ru/index.php/> (дата обращения: 10.03.2023).
29. Годовой отчет Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/nl/Documents/about-deloitte/deloitte-nl-integrated-annual-report-2017-2018.pdf> (дата обращения: 29.03.2023).
30. Das S.R. Text and Context: Language Analytics in Finance // *Foundations and Trends in Finance*. – 2014. – Vol. 8, Iss. 3. – P. 145–261. <https://doi.org/10.1561/05000000045>
31. Colm K., and Liu Sh. Textual Sentiment in Finance: A Survey of Methods and Models // *International Review of Financial Analysis*. – 2014. – Vol. 33. – P. 171–185. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2014.02.006>
32. Fisher E., Margaret R., Mark E. Natural Language Processing in Accounting, Auditing and Finance: A Synthesis of the Literature with a Roadmap for Future Research // *Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management*. – 2016. – Vol. 23, Iss. 3. – P. 157–214. <https://doi.org/10.1002/isaf.1386>
33. Stritch J.M., Pedersen M.J., Taggart, G. The Opportunities and Limitations of Using Mechanical Turk (MTURK) in Public Administration and Management Scholarship // *Int. Public Manag. J.* – 2017. – Vol. 20. – P. 489–511.
34. Marvel J.D., Girth, A.M. Citizen Attributions of Blame in Third-Party Governance // *Public Adm. Rev.* – 2016. – Vol. 76. – P. 96–108.

REFERENCES2:

1. Vasarhelyi M., Bonson E., Hoitash R. Artistic Intelligence in Accounting and Auditing: International Perspectives. – 2005. – P. 225.
2. Issa H., Sun T., Vasarhelyi M.A. Research Ideas for Artificial Intelligence in Auditing: Formalization of Audit and Workforce Supplementation // *Journal of Emerging Technologies in Accounting*. – 2016. – Vol. 13, Iss.2. – P. 1–20.
3. Kokina J., Davenport H. Emergence of Artificial Intelligence: How Automation is Changing Auditing // *Journal of emerging technologies in accounting*. – 2017. – Vol. 14, Iss. 1. – P. 115–122.
4. Pozharickaya I.M. Kognitivnyj audit: novaya paradigma // *Auditor*. – 2017. – № 7. – S. 11–15.
5. Bonner S.E., Pennington N. Cognitive processes and knowledge as determinants of auditor expertise // *Journal of Accounting Literature*. – 1991. – Vol. 10. – P. 1–50.
6. Brennan B., Baccala M., Flynn M. Artificial Intelligence Comes to Financial Statement Audits. URL: <https://www.cfo.com/auditing/2017/02/artificial-intelligence-audits/> (Accessed: 10.03.2023).
7. Rodzin S.I., Titarenko I.N. Tekhnologii NBIC, iskusstvennyj intellekt i elektronnyaya kul'tura // *Informatika, vychislitel'naia tehnika i inzhenernoe obrazovanie*. – 2013. – № 2(13). – S. 60–74.
8. Abdikeev N.M., Averkina A.N., Efremova N.A. Kognitivnaya ekonomika v epohu innovacij // *Vestnik REA*. – 2010. – № 1. – S. 3–20.
9. Commerford B.P., Dennis S.A., Joe J.R., Wang J. Complex Estimates and Auditor Reliance on Artificial Intelligence. URL: <https://ssrn.com/abstract=3422591> (Accessed: 12.03.2023).
10. Baldwin A.A., Brown C.E., Trinkle B.S. Opportunities for artistic intelligence development in the accounting domain: the case for auditing // *Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management: International Journal*. – 2006. – Vol. 14, Iss. 3. – P. 77–86.
11. Fanning K., Cogger K., Srivastava R. Detection of management fraud: a neural network approach // *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*. – 1995. – Vol. 4. – P. 113–126.
12. Perols J. Financial Statement Fraud Detection: An Analysis of Statistical and Machine Learning Algorithms // *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. – 2011. – Vol. 30, Iss. 2. – P. 19–50.
13. Brandas C., Muntean M., Didraga O. Intelligent decision support in auditing: Big Data and machine learning approach // *17th International Conference on Informatics in economy (IE 2018) Education, Research & Business Technologies*. Qe Bucharest University of Economic Studies. Bucharest. – 2018. – P. 425–430.
14. Chiu C.T., Scott R. An intelligent forecasting support system in auditing: expert system and neural network approach // *System Sciences*. – 1994. – Vol. 3. – P. 272–280.
15. Calderon T.G., Cheh J.J. A roadmap for future neural research in auditing and risk assessment // *International Journal of Accounting Information Systems*. – 2002. – Vol. 3–4. – P. 203–236.
16. Biggs S.F., Selfridge M., Krupka G.R. A computational model of auditor knowledge and reasoning processes in the going-concern judgment // *Auditing: A Journal of Practice and Theory*. – 1993. – Vol. 12. – P. 82–99.

17. Etheridge H.L., Sriram R. S., Hsu H.Y.K. A comparison of selected artistic neural networks that help auditors evaluate client financial viability // Decision Sciences. – 2000. – Vol. 31, Iss. 2. – P. 531–550.
18. Koh H.C. Going concern prediction using data mining techniques // Managerial Accounting Journal. – 2004. – Vol. 19, Iss.3. – P. 462–476.
19. Koskivaara E. Artificial neural network models for predicting patterns in auditing monthly balances // Journal of the Operational Research Society. – 2017. – Vol. 51. – P. 1060–1069.
20. Gepp A., Linnenluecke M.K., O'Neill T.J., Smith T. Big Data Techniques in Auditing Research and Practice: Current Trends and Future Opportunities // Journal of Accounting Literature. – 2018. – Vol. 40. – P. 102–115.
21. Fay R., Negangard E.M. Manual Journal Entry Testing: Data Analytics and Risk of Fraud // Journal of Accounting Education. – 2017. – Vol. 38. – P. 37–49.
22. Sun T., Vasarhelyi M.A. Embracing Textual Data Analytics in Auditing with Deep Learning // Qe International Journal of Digital Accounting Research. – 2018. – Vol. 18. – P. 49–67.
23. Hashimzade N., Myles G.D., Rablen M.D. Predictive Analytics and Targeting of Audits // Journal of Economic Behavior & Organization. – 2016. – Vol. 124. – P. 130–145.
24. Abhishek N., Divyashree M. S. Application of Robotics in Accounting and Auditing of Business and Financial Information // Inspira – Journal of Modern Management & Entrepreneurship (JMME). – 2019. – Vol. 9, Iss. 2. – P. 1–5.
25. Li Q., Vasarhelyi M.A. Developing a Cognitive Assistant for the Audit Plan // Qe International Journal of Digital Accounting Research. – 2018. – Vol. 18. – P. 119–140.
26. Ukpong E.G., Udoh I.I., Essien I.T. Artistic Intelligence: Opportunities, Issues and Applications in Accounting and Auditing in Nigeria // Asian Journal of Economics, Business and Accounting. – 2019. – Vol. 10, Iss. 1. – P. 1–6.
27. Rozen C. Small Firm Blazes Trail in Artistic Intelligence Use for Audits // Bloomberg Tax. – 2018. – P. 38.
28. Iskusstvennyj intellekt (mirovoj rynek). URL: <http://www.tadviser.ru/index.php/> (data obrashheniya: 10.03.2023).
29. Godovoj otchet Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/nl/Documents/about-deloitte/deloitte-nl-integrated-annual-report-2017-2018.pdf> (data obrashheniya: 29.03.2023).
30. Das S.R. Text and Context: Language Analytics in Finance // Foundations and Trends in Finance. – 2014. – Vol. 8, Iss. 3. – P. 145–261. <https://doi.org/10.1561/05000000045>
31. Colm K., and Liu Sh. Textual Sentiment in Finance: A Survey of Methods and Models // International Review of Financial Analysis. – 2014. – Vol. 33. – P. 171–185. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2014.02.006>
32. Fisher E., Margaret R., Mark E. Natural Language Processing in Accounting, Auditing and Finance: A Synthesis of the Literature with a Roadmap for Future Research // Intelligent Systems in Accounting, Finance & Management. – 2016. – Vol. 23, Iss. 3. – P. 157–214. <https://doi.org/10.1002/isaf.1386>
33. Stritch J.M., Pedersen M.J., Taggart, G. The Opportunities and Limitations of Using Mechanical Turk (MTURK) in Public Administration and Management Scholarship // Int. Public Manag. J. – 2017. – Vol. 20. – P. 489–511.
34. Marvel J.D., Girth, A.M. Citizen Attributions of Blame in Third-Party Governance // Public Adm. Rev. – 2016. – Vol. 76. – P. 96–108

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ МЕМЛЕКЕТТІК АКТИВТЕР АУДИТІНЕ ӘСЕР ЕТУІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Ғ.Р. Шуленбаева*

Бағалау магистрі, аға оқытушы «Экология және бағалау» кафедрасы
Казпотребсоюз Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: gr_shulenbaeva@mail.ru

А.Ә. Аманкелді

EMBA магистрі, «Есеп, аудит және қаржы»
кафедрасы
Қазақ Ұлттық аграрлық
зерттеу университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: aigul.amankeldy@mail.ru

С.Ғ. Серікбаева

экономика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор
«Есеп, аудит және қаржы» кафедрасы
Қазақ Ұлттық аграрлық
зерттеу университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: S.Serikbayeva@mail.ru

***Аңдатпа.** Сандық және жасанды интеллекттің аудитке әсерін түсіну үшін кәсіпқойлар үшін Төртінші өнер-кәсіптік революцияны қозғаушы күштерді түсіну маңызды. Осы күштердің бірі-цифрлық технологияны күшейтетін деректердің жарылымы өсуі. Тағы бір күш-бұл әкелетін өзгерістердің қарқынын жеделдету қоршаған ортадағы сенімді басқарудағы қосымша күрделілік барған сайын сенімсіз. Мысалы, кибершабуылдар барған сайын күрделі және ауқымды бола түсуде. Әлеуметтік медиа да жаңа тәуекелдерді тудырады.*

Аудит саласында, ең алдымен, біз болып жатқан өзгерістерді, тәуекелдердің түрлерін және тексеруді қажет ететін бақылау құралдарын түсінуіміз керек. Екінші жағынан, бұл тенденциялар бухгалтерлік есеп және аудит мамандары үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

Аудит мамандары үшін бұл өзгерістерді түсінудің белсенді платформасы бар. Мысалы, екі жыл бұрын Ernst & Young сауалнамасы мынаны көрсетті: басшылардың 74% жасанды интеллектке қатысты стратегиялық жоспарлары жоқ екенін айтты. Бір жылдан кейін дәл осындай сауалнама нәтижелері басшылардың 73% - ы жасанды интеллект (AI) енгізуге дайын екенін немесе алдағы 2 жылда енгізуді жоспарлап отырғанын көрсетті. Дүниежүзілік экономикалық форум ұсынған екінші статистика 30% 2025 жылға қарай әрбір корпоративтік аудитті жасанды интеллект жүргізетінін көрсетеді. Ақырында, ЭБДҰ 46 елдегі мемлекеттік сектордың аудиторлық блокчейні бойынша 200-ден астам ағымдағы бастамаларды санады.

Зерттеу зерттелетін әлеуметтік-экономикалық құбылыстарды зерттеудің диалектикалық, жүйелік-құрылымдық және салыстырмалы тәсілдерінің жиынтығына негізделген. Жасанды интеллект әдістерін күрделі іргелі талдауды орындау үшін, соның ішінде мәтіндік талдауды қолдану және қаржы портфолиосындағы активтерді бөлуді оңтайландыру үшін пайдалануға болады.

Олар осы өзгеретін ортаға дайын болудың маңыздылығын көрсетеді. Осы қиындықтарды жеңу үшін аудит және қаржы мамандары (i) «не» қалай өзгеретінін, (ii) пайда болатын жаңа тәуекелдерді, (iii) осы серпінді технологиялар ұсынатын жаңа мүмкіндіктерді түсінуі керек.

Түйін сөздер. Жасанды интеллект, аудит, есеп, мемлекеттік активтер, цифрлық технологиялар, криптоактивтер, блокчейндер.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ВЛИЯНИЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА АУДИТ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АКТИВОВ

Г.Р. Шуленбаева*
 магистр оценки, старший преподаватель
 кафедры «Экология и оценка»
 Карагандинский университет
 Казпотребсоюза
 г. Караганда, Республика Казахстан
 E-mail: gr_shulenbaeva@mail.ru

А.А. Аманкелді
 магистр EMBA,
 кафедра «Учет, аудит и финансы»
 Казахский национальный аграрный
 исследовательский университет
 г. Алматы, Республика Казахстан
 E-mail: aigul.amankeldy@mail.ru

С.Г. Серикбаева
 кандидат экономических наук,
 ассоциированный профессор
 кафедра «Учет, аудит и финансы»
 Казахский национальный аграрный
 исследовательский университет
 г. Алматы, Республика Казахстан
 E-mail: S.Serikbayeva@mail.ru

Аннотация: Чтобы понять влияние цифрового и искусственного интеллекта на аудит профессионалам важно понимать силы, движущие Четвертой индустриальной Революцией. Одной из этих сил является взрывной рост данных, который подпитывает цифровые технологии. Другая сила – это ускорение темпов изменений, которые приносят дополнительную сложность в управлении доверием в среде, которая становится все более неуверенной. Например, кибератаки становятся все более сложными и масштабными. Социальное СМИ также создают новые риски.

В области аудита, в первую очередь мы должны понять происходящие преобразования, типы рисков и средств контроля, которые необходимо аудировать. С другой стороны, эти тенденции также открывают новые возможности для профессионалов в области учета и аудита.

Для специалистов по аудиту существует активная платформа для понимания этих изменений. Например, два года назад опрос Ernst & Young показал, что 74% руководителей заявив, что у них нет стратегических планов в отношении искусственного интеллекта. Год спустя, точно такие же результаты опроса показали, что 73% руководителей уже готовы внедрить искусственный интеллект (ИИ) или планируют внедрить в ближайшие 2 года. Вторая статистика, представленная Всемирным экономическим форумом, показывает, что 30% к 2025 году каждый корпоративный аудит будет выполняться искусственным интеллектом. Наконец, ОЭСР насчитала более 200 текущих инициатив в области блокчейна аудита государственного сектора в 46 странах.

Исследование основано на сочетании диалектического, системно-структурного и сравнительного подходов к изучению исследуемых социально-экономических явлений. Методы искусственного интеллекта могут быть использованы для выполнения сложного фундаментального анализа, включая использование текстового анализа, и для оптимизации распределения активов в финансовых портфелях.

Они показывают важность быть готовыми к этой меняющейся среде. Чтобы справиться с этими проблемами, специалистам по аудиту и финансам необходимо понимать (i) как меняется то, «что» они должны анализировать, (ii) возникающие новые риски, (iii) новые возможности, предоставляемые этими прорывными технологиями.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, аудит, учет, государственные активы, цифровые технологии, криптоактивы, блокчейны.

MPHTI 06.81.12

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-55-64>**Бектурова А.Т.***

Докторант 3-курса кафедры
«Государственный аудит»
Евразийского национального
университета им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
E-mail: orik_03@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9583-7959

Сембиева Л.М.

Д.э.н., профессор
Евразийский национальный университет
им. Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
E-mail: sembiyeva@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7926-0443

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ МИНИСТЕРСТВА ФИНАНСОВ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация: Министерство финансов является уполномоченным органом по планированию, исполнению, внутреннему аудиту, реализует ряд политик в сфере учета, государственных закупок и осуществляет вместе с 4 ведомствами более 700 функций. Будучи главной бухгалтерией страны и определителем финансовых потоков, деятельность Министерства финансов и его аудированная отчетность всегда будет вызывать интерес со стороны общества. Авторы, рассмотрев оценку консолидированной финансовой отчетности республиканского бюджета, предлагают оцифровать требования международных стандартов аудита.

В дальнейшем, убедившись в соответствии процедур стандартам уже на основе информационной системы, можно будет проводить полноценный горизонтальный и вертикальный анализ по транзакциям и потокам всего Правительства.

Оценки Высшей аудиторской палаты по результатам 2020 и 2021 годов показывают наличие вопросов в отчетности Правительства. В данном контексте имеются в виду оценки КФО, отраженные в заключении к отчету Правительства, по которым на тот момент не были подготовлены нормативно-правовые акты. Процедурный стандарт по аудиту финансовой отчетности КФО был подготовлен позже 25 декабря 2020 года. Между тем, отсутствие анализа больших данных не дает возможность понять первопричину искажений.

В свою очередь, отсутствие анализа первопричин препятствует предупреждению системных искажений.

Поступательное изменение стандартов и практик показывает нацеленность регуляторов на подотчетность и прозрачность. Оценка финансовой отчетности важного государственного органа может показать зоны риска и выступить хорошим инструментом самооценки для самих органов аудита.

Ключевые слова: аудит финансовой отчетности, эффективность применения стандартов, международные стандарты высших органов государственного финансового контроля (далее –ISSAI), искажения, вертикальный и горизонтальный анализ.

■ Введение

Актуальность данной статьи обусловлена относительно новой функцией - оценки по консолидированной финансовой отчетности (далее-КФО). Результаты оценки КФО Министерства финансов по новой методологии были отражены в заключении Высшей аудиторской палаты (далее-ВАП) за 2020 и 2021 годы.

Аудит КФО является очень важной функцией высшего органа аудита. Преобразования в стране как никогда ранее диктуют необходимость реализации требований по подотчетности, прозрачности и эффективности проводимых реформ и бережливого управления национальными ресурсами.

Научная значимость данной статьи выражается в сравнении реалий проводимой оценки финансовой отчетности с наилучшей практикой, прикладном характере результатов исследования.

Целью исследования является выработка конкретных предложений как для улучшения самого процесса аудита КФО, так и обоснование необходимости анализировать степень применения международных стандартов аудирования.

В научной литературе представлены работы экспертов, подтверждающие, что на результаты капитализации компаний напрямую влияет наличие отчетности, которую проаудировали компании с хорошей репутацией.

В государственном секторе аналогично для общества и международных финансовых институтов имеет значение наличие инфраструктуры для качественной подготовки отчетности и ее аудита.

Важность наличия проаудированной отчетности отмечалась и в отчете PEFA (Public expenditure financial accountability), проведенном Министерством финансов совместно с Всемирным банком в 2018 году [1].

При определении прозрачности бюджета, согласно ее методологии, также требуется наличие проаудированной финансовой отчетности.

Гипотезой данной работы выступает раскрытие прямой связи между поступательным и полноценным переходом на международные стандарты аудита и качественным улучшением практики аудита КФО.

■ Обзор литературы

Наличие четкой и достоверной финансовой информации, продукта комплексной системы отчетности, проаудированной в надлежащем виде повышает уровень доверия населения, как к органам власти, так и к самим проверяющим.

А. Вазири, К.Азади в трудах, посвященных влиянию контентов аудиторских отчетов по финансовой отчетности, обращают внимание на сложность экономических вопросов и процессов преобразования их в информацию. По мнению данных авторов также сложность интерпретации вызывает возможность появления ошибок в обработке информации и в результате возникают проблемы с распознаванием качества представленных отчетов [2].

Роль аудиторов, как частных, так и государственных, очень важна при оценке правильности отражения транзакций.

Алисия Туовила в своих трудах отмечает, что основное различие между вертикальным анализом и горизонтальным анализом заключается в том, что вертикальный анализ сосредоточен на взаимосвязях между числами за один отчетный период или в один момент времени. Вертикальный анализ также известен как обширный анализ финансовой отчетности [3].

На сегодняшний день финансовая отчетность Правительства не подвергается вертикальному и горизонтальному анализу.

Скворцова Л.И., Бармина Е.А. в своей работе посвященной актуальности финансового аудита при проведении государственных контрольных мероприятий подчеркивает, что эффективное использование возможностей государственного аудита может обеспечить совершенствование работы органов власти в интересах общества [4].

Авторы проанализировали оценки Высшей аудиторской палаты, обзоры британского органа аудита и действующее законодательство по аудиту финансовой отчетности.

В свою очередь, осуществлен также анализ применимых ISSAI.

■ Материалы и методы

При написании работы использовались сравнительный анализ, изучались возможности улучшения процедуры аудирования с учетом требований стандартов.

Рассмотрена информация из Заключения ВАП за 2 года, проведен качественный анализ по улучшению результатов аудита и подачи информации населению через применение ISSAI.

Использованы как материалы оценки КФО ВАП за 2 года и отчет Генерального аудитора Великобритании, действующие ISSAI.

В качестве методов исследования выбраны сравнительный анализ, количественное и качественное сравнение имеющихся материалов по КФО Министерства финансов.

В первом заключении к отчету Правительства с результатами оценки КФО республиканского бюджета (далее – КФО РБ) ВАП установлены искажения за 2020 год на общую сумму 836,7 млрд. тенге, в том числе недостоверное отражение финансовых активов (58,9% от общего объема активов КФО РБ) и финансовых обязательств (88,3% от общего объема обязательств КФО РБ).

Совокупно, ВАП совместно с Комитетом внутреннего государственного аудита (далее-КВГА) обеспечен охват аудитом элементов КФО РБ за 2020 год: 100% доходов, 95,1% обязательств, 89,8% активов, 66,2% расходов. [5].

В качестве основных нарушений, выявленных Высшей аудиторской палатой отмечено следующее:

1. В КФО РБ за 2020 год не отражена доля Правительства (40%) в Компании «Eurasian Resources Group» (ERG) (оценочно размер искажения КФО РБ -349,2 млрд. тенге).

2. В КФО РБ за 2020 год недостоверно отражены доли Правительства в Евразийском банке развития и Евразийском фонде стабилизации и развития (искажение на 329,4 млрд. тенге).

3. В КФО РБ за 2020 год не находят отражения инвестиции в 38 подведомственных субъектах квазигосударственного сектора Министерства культуры и спорта, а также 1 подведомственного субъекта Министерства здравоохранения (искажение на 89,3 млрд. тенге).

4. Безнадежная задолженность, в сумме 48,5 млрд. тенге, которая в соответствии с Правилами ведения бухгалтерского учета подлежит списанию.

5. В КФО РБ установлены искажения в сумме 19,2 млрд. тенге, связанные с недостоверным отражением выданных векселей по себестоимости вместо амортизированной.

Объем искажений КФО РБ за 2020 год составил - 843,7 млрд. тенге или 4,3% от валюты баланса республиканского бюджета, что превышает уровень существенности (2% или 393,2 млрд. тенге).

В связи с чем, в соответствии со статьей 23 Закона «О государственном аудите и финансовом контроле» было выражено мнение с оговоркой [6].

В IV разделе заключения к отчету Правительства об исполнении республиканского бюджета за 2021 год представлена оценка КФО РБ.

Валюта консолидированного баланса РБ по состоянию на 1 января 2022 года составляет 21 433,5 млрд. тенге. Совместно с органами государственного аудита охвачено аудитом: 79,8% - активов, 99,9% - обязательств, 100% - доходов, 73,9% - расходов.

Предварительно суммарный объем искажений, установленных по КФО РБ за 2021 год, составил 431,4 млрд. тенге (в том числе неисправленные искажения, установленные КВГА на сумму 50,2 млрд. тенге). Уровень существенности для финансовой отчетности в целом определен в размере 2% от валюты баланса и составляет 428,7 млрд. По итогам было выражено мнение с оговоркой. Согласно пункту 1 статьи 23 Закона «О государственном аудите и финансовом контроле» по результатам аудита консолидированной или отдельной финансовой отчетности принимается аудиторский отчет по финансовой отчетности с оговоркой – при выявлении существенных ошибок [6].

Существенные ошибки по КФО РБ перечислены ниже:

1. В качестве основных искажений отмечено недостоверное отражение в КФО РБ дебиторской задолженности по расчетам с бюджетом на сумму 14,4 млрд. тенге.

2. Неотражение в КФО РБ задолженности стран ЕАЭС перед Республикой Казахстан (на 3,6 млрд. тенге), а также Республики Казахстан перед странами ЕАЭС (на 1,4 млрд. тенге) по распределенным ввозным и другим.

3. Выборочным анализом такие искажения составили 95 млрд. тенге в отношении 40 подведомственных субъектов (в министерствах здравоохранения, культуры и спорта, финансов).

4. Отмечены факты неучтенности в КФО РБ обязательств по выплате премий на остатки вкладов граждан в жилищные строительные сбережения и другие на сумму 62,9 млрд. тенге.

5. Неотражение «Назарбаев университет» и «Назарбаев интеллектуальные школы» вкладов в уставные капиталы этих организаций со стороны администратора в сумме 167,7 млрд. тенге.

6. Научные исследования отражены на счете «Незавершенное строительство» (Министерства сельского хозяйства - 49,7 млрд. тенге.

7. Отражение безнадежной задолженности в сумме 35,7 млрд. тенге) [7].

Понимание структуры транзакций Правительства и интеграция с базами данных позволит превентивно предупреждать зоны риска и более полноценно внедрять ISSAI с возможностью горизонтального и вертикального анализа имеющегося массива информации. Как отмечено в обзоре литературы Алисия Туовила в своих трудах оценивает важность и горизонтального и вертикального анализа транзакций.

Как видно на рисунках 1, 2 количество крупных нарушений в 2020 году было 5 на сумму 843,7 млрд. тенге, а в 2021 году уже 7, но на сумму 431,4 млрд. тенге. Неотражение финансовых активов в субъекты квазигоссектора и отражение безнадежной к взысканию задолженности имеют место и в 2020 и 2021 годах.

Сравнительный анализ недостатков в деятельности объекта аудита показал необходимость проведения дополнительной работы как самими объектами аудита, так и регуляторами над отражением уставного капитала квазигосударственного сектора.

Отражение аудируемыми субъектами безнадежной задолженности также объяснимо, так как главные бухгалтеры государственных учреждений и подведомственных организаций опасаются списывать безнадежную задолженность. По этой причине авторы данной статьи предлагают в проекте нового Бюджетного кодекса, который в настоящее время готовит рабочая группа при Министерстве экономики предусмотреть более детализированную норму по этим 2 моментам связанным с отражением уставного капитала и безнадежной задолженности.

Как раскрыто в обсуждении согласно ISSAI аудиторам важно понять почему мы имеем такое не отражение активов или обязательств, насколько правильно были выстроены коммуникации между аудиторами и проверяемыми, какие информационные системы и базы данных использовались, как быстро смогут разработчики информационных систем новый формат предоставления информации. Поиск ответов на эти вопросы, на наш взгляд, значительно улучшит результаты аудита КФО.

Рисунок 1. Результаты аудита консолидированной финансовой отчетности за 2020 год.
 Источник: составлено авторами на основе [5].

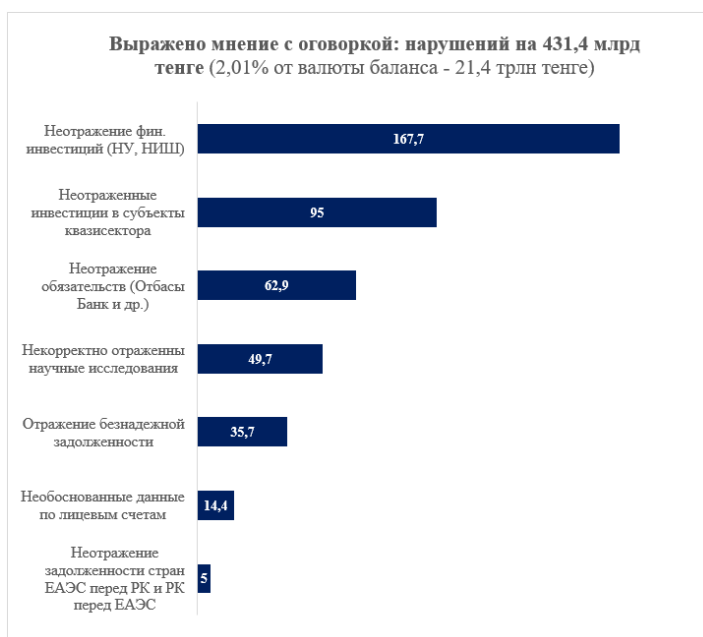

Рисунок 2. Результаты аудита консолидированной финансовой отчетности за 2021 год.
 Источник: составлено авторами на основе [7].

■ Результаты и обсуждения

Согласно пункту 3 ISSAI 200 «Фундаментальные принципы финансового аудита» основной целью является - предоставление членам INTOSAI набора принципов, стандартов и руководств по аудиту финансовой отчетности [8].

Помимо ISSAI 200, ISSAI по финансовому аудиту включают в себя Руководство по финансовому аудиту (ISSAI 1000-2999) на уровне 4 стандартов ISSAI. Основное введение в эти рекомендации дано в ISSAI 1000, в то время как ISSAI с 1200 по 1810 содержат практические заметки, выпущенные ИНТОСАИ для предоставления рекомендаций по применению МСА (МСА 200–810), разработанных Международным советом по аудиторским стандартам доверия (IAASB). Каждое практическое примечание и соответствующий МСА вместе представляют собой руководство в рамках комплекса стандартов ISSAI.

Согласно пункту 40, 41 данного стандарта ISSAI 200 аудитор должен соблюдать соответствующие этические требования, в том числе относительно независимости при проведении аудита финансовой отчетности.

Аудиторы, проводящие аудит в соответствии с ISSAI, должны руководствоваться ISSAI 30 – Кодексом этики применительно к национальному контексту. Аудиторы BOA, принявшие 4 уровня ISSAI или которые применяют Международные стандарты аудита, должны либо соответствовать Кодексу этики профессиональных бухгалтеров, (изданный Международными Советом бухгалтеров по стандартам этики (IESBA) (Кодекс IESBA), который устанавливает этические принципы для профессиональных бухгалтеров или принять национальные требования, которые, по крайней мере обязательны. Кодекс этики ИНТОСАИ, применяемый в национальном контексте, может быть также уместным.

Поэтому ВОФК должны принять этические требования ISSAI 30 или Кодекса IESBA в своей деятельности, чтобы иметь возможность указать в своих отчетах, что аудит был проведен в соответствии с ISSAI или ISA.

В свете того, что этические требования содержат свод норм, на наш взгляд, было бы важно оцифровать в системе эти требования, чтобы отбор потенциальных проверяющих для аудита проходил именно автоматически с учетом соответствия кандидатов, предусмотренным этическим и другим правилам.

Согласно пункту 43 контроль качества для ВОФК проводится с учетом ISSAI 40 (контекст которого созвучен со Стандартом контроля качества (ISQC 1) разработанным IAASB). Хотя общая цель и ключевые принципы ISSAI 40 соответствуют ISQC1, все же ISSAI 40 были адаптированы, чтобы обеспечить их актуальность для BOA.

При разработке стандартов на основе ISSAI 200 или принимая стандарты, разработчики стандартов рекомендуют ВОФК сформулировать требования для ведущего аудитора по:

- необходимости наличия ответственности за общее качество каждого аудита;
- наличию гарантии, что члены группы соблюдают этические требования;
- формированию выводов по независимости, по устранению угроз независимости;

Ведущий аудитор, руководствуясь требованиями стандарта, может убедиться в компетентности привлеченных экспертов путем направления, соответствующего запроса в компетентные органы. Более того, оцифрованная база данных всех государственных аудиторов и внешних экспертов, и их дальнейший отбор согласно Кодексу этики Международной федерации бухгалтеров, значительно повысит качество проводимого аудита.

Фиксация в данной оцифрованной системе дальнейшего процесса повышения квалификации поможет выявлять государственных аудиторов специализирующихся на аудите КФО.

Согласно пункту 67 данного стандарта ISSAI 200 коммуникация может быть как устной, так и письменной. Это важный этап аудирования.

По пункту 68 письменные сообщения имеют важное значение для существенных выводов аудита, которые аудиторам необходимо сообщить менеджменту, отвечающему за корпоративное управление.

В казахстанской практике государственные аудиторы выставляют требования по исполнению обязанностей руководителям объекта на основании статьи 21, пункта 2 статьи 37 Закона «О государственном аудите и финансовом контроле».

Согласно абзацу 2) пункта 2 статьи 21 Закона объекты аудита обязаны предоставить необходимые материалы (доказательства): справки, устные и письменные объяснения по вопросам, связанным с проведением аудита на объекте государственного аудита, – в срок не более одного рабочего дня.

На наш взгляд данное требование должно выставляться как крайняя мера. И если только в разумные сроки информация не представлена, аудиторы потом уже могут выставлять подобное требование. Процесс коммуницирования предусмотрен пунктами 62-69 ISSAI 200, то есть стандартами, и он важен для сбора доказательств и сообщения органам корпоративного управления объекта аудита о недостатках в работе. В однодневный срок, как это указано в вышеупомянутом Законе, невозможно предоставить необходимую информацию. Учитывая, что международными стандартами и руководствами не предусмотрен однодневный срок исполнения требований, считаем разумным установить исполнимые сроки для обмена информацией и коммуницирования.

На страницах 208-213 раздела 5 ежегодного отчета Генерального аудитора Парламента Великобритании по финансовому аудиту Правительственных счетов за год, закончившийся 31 марта 2020 года отмечается, что выдано квалифицированное мнение о финансовой отчетности [9].

В данном отчете помимо оснований для квалифицированного мнения отражены также вводная часть, сами ключевые обнаружения, рекомендации.

В рекомендациях чувствуется понимание самого процесса сложности сбора и консолидации финансовой отчетности. Данное понимание особенно важно при реформировании сферы. К примеру, рекомендации по повторному взаимодействию с отделом образования для разработки графика устранения пробела в гарантии, возникающей из-за несовпадающего года и необходимости рассмотрения способов смягчения воздействия задержек аудита местных органов власти и получения гарантии в отношении представлений, основанных на неаудированных данных счетов, сокращения количества органов, не предоставляющих данные консолидации, разработать подход, гарантирующий, что поэтапное внедрение МСФО 16 в правительстве не приведет к новой квалификации, свидетельствуют о том, что аудитор понимает, что есть объективные причины отклонений. Аудитор в этих случаях, не требуя наказаний в последующих рекомендациях предлагает пересмотреть применимые тестирования для уменьшения дефектов, разработать реалистичный план-график, проработать с подрядчиком информационных систем реалистичные сроки и изменения системы и устранения недостатков. Очень важная рекомендация на наш взгляд дана и в части проработки с Департаментом образования полученных уроков от финансового аудита Правительственных счетов. Привлечение Академии (в данном контексте научной среды) в части подготовки структуры команды как со стороны подготовителей финансовой отчетности, так и со стороны аудиторов для совместного обучения на наш взгляд даст положительный эффект и это в разы эффективнее чем терять обученные кадры путем их ежегодного наказания.

Как видно из результатов работы в казахстанской практике отсутствует методика оценки применения международных стандартов государственного аудита. Так как если оценка применялась бы, то выявились бы моменты, связанные с несоответствием казахстанской практики ISSAI 200 и опыту, приведенному выше британского органа аудита в части недостаточности однодневного срока для коммуницирования и формирования команды аудита, специализирующейся на АФО.

Наше видение по необходимости оцифрования требований стандартов аудита улучшить доказательственную базу по соблюдению наилучшей практики аудирования и поможет раскрыть причины, повлекшие не отражение активов в виде финансовых инвестиций и не списание безнадежной задолженности.

В свою очередь через наполнение системы или специального модуля «Единой базы данных» фиксирующего степень применения стандартов и ее интеграцию с другими платформами можно усилить аналитическую часть и повысить соответственно качество и реализацию рекомендаций органов аудита.

Данные обсуждения систематизированы и представлены в таблице 1 ниже.

Таблица 1. Предложения по результатам анализа соответствия международным стандартам и опыту Национального аудиторского офиса Великобритании по аудиту финансовой отчетности

№	Что выявлено:	Замечания:	Предложения:
1	Согласно пункту 40, 41 ISSAI 200 аудитор должен соблюдать соответствующие этические требования, в том числе относительно независимости. При разработке стандартов на основе ISSAI 200 ВОФК следует рассмотреть возможность формулирования требований по обеспечению компетентной командой.	Необходимо гарантирование привлечения экспертов, аудиторов с проверенными документами (дипломами и сертификатами), и фиксировать в данной информационной системе все этапы повышения квалификации специалистов.	Необходимо оцифровать требования ISSAI 200 в информационной системе чтобы отбор потенциальных проверяющих для аудита проходил автоматически с учетом соответствия кандидатов предусмотренным этическим правилам. Оцифрованная система позволит внедрить подтверждение подлинности документов об образовании у первоисточника до начала аудита. Данный подход важен и для отслеживания дальнейшего непрерывного повышения квалификации специалистов специализирующихся на АФО.
2	Процесс коммуницирования предусмотрен пунктами 62-69 ISSAI 200 как важный этап сбора доказательств и сообщения органам корпоративного управления.	Пункт 2 статьи 21 Закона предусматривает обязанность аудируемого объекта предоставить необходимые материалы (доказательства): по вопросам, связанным с проведением аудита – в срок не более одного рабочего дня	Учитывая, что международными стандартами и руководствами не предусмотрен однодневный срок исполнения требований, считаем разумным установить исполнимые сроки для обмена информацией и коммуницирования
3	В рекомендациях Генерального аудитора Великобритании за 2020 год отсутствует обвинительный уклон и чувствуется понимание самого процесса сложности сбора и консолидации. Британский Национальный аудиторский офис понимает важность структуры сформированной команды для обучения (академический круг, подготовители отчётности, аудиторы).	Описаны все нарушения	Необходимо законодательно предусмотреть обязательное понимание бизнес-среды аудиторами, чтобы рекомендации были нацелены на пересмотр тестирования для уменьшения дефектов, на разработку реалистичного плана-графика. Рекомендации также должны учитывать реалистичные сроки проработки с подрядчиком информационных систем.

Источник: составлено авторами

■ Заключение

На примере соблюдения норм ISSAI 200 раскрыта критическая необходимость оцифрования требований стандартов в информационной системе. Интеграция с информационными платформами и развитие Единой Базы, созданной по закону, позволит в определенной степени проверить достоверность данных (выступить также инструментом защиты от возможного конфликта интересов и доказательством компетентности команды аудиторов (к примеру, если интегрировать с информсистемами Министерства образования и платформами профессиональных ассоциаций бухгалтеров и аудиторских организаций для отслеживания непрерывного повышения квалификации).

Однодневный срок для выполнения требований органов аудита также не вытекает из международных стандартов. Хотя в реалиях, как отмечено в части обсуждений данной работы в отраслевом Законе предусмотрен всего лишь 1 день для выполнения требований аудиторов.

Между тем, ограниченный срок для здорового коммуницирования с объектами аудита создает серьезную угрозу для сбора доказательств и реализации «права быть услышанным».

Авторы предлагают внести изменения в отраслевой Закон с целью установления исполнимых сроков по требованиям аудиторов исходя из сложности истребуемой информации. Также для полноценного внедрения ISSAI считаем необходимым предусмотреть в отраслевом Законе требование для формирования команды аудита со знанием бизнес-среды объекта аудита.

Частое наказание ответственных сотрудников объектов аудита и не привлечение академической среды без надлежащего коммуницирования с владельцами бизнес-процессов может создать риски нераскрытия важной информации в будущем.

Поэтому считаем необходимым разработать методологию надлежащего коммуницирования с объектами аудита и механизмы привлечения академической среды, специалистов со знанием бизнес-среды аудируемых для превенции системных нарушений.

Авторы предлагают в проекте нового Бюджетного кодекса предусмотреть конкретные нормы по отражению пополнения уставного капитала квазигосударственных субъектов и списанию безнадежной задолженности.

Информационная система, содержащая в себе все требования стандартов с загрузкой доказательств, позволит проводить в будущем полноценные горизонтальные и вертикальные анализы и отвечать на такие вопросы как: обоснованность закупа новых запасов (сравнение со складами), причину наличия системных незавершенных инвестиционных проектов в одном регионе и наоборот ограниченное количество социальных объектов в других. Ведь все активы в конечном счете отражены в КФО Правительства и обществу нужна информативная подача результатов анализа и аудита.

Министерство финансов является важным органом участвующим в формировании бюджетной политики и экономической дисциплины. Полноценный анализ результатов оценки финансовой отчетности Министерства финансов на наш взгляд позволит улучшить и применение международных стандартов государственного аудита со стороны проверяющих. Ежегодная констатация расхождений не позволит увидеть системных рисков в применении стандартов. Все транзакции и решения находят свое отражение в финансовой отчетности главного финансового органа. Соответственно дальнейшая цифровизация и развитие подходов к аудированию, разработка полноценной оценки применения международных стандартов значительно улучшить качество аудита финансовой отчетности.

Следовательно, назрела необходимость разработки методики оценки эффективности применения международных стандартов.

Аналогичная система оценки в части удовлетворенности применением международных стандартов финансовой отчетности реализована на цифровой платформе Министерства финансов [10]. Хорошим дополнением для анализа данных послужит и интеграция с платформой Акционерного общества «Центр электронных финансов» Министерства финансов Республики Казахстан [11].

Авторами достигнута цель исследования по выработке предложений для улучшения процесса аудита КФО Министерства финансов через внесение дополнений в отраслевой Закон, проект нового Бюджетного кодекса и создание механизмов коммуницирования и сбора доказательств посредством Единой базы данных и интеграции с действующими информационными платформами.

В свою очередь, предложенные меры создадут основу для оценки полноценного применения международных стандартов государственного аудита.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Отчет PEFA. Электронный ресурс. – URL: <https://www.pefa.org/country/kazakhstan> (дата обращения 06.03.2023).
2. Alireza Vaziri1 *, Kayhan Azadi, «The Impact of Audit Reports on Financial Information Content», International Journal of Economics and Financial Issues, 2017, 7(3), 304-308 (дата обращения 07.03.2023).
3. ALICIA TUOVILA, «Horizontal Analysis: What It Is vs. Vertical Analysis», Updated December 14, 2022 Электронный ресурс. – URL: <https://www.investopedia.com/terms/h/horizontalanalysis.asp> (дата обращения 07.03.2023).
4. Скворцова Л.И., Бармина Е.А., «Актуальность финансового аудита при проведении государственных контрольных мероприятий», ISSN 2687-086X. Электронный ресурс. – URL: [www.forummn.ru. http://forummn.ru/article-2.4.14.html](http://forummn.ru/article-2.4.14.html) (дата обращения 08.03.2023).
5. Заключение ВАП. Электронный ресурс. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/detailsu> (дата обращения 04.03.2023 года).
6. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» №392-V ЗРК от 12 ноября 2015 года / Информационно правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus> (дата обращения: 09.03.2023)
7. Заключение к отчету Правительства об исполнении республиканского бюджета за 2021 год. Электронный ресурс. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/319511?lang=ru> (дата обращения 21.04.2023 года).
8. ISSAI 200. Электронный ресурс. – URL: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/ISSAI_100_to_400/issai_200/issai_200_en.pdf (дата обращения 03.01.2023)..

9. Отчет Генерального аудитора Парламента Великобритании по финансовому аудиту Правительственных счетов за 2020 год. Электронный ресурс. – URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1080609/Whole_of_Government_Accounts_2019-20.pdf#page=207 (дата обращения 03.01.2023).
10. Цифровая платформа Министерства финансов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://www.dfo.kz/> (дата обращения 06.04.2023).
11. Цифровая платформа Акционерного общества «Центр электронных финансов» Министерства финансов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://www.ecc.kz/ru#1> (дата обращения, 06.04.2023).

REFERENCES:

1. Otchet PEFA. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.pefa.org/country/kazakhstan> (data obrashcheniya 06.03.2023).
2. Alireza Vaziri1 *, Kayhan Azadi, «The Impact of Audit Reports on Financial Information Content», International Journal of Economics and Financial Issues, 2017, 7(3), 304-308 (data obrashcheniya 07.03.2023).
3. ALICIA TUOVILA, «Horizontal Analysis: What It Is vs. Vertical Analysis», Updated December 14, 2022 Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.investopedia.com/terms/h/horizontalanalysis.asp> (data obrashcheniya 07.03.2023).
4. Skvorcova L.I., Barmina E.A., «Aktual'nost' finansovogo audita pri provedenii gosudarstvennyh kontrol'nyh meropriyatij», ISSN 2687-086X. Elektronnyj resurs. – URL: [www.forummn.ru. http://forummn.ru/article-2.4.14.html](http://forummn.ru/article-2.4.14.html) (data obrashcheniya 08.03.2023).
5. Zaklyuchenie VAP. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/detailsu> (data obrashcheniya 04. 03.2023 goda).
6. Zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole» №392-V ZRK ot 12 noyabrya 2015 goda / Informacionno pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. Elektronnyj resurs. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus> (data obrashcheniya: 09.03.2023).
7. Zaklyuchenie k otchetu Pravitel'stva ob ispolnenii respublikanskogo byudzheta za 2021 god. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/319511?lang=ru> (data obrashcheniya 21. 04.2023 goda).
8. ISSAI 200. Elektronnyj resurs. – URL: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/ISSAI_100_to_400/issai_200/issai_200_en.pdf (data obrashcheniya 03.01.2023).
9. Otchet General'nogo auditora Parlamenta Velikobritanii po finansovomu auditu Pravitel'stvennyh schetov za 2020 god. Elektronnyj resurs. – URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1080609/Whole_of_Government_Accounts_2019-20.pdf#page=207 (data obrashcheniya 03.01.2023).
10. Cifrovaya platforma Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.dfo.kz/> (data obrashcheniya 06.04.2023).
11. Cifrovaya platforma Akcionernogo obshchestva «Centr elektronnyh finansov» Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan. Elektronnyj resurs. – URL: <https://www.ecc.kz/ru#1> (data obrashcheniya, 06.04.2023).

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ МЕМЛЕКЕТТІК АКТИВТЕР АУДИТІНЕ ӘСЕР ЕТУІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ

Ғ.Р. Шуленбаева*

Бағалау магистрі, аға оқытушы «Экология және бағалау» кафедрасы
Казпотребсоюз Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: gr_shulenbaeva@mail.ru

А.Ә. Аманкелді

EMBA магистрі, «Есеп, аудит және қаржы» кафедрасы
Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: aigul.amankeldy@mail.ru

***Аңдатпа:** Қаржы министрлігінің жоспарлау, орындау, ішкі аудит жөніндегі уәкілетті орган болып табылады, есеп, мемлекеттік сатып алу саласындағы бірқатар саясатты іске асырады және 4 ведомствомен бірге 700-ден астам функцияны жүзеге асырады. Елдің бас бухгалтері және қаржы ағындарын анықтаушы бола отырып, Қаржы министрлігінің қызметі және оның аудиттелген есептілігі әрқашан қоғамның қызығушылығын тудырады. Авторлар республикалық бюджеттің шоғырландырылған қаржылық есептілігін бағалауды қарастыра отырып, Халықаралық аудит стандарттарының талаптарын цифрландыруды ұсынады.*

Болашақта ақпараттық жүйе негізінде стандарттарға сәйкес рәсімдерге көз жеткізіп, бүкіл Үкіметтің транзакциялары мен ағындары бойынша толыққанды көлденең және тік талдау жүргізуге болады.

Жоғары аудиторлық палатаның 2020 және 2021 жылдардың нәтижелері бойынша бағалауы Үкіметтің есептілігінде бұрмаланулардың болуын көрсетеді. Сонымен қатар, үлкен деректерді талдаудың болмауы бұрмаланудың негізгі себебін түсінуге мүмкіндік бермейді.

Өз кезегінде, негізгі себептерді талдаудың болмауы жүйелік бұрмаланулардың алдын алуға кедергі келтіреді.

Стандарттар мен тәжірибелердің прогрессивті өзгеруі реттеушілердің есеп берушілік пен ашықтыққа назар аударғанын көрсетеді. Маңызды мемлекеттік мекеменің қаржылық есептілігін бағалау тәуекел аймақтарын көрсете алады және аудиторлық органдардың өздері үшін өзін-өзі бағалаудың жақсы құралы ретінде әрекет етеді.

***Түйін сөздер:** қаржылық есептілік аудиті, стандарттарды қолдану тиімділігі, мемлекеттік қаржылық бақылаудың жоғары органдарының халықаралық стандарттары (бұдан әрі-ISSAI), бұрмалау, тік және көлденең талдау.*

STATE AUDIT OF FINANCIAL STATEMENTS OF THE MINISTRY OF FINANCE: REALITIES AND PROSPECTS

Bekturova A.T.*

3rd year doctoral student
of the department of state audit,
Eurasian National University. L.N. Gumilyov,
Astana, Kazakhstan,
E-mail: orik_03@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9583-7959

Sembieva L.M.

Doctor of economics, professor
Eurasian National University. L.N. Gumilyov,
Astana, Kazakhstan,
E-mail: sembiyeva@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7926-0443

***Abstract:** The Ministry of Finance is the authorized body for planning, execution, internal audit, implements a number of policies in the field of accounting, public procurement and performs more than 700 functions together with 4 departments. Being the main accounting department of the country and the determinant of financial flows, the activities of the Ministry of Finance and its audited statements will always arouse public interest. The authors, having considered the assessment of the consolidated financial statements of the republican budget, propose to digitize the requirements of international auditing standards.*

In the future, having made sure that the procedures comply with the standards already on the basis of the information system, it will be possible to conduct a full-fledged horizontal and vertical analysis of transactions and flows of the entire Government.

The assessments of the Supreme Audit Chamber based on the results of 2020 and 2021 show the presence of distortions in the Government's reporting. Meanwhile, the lack of big data analysis makes it impossible to understand the root cause of the distortions.

The progressive change in standards and practices shows the focus of regulators on accountability and transparency. An assessment of the financial statements of an important government agency can show areas of risk and act as a good self-assessment tool for the audit bodies themselves.

In turn, the lack of root cause analysis prevents the prevention of systemic distortions.

***Keywords:** audit of financial statements, effectiveness of standards application, international standards of the Supreme audit institute (hereinafter – ISSAI), distortions, vertical and horizontal analysis.*

МРНТИ 06.73.02

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-65-75>**Акмолдина Б.Н.***

к.э.н.

ТОО «Центр оценки, анализа и исследований эффективности»

Астана, Казахстан

E-mail: akmbat@mail.ru

ORCID 0000-0002-2941-5897

Ахметова М.К.

ТОО «Центр оценки, анализа и исследований эффективности»

Астана, Казахстан

E-mail: maya-tamik@mail.ru

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ И АУДИТА РЕАЛИЗАЦИИ ПОЛИТИКИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Аннотация: В статье рассмотрен зарубежный опыт в сфере оценки теневой экономики, политики противодействия теневой экономике, а также опыт проведения аудита эффективности по отдельным направлениям противодействия теневой деятельности.

Рассмотрены терминологические коллизии при исследовании теневой экономики: использование разных терминов для ее обозначения; разные трактовки для определения самой теневой деятельности и ее составляющих.

Приведены методы оценки теневой экономики, используемые в разных странах. Систематизирован опыт проведения мер по снижению размеров теневого сектора, реализованные в различных странах, которые направлены на сдерживание условий, способствующих уходу в «тень» хозяйствующих субъектов, а также на стимулирование населения и предпринимателей к формализации нелегальных, полуполигальных отношений и снижению их лояльности к «теневым» схемам хозяйствования. Также проанализированы практики ВОА США и Германии в проведении аудита эффективности политики в сфере противодействия теневой экономики (вопросы регулирования обращения виртуальных валют и взаимодействия налоговых и таможенных органов в противодействии незадекларированной занятости).

В целом, анализ опыт стран по проведению аудита эффективности политики противодействия теневой экономике показал, что предметом аудита выступает не комплекс мер, охватывающий все стороны данной политики, а лишь отдельные ее направления и вопросы. Например, это может быть аудит эффективности политики в сфере сокрытия налогов или в сфере незадекларированной занятости, либо в области мер по борьбе с торговлей людьми. Также, примерами могут быть аудит эффективности мер отдельных госорганов по снижению незадекларированной занятости или аудит эффективности координации деятельности нескольких госорганов или агентств при проведении совместных мер государственной политики в данной области.

Ключевые слова: теневая экономика, политика противодействия теневой экономике, государственный аудит, оценка теневой экономики, зарубежный опыт аудита эффективности.

■ Введение

Противодействие теневой экономике одна из важнейших задач государственной политики в Казахстане, исходя из высокой социальной нагрузки на бюджет страны и необходимости пополнения доходной части бюджета в условиях низких темпов роста официальной экономики за счет выведения из «тени» хозяйствующих субъектов или скрытой части оборота товаров и услуг. Негативное воздействие теневой экономики особенно сильно проявляется в периоды включения режима жесткой экономии финансовых ресурсов (в том числе бюджетных) в силу ужесточения внутренних и внешних условий, так как резервы роста в видимой части экономики истощаются и необходимо включать скрытый потенциал роста национальной экономики, который может до поры до времени «вызревать» в теневом секторе. Для самих хозяйствующих субъектов деятельность «в тени» может ограничивать их возможности развития, масштабирования деятельности, снижать доступ к определенным благам (товарам, услугам, рынкам) и ресурсам (льготным кредитам, налоговым льготам, грантам), затруднять отношения с партнерами, с потенциальными инвесторами, с институтами развития. Поэтому правильно выстроенная, продуманная и хорошо

организованная система противодействия теневой экономики может быть выгодна всем сторонам хозяйственного процесса (бизнес-сектору, потребителям, государственному сектору).

При этом государственный аудит этой сферы позволяет выявить перспективные направления в построении эффективной системы противодействия развитию теневого сектора, сделать анализ существующей ситуации, выявить проблемы и препятствия на пути к легализации хозяйственной деятельности экономических агентов, факторы и условия развития теневой экономики в стране. Вместе с тем, особую значимость приобретают вопросы определения критериев оценки действенности мер по противодействию теневой экономики в государственном масштабе, проведения более качественного анализа отечественной практики оценки скрытой хозяйственной деятельности и реализации политики по снижению доли теневого сектора в экономике страны в сопоставлении с практикой других стран мира, имеющих опыт реализации политики в этой сфере.

Научная значимость исследования в изучении опыта ведущих стран мира в направлениях оценки теневой экономики, в проведении действенной политики противодействия теневой экономике, а также зарубежного опыта аудита мер государственной политики в данной сфере для анализа возможностей внедрения успешных практик в Казахстане в целях наращивания эффективности борьбы с теневым сектором экономики.

Цель исследования - определение подходов к проведению аудита эффективности реализации политики противодействия теневой экономике на основе изучения зарубежной практики оценки теневой экономики, проведения мероприятий по снижению доли теневого сектора.

■ Обзор литературы

При анализе литературы в области теневой экономики и политики противодействия теневой экономике обращает внимание к себе тот факт, что во многих исследованиях и отчетах в этой предметной области нет единой терминологии и четких разграничений между схожими или смежными понятиями. Например, при поиске материалов по зарубежному опыту исследований теневой экономики и анализу политики противодействия теневой экономики, в выдаче появляются публикации с ключевыми понятиями «неформальная экономика», «скрытая экономика», «черная экономика», «серая экономика», «подпольная экономика», «наличная экономика», «беловоротничковая экономика», «незадекларированная деятельность» или «незадекларированная занятость» и другими близкими по значению терминами. В разных странах, к тому же, есть различные трактовки понятия теневой экономики, различное разделение ее на сектора, охват направлений. Например, где-то под теневой экономикой понимают в основном лишь деятельность, не охваченную формальными рамками регистрации бизнеса, легальным оборотом товаров и денег, уплатой налогов, таможенных пошлин и социальных отчислений. В некоторых же странах добавляют к теневой экономике и незаконные виды деятельности (продажа наркотиков, проституция, торговля людьми и оружием). Терминологические коллизии в исследовании теневой экономики описаны в статье Тимофте К. и Кока Д.-А. (2020) «Теневая экономика – библиометрическое картирование» [1].

Изучение теневой экономики охватывает также вопросы ее измерения и построения методологии оценки масштабов теневой деятельности. Так как это направление довольно молодое, в нем нет общей парадигмы в методологии измерения, а существует множество несвязанных методов различных авторов, в основном западных. Каждый метод имеет свою небольшую историю развития и использования и описывает некоторую часть теневой экономики. На данный момент не существует единого метода расчета размера теневой экономики, который бы охватил полностью все аспекты ее функционирования [2].

В части формирования методологии оценки теневой экономики существенный вклад внесли такие исследователи как Ф. Шнайдер, А. Буэхн [3], Л. Медина, которые с применением метода MIMIC в нескольких публикациях оценили долю теневой экономики в различных странах. В MIMIC-модели предполагается, что размер скрытой экономики является латентной переменной, связанной, с одной стороны, с определенным числом наблюдаемых индикаторов (отражающих изменения в объеме теневой экономики), а с другой – с набором наблюдаемых каузальных переменных, которые рассматриваются как некоторые наиболее важные детерминанты скрытой экономической активности. Зная эти индикаторы и переменные, с помощью эконометрических методов можно оценить размер теневой экономики.

Согласно оценке с использованием MIMIC, представленной на сайте МВФ в публикации 2018 года [4], охватывающей 158 стран и период 1991-2015 годов, у Казахстана доля теневой экономики составила в среднем за период 38,88% (максимальное значение 47,35%; минимальное значение – 30,06%).

Подход по оценке теневой экономики, основанный на несоответствиях между статистикой расходов (ВНП по расходам) и доходов (ВНП по доходам), использовался А. Францем (1983) [5] для Австрии; Керриком Макэфи (1980) [6], Майклом О'Хиггинсом (1989) [7] и Джеймсом Д. Смитом (1985) [8] для Великобритании; Гансом-Георгом Петерсеном (1982) [9] и Даниэлой Дель Бока (1981) [10].

Методы выборочных обследований были применены Feld and Larsen (2005, 2008, 2009), Haigner (2013) и Enste and Schneider (2006) для Германии, в странах Северной Европы и Великобритании (Isachsen and Strom (1985), Pedersen (2003), Schneider и Zukauskas (2016)), а также в Нидерландах (Van Eck и Kazemier (1988), Kazemier (2006)). Анкеты, лежащие в основе этих исследований, в целом сопоставимы по своему дизайну; однако попытки предоставить результаты опросов для всех государств-членов Европейского союза натолкнулись на большие трудности сопоставимости (Renooy (2004), European Commission (2007)) [11].

Монетарный метод оценки динамики теневой экономики, или метод спроса на валюту основывается на предположении, что все теневые операции (или большинство из них) производятся наличными деньгами и налоговые сборы являются основной причиной ухода в тень.

Также используются такие методы как, метод потребления электроэнергии предприятиями (Метод Кауфмана–Кэлиберда) и домохозяйствами (метод Ласко); метод несоответствия между официальной и фактической рабочей силой; метод, основанный на экспертных оценках (Роберт Драйсек и Давид Джайлс [12]).

■ Материалы и методы

Материалами для изучения зарубежного опыта в сфере противодействия теневой экономике послужили публикации зарубежных авторов по тематике оценки теневой экономики, по мерам, направленным на выявление факторов и причин ухода в «тень» хозяйствующих субъектов, по проводимым разными странами политикам, которые сдерживают такие факторы или борются с причинами, либо стимулируют население и бизнес выходить из «теневых» секторов, не пользоваться схемами ухода от налогообложения, от регистрации деятельности и прочих способов формализации и легализации скрытой хозяйственной деятельности. По аудиту эффективности политик противодействия теневой экономики материалы для изучения опыта ведущих стран мира представлены на сайтах высших органов аудита (ВОА) этих стран.

Методы исследования: систематический подход (теоретический синтез), описательные методы - сопоставления и обобщения.

■ Результаты и обсуждения

Обзор политик стран мира по противодействию теневой экономике.

Мониторинг лиц, которые ведут «бросающийся в глаза» образ жизни, о чем свидетельствует покупка ими дорогостоящих товаров и услуг, таких как роскошные автомобили, лодки, недвижимость, брендовые предметы (часы, аксессуары, украшения) и экзотический отдых, и что не поддерживается их декларируемым доходом. Также проводится мониторинг за физическими и юридическими лицами, которые не соблюдают более чем одно из обязательств по законодательству (например, налогообложение, добросовестная торговая практика, легальные трудовые отношения, легальное использование труда иммигрантов, социальная поддержка работников, пенсионные отчисления, страхование и т. д.) и в секторах с наибольшей вероятностью сокрытия доходов. Например, в Канаде Налоговая служба определила два сектора с высоким риском сокрытия доходов на основании информации, предоставленной торговыми ассоциациями - строительство и ремонт жилья и гостиничный сектор. В Швеции сектора высокого риска были выявлены путем систематического анализа результатов налоговых проверок в период за последние 10 лет.

Для Казахстана, этот опыт полезен тем, что в свете перехода к всеобщему декларированию такого рода мониторинг необходимо вести для анализа достоверности заявленного в декларациях

дохода и соответствия фактических расходов налогоплательщиков и их членов семей на крупные приобретения товаров и услуг (недвижимость, отдых за границей, автомобили, дорогостоящие аксессуары, одежда, предметы интерьера и прочие дорогостоящие предметы) с задекларированным доходом.

В этом направлении полезен зарубежный опыт в применении таких мероприятий как:

1. Определение секторов с наибольшими рисками по возможному нарушению обязательств для сужения поля мониторинга (на основе результатов проверок или путем экспертных опросов)
2. Использование цифровых технологий для проведения мониторинга (технологии Big Data, электронные базы данных, облачные технологии хранения и обработки данных)
3. Использование горячей линии по телефону для получения информации от населения о лицах, подозреваемых в деятельности в сфере скрытой экономики.
4. Сопоставление данных и применение профилей риска к налогоплательщикам (выявление несоответствий, незарегистрированных транзакций и других рисков) за счет автоматической проверки деклараций (отчетов о деятельности и других отчетов), сверки с прошлым поведением налогоплательщиков и со сторонними данными [13].

Стимулирование населения для выхода из «тени».

1. Опыт по укреплению налоговой дисциплины субподрядчиков в строительной отрасли. В Канаде и Великобритании меры были направлены на улучшение соблюдения требований в строительной отрасли и в секторе ремонта жилья, по регистрации платежей, сделанных субподрядчикам, и на выполнение обязательств сообщать о таких платежах в налоговое агентство. Система была первоначально введена в 1996 году на добровольной основе, но ее использование было слишком низким, чтобы быть эффективным, и система стала обязательной в 1998 году. Агентство посещало предприятия на местах, чтобы помочь компаниям внедрить «Систему отчетности по платежам по контрактам».

2. Предложение инструментов поддержки бизнеса с критериями допуска, которые требуют формализации предпринимательской деятельности, занятости (регистрацию бизнеса, регистрацию трудовых договоров, сертификацию продукции, уплату налогов, регистрацию сделок).

Например, Бельгия представляет собой хороший пример схемы, направленной на вытеснение неформальной экономики. В этой стране были введены сервисные ваучеры для субсидирования стоимости бытовых услуг. Домохозяйство покупает ваучеры на оплату часа работы у сертифицированных компаний, которые нанимают зарегистрированных безработных на временной основе. Однако по прошествии шести месяцев компания должна предложить им постоянный трудовой договор как минимум на полставки, если человек ранее был официально зарегистрирован как безработный. Сотрудник может заниматься следующими видами деятельности: уборка дома; стирка и глажка; шитье; беговые поручения; и приготовление еды. Домохозяйство может оплатить стоимость работы с помощью ваучеров. Федеральное правительство выплачивает компании стоимость ваучера. Домохозяйства могут возместить 30 процентов стоимости ваучеров при выплате налогов по своей налоговой декларации.

3. Краткосрочные схемы добровольного раскрытия информации, чтобы побудить людей декларировать доходы от скрытой экономики (акции по легализации капитала или недвижимого имущества).

4. Проведение опросов по анализу мотивов, побуждающих бизнес и домохозяйства «уходить в тень» для выработки мер превентивного характера (Австралия и Швеция).

5. Образовательные кампании по ознакомлению с формами легализации предпринимательской деятельности, сотрудничество с торговыми, отраслевыми ассоциациями для поиска решения в отраслях с высоким уровнем несоблюдения требований (Австралия, Бельгия и Швеция).

6. Создание специальных подразделений, уполномоченных органов, ответственных за выявление теневой деятельности. Примеры организации в зарубежной практике уполномоченных органов в сфере противодействия теневой экономике, показывает, что есть два подхода:

1) политический подход - назначение государственного секретаря в качестве координатора усилий правительства по борьбе с финансовым мошенничеством (Бельгия);

2) детализированный подход – создание рабочих групп по отдельным аспектам политики противодействия скрытой экономике (Великобритания, США).

К тому же есть существенные различия по странам в функциональных обязанностях и полномочиях ответственных органов в данной сфере. В Казахстане руководство в сфере противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма, а также по предупреждению, выявлению, пресечению, раскрытию и расследованию экономических и финансовых правонарушений осуществляет Агентство по финансовому мониторингу РК.

В целом мероприятия по противодействию теневой экономике связаны в основном со снижением действия факторов, влияющих на теневую экономику, таких как налоговое бремя (снижение налоговых ставок, эффективное введение налоговых льгот, совершенствование налогового администрирования и пр.), развитие безналичных платежей (доступность и дешевизна электронных платежей, увеличение доли населения, имеющего карточные счета), сдерживание роста наличного оборота, либерализация торговли, стимулирование к выходу из тени.

На сайте высшего органа аудита (BOA) США - (Government Accountability Office (далее - GAO) в разделе «Налоговая политика и администрирование» приведены аудиторские отчеты по аудиту отчетности по платформенной занятости, по аудиту программ для иммигрантов-инвесторов (анализ проблем мошенничества при получении льгот), по аудиту мер в сфере экспортного контроля, по аудиту обращения виртуальных валют, по аудиту политики по борьбе с торговлей людьми и наркотиками, по анализу мошенничеств с использованием личных данных при трудоустройстве и др. Тематика представленных на сайте аудиторских отчетов свидетельствует о созидательной роли BOA в контексте противодействия сокрытию доходов от налогообложения, в целях защиты всех субъектов экономики от проявлений недобросовестной конкуренции, по снижению незаконной деятельности (торговля оружием, наркотиками, людьми).

Для иллюстрации опыта BOA США рассмотрим в качестве примера аудит эффективности по политике регулирования виртуальных валют [14].

Обоснование проведения аудита. Согласно обзору GAO документации и данных уполномоченных агентств, а также интервью с официальными лицами виртуальная валюта все чаще используется незаконным путем для сопровождения торговли людьми и наркотиками. Например, количество отчетов о подозрительной деятельности, поданных в Агентство по борьбе с финансовыми преступлениями (FinCEN), которые связаны с виртуальной валютой и незаконным оборотом наркотиков, увеличилось в пять раз (с 252 до почти 1432) с 2017 по 2020 календарный год. Однако GAO обнаружило, что данные отдельных федеральных агентств об использовании виртуальной валюты для торговли людьми и торговлей наркотиками могут собираться непоследовательно.

FinCEN и Служба внутренних доходов (IRS) контролируют деятельность виртуальных валют. FinCEN предъявляет требования к операторам киосков виртуальной валюты, которые используются для обмена виртуальных валют на наличные и находятся в различных местах, например, в магазинах шаговой доступности. Пересмотр требований к отчетности о регистрации и принятие необходимых мер для более точного определения местонахождения отдельных киосков по операторам может помочь FinCEN и IRS выявить операторов киосков с высоким уровнем риска для контроля за их соблюдением, а также улучшить информацию, доступную правоохранительным органам для выявления потенциально незаконных транзакций. Растущее использование передовых методов запутывания делает анализ блокчейна трудным и ресурсоемким для уполномоченных агентств США.

В рамках аудита были опрошены правоохранительные органы, включая Министерство юстиции, Министерство внутренней безопасности, IRS-CI и Почтовую инспекционную службу, на предмет их взглядов на проблемы, которые киоски виртуальной валюты создают в противодействии незаконному использованию виртуальной валюты.

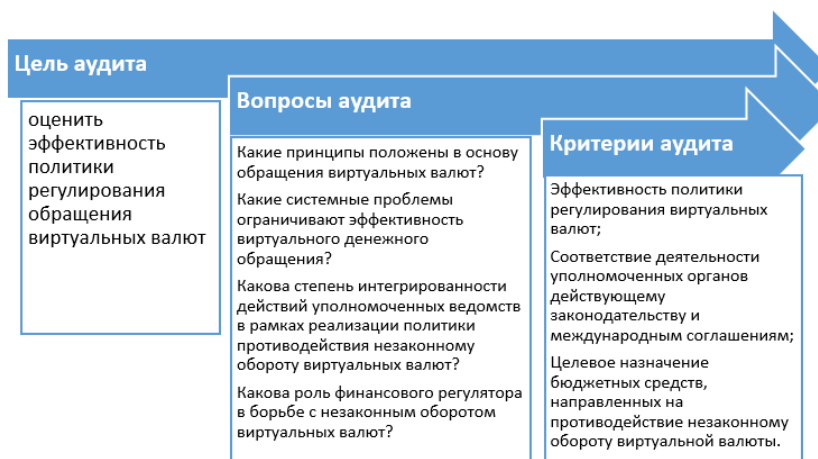

Рисунок 1. Цели, вопросы и критерии аудита эффективности политики регулирования виртуальных валют

Источник: составлено авторами на основе.

Согласно аудиторскому заключению GAO, уполномоченные агентства, такие как FinCEN и IRS, предприняли шаги для выявления незарегистрированных киосков виртуальной валюты. Однако они сталкиваются с проблемами при определении и отслеживании местонахождения киосков виртуальной валюты, включая их физические адреса. В FinCEN действуют правила для регистрации операторов виртуальной валюты в качестве субъекта бизнеса, оказывающего услуги по обращению денег - Money Services Business (MSB), но эти правила применяются к оператору, а не к отдельному местоположению киоска. Требования регистрации не требуют от операторов киосков сообщать физические адреса отдельных местоположений киосков, которыми они управляют или владеют. Операторы киосков могут владеть более чем 1000 киосков. Таким образом, это оставляет пробел в информации, которой FinCEN и правоохранительные органы располагают о местоположении киосков виртуальной валюты и их операторах. Изучив требования к регистрации виртуальных киосков и при необходимости, приняв соответствующие меры на основе этой проверки для сбора более полной информации о местоположении отдельных киосков, например, при регистрации или продлении, FinCEN и IRS могут лучше расставить приоритеты своих надзорных ресурсов в отношении киосков с высоким уровнем риска. Кроме того, эта информация может помочь выявить незаконные киоски и помочь правоохранительным органам лучше ориентироваться на информационные ресурсы уполномоченных органов. Чтобы изучить усилия Министерства финансов по надзору за предприятиями, предоставляющими денежные услуги в виртуальной валюте (MSB), в ходе аудита были определены и рассмотрены требования к регистрации и инструкции по электронной подаче документов по MSB, методы проверки и правоприменительные меры по мониторингу самозанятых по практике проверки MSB в виртуальной валюте, расследованиях и координации проверок MSB в виртуальной валюте. Также были исследованы экспертные мнения о полезности этих усилий, а также о любых проблемах, с которыми сталкиваются предприятия. Аудиторы проанализировали правоприменительные действия FinCEN, изучив их веб-сайт на предмет действий против виртуальных валютных MSB с 2015 по 2020 календарный год, а также изучив соответствующие пресс-релизы и оценки гражданских денежных штрафов, чтобы определить количество принудительных действий и стоимость оценок этих MSB, работающих с виртуальными валютами.

Из Рекомендации (из аудиторского заключения GAO):

1. Комиссар IRS должен рассмотреть требования к регистрации MSB для обменников виртуальной валюты и администраторов, которые управляют киосками виртуальной валюты, и дать рекомендации директору FinCEN на основе этого обзора. Например, рекомендации о том, чтобы требовать от операторов киосков предоставления местоположений, включая физические адреса киосков, которыми они владеют или управляют, после регистрации MSB, и обновлять эту информацию при перерегистрации или в другой подходящий период.

2. Директор FinCEN после консультации с Комиссаром IRS должен рассмотреть требования к регистрации MSB для бирж виртуальной валюты и администраторов, которые управляют киосками виртуальной валюты, и предпринять соответствующие действия, если это необходимо,

на основе этой проверки, например, потребовать от операторов киосков после регистрации MSB представить местоположения, включая физические адреса киосков, которыми они владеют или управляют, а также обновлять эту информацию при перерегистрации.

В Германии Федеральное аудиторское управление (Bundesrechnungshof) публикует аудиторские отчеты в исследуемом направлении по следующим тематикам: «Схема единого окна с НДС: миллиарды евро в депозитарные счета в Федеральной кассе»; «Сотрудничество таможенных и налоговых органов в борьбе с незадекларированной работой»; «Раскрытие и предотвращение мошенничества с налогами и взносами на миллионы с помощью поддельных счетов-фактур в строительной отрасли»; «Меры по улучшению борьбы с мошенничеством с НДС – использование возможностей цифровизации». Опыт Германии интересен в аудите политик налогового и таможенного регулирования (мошенничество с НДС, уклонения от уплаты таможенных пошлин и прочие вопросы), а также в регулировании неформальной занятости.

Для иллюстрации опыта ВOA Германии рассмотрим аудит эффективности деятельности таможенных и налоговых органов в борьбе с незадекларированной работой [15].

Обоснование проведения аудита. В Германии под нелегальным незадекларированным трудом (Schwarzarbeit) понимают работу без регистрации в налоговой инспекции и органах социального страхования. То есть, когда работодатель за своего работника не платит социальные взносы и налоги. Как следует из аудиторского отчета, только за 2019 год ущерб через незадекларированные работы, определенный таможенными органами, составил более 750 миллионов евро.

В Германии действует Закон о борьбе с подпольным трудоустройством (SchwarzArbG). Легальность трудоустройства контролируют два органа:

1) Таможенная служба – занимается контролем нелегального трудоустройства; легитимностью регистрации работодателем своих рабочих в системе социального страхования; правомочностью получения рабочим пособия по безработице I и помощи Bürgergeld; правильностью оформления справок о трудоустройстве или вторичный доход; наличием разрешений на работу у иностранцев; наличием дискриминации в рабочем коллективе; проверкой соблюдения требований оплаты труда; соблюдением работодателем налогового регламента и дедлайна. Также есть возможность у таможенной службы привлекать к проверке широкий круг органов власти - представителей налоговой службы, федерального агентства занятости или федерального сетевого агентства (Bundesnetzagentur).

2) Муниципальные органы Германии занимаются проверкой наличия всех разрешительных документов при регистрации в реестре ремесел (Handwerksrolleneintragung), перечень всех ремесленных профессий, которые подлежат регистрации можно просмотреть в Берлинской ремесленной палате; проверкой территории предприятия и служебных помещений.

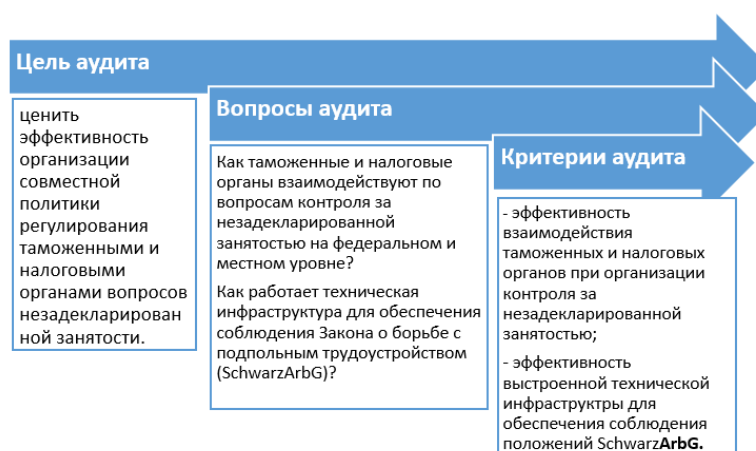

Рисунок 2. Цели, вопросы и критерии аудита эффективности взаимодействия таможенных и налоговых органов в борьбе с незадекларированной работой

Источник: составлено авторами на основе.

Согласно аудиторскому заключению Bundesrechnungshof:

1. Анализ текущей практики взаимодействия таможенных и налоговых органов показал, что эффективному обмену данными между этими ведомствами мешает поддерживаемый ими суверенитет данных и сложности с обменом данными друг с другом или с другими заинтересованными сторонами. Эти барьеры мешают успешной борьбе с незадекларированной работой, так как не могут настроить конструктивное сотрудничество между уполномоченными органами.

Таможенные органы не передают свой список сервисных компаний с высокими рисками (около 5000 подставных компаний) налоговым органам. Поддельные компании выставляют поддельные счета коммерческим предпринимателям за невыполненную работу. Коммерческие предприниматели платят и взамен получают суммы за вычетом комиссии наличными, возвращаемой обратно сервисным компаниям. Таможенные органы ссылаясь на конфиденциальность данных отказываются обнародовать для налоговиков список таких фиктивных компаний.

Рекомендация по аудиту: Федеральная аудиторская палата потребовала от Федерального министерства финансов (BMF) и от таможенных органов открытия доступа к своим данным для эффективного взаимодействия и обмена данными. Федеральная аудиторская палата призывает BMF решительно продвигать развитие зашифрованных каналов обмена данными между налоговыми и таможенными органами.

2. Согласно SchwarzArbG, таможенные органы имеют право участвовать во внешних проверках налоговых органов на уровне федерального правительства, правительства федеральных земель и на местном уровне (уровень районов и общин). Но это право может быть реально реализовано, если таможенные и налоговые органы своевременно информируют друг друга о планируемых обследованиях и проверках предприятий. В 2011 году было решено что местные органы сами будут планировать и обсуждать графики проверок и согласовывать их между различными органами, ответственными за контроль над незадекларированными работами. Но на деле такого согласования планов проверок не ведется.

Федеральная аудиторская палата призывает BMF работать над тем, чтобы по согласованию с таможенными органами, местные налоговые органы принимали решение о проведении проверок по выплатам заработной платы, об обязательном информировании налоговыми органами таможенных органов о предстоящих планируемых проверках.

3. Имеется недостаточность обеспечения технической нишевой инфраструктурой реализации положения закона SchwarzArbG по совместному проведению проверок налоговыми и таможенными органами. Например, системы шифрования сообщений через электронную почту в разных ведомствах не согласованы между собой и мешают наладить надежный канал межведомственного обмена информацией.

Таможенные органы годами пытаются использовать современную базу данных (ProFiS 2.0). Большею частью ими используется старая версия программы, которая юридически, профессионально, организационно и технически устарела. Дата внедрения ProFiS 2.0 регулярно отодвигается. Аудиторы настоятельно рекомендуют BMF заказать новую версию ProFiS с учетом требований сохранения конфиденциальности личных данных и по безопасности обмена данными внутри системы. Кроме того, есть проблема, того что налоговые органы хранят свою информацию в собственной базе данных ZAUBER8 в Федеральном центре Налоговой службы, а не в ProFiS.

Законодательные органы создали правовую базу для совместной деятельности таможенных и налоговых органов, но, однако есть технические барьеры, которые не дают реализовать право таможенных органов участвовать в проверках налоговых органов и обмениваться необходимой информацией.

Рекомендация по аудиту: Федеральная аудиторская палата призывает устранить технические барьеры между ведомствами для налаживания эффективного обмена необходимой информацией.

В целом анализ опыта стран мира по проведению аудита политики противодействия теневой экономики показал, что предметом аудита выступает не комплекс мер, охватывающий все стороны противодействия теневой экономике, а отдельные направления политики. Аудиты BOA стран в основном направлены на оценку эффективности деятельности уполномоченных государственных органов в таких сферах как:

— налоговое регулирование: борьба с мошенничеством, с сокрытием доходов и уходом от налогообложения;

- регулирование, контроль за неформальной занятостью: выявление схем по уходу от декларирования занятости, выявление недобросовестных работодателей и посредников, контроль за платформенной занятостью, борьба с нерегулируемыми потоками трудовых мигрантов;
- противодействие отмыванию денег и финансированию терроризма, борьба с наркотрафиком, с торговлей оружием и людьми.

■ Заключение

Изучение зарубежного опыта оценки теневой экономики и практики аудита реализации политики противодействия теневой экономике показал следующее:

- в зарубежных источниках нет единой терминологии в области теневой экономики, исследователи оперируют наряду с термином теневой экономики, понятиями «скрытая», «подпольная», «наличная», «черная», «серая», «беловоротничковая» экономика. Также есть различия в трактовках понятия «теневая» экономика, разные исследователи могут либо брать узкие рамки охвата («незадекларированная или незарегистрированная деятельность»), другие могут расширять охват, включая незаконные виды деятельности, контрабандные потоки, контрафактную продукцию и прочее;

- в оценке размеров теневой экономики в странах мира нет общей парадигмы в построении методологии измерения теневой деятельности, существует множество несвязанных методов различных авторов, которые в отдельности или в комплексе применяются в разных странах и в сопоставительных анализах отдельных исследователей или международных организаций;

- при обзоре международного опыта в проведении политики противодействия теневой экономике выявлены меры как превентивного характера, так и меры прямого и косвенного воздействия. Это и мониторинг за физическими и юридическими лицами, которые не соблюдают обязательства по законодательству; меры, стимулирующие население выходить из «тени»; укрепление институциональной составляющей (формирование уполномоченных органов, наделение их полномочиями, совершенствование их функций, налаживание взаимодействий между ответственными органами, координация мер политики);

- обзор аудиторских отчетов различных стран (подробнее остановились на опыте США и Германии) показал, что в основном аудит охватывает не весь комплекс мероприятий политики противодействия теневой экономике, а отдельные направления, меры, деятельность уполномоченных органов. Так был рассмотрен пример аудита эффективности регулирования обращения виртуальных валют в США и аудита эффективности взаимодействия таможенной и налоговой служб в противодействии незадекларированной занятости.

Рассмотренный зарубежный опыт может быть полезен для казахстанской практики для применения в сфере оценки теневой экономики, в реализации политики противодействия теневой экономике, а также для использования в практике государственного аудита при анализе эффективности политики в данной сфере.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Timofte (Coca), C. and Coca, D.-A. (2020) 'Shadow economy – bibliometric mapping', LUMEN Proceedings, 13, pp. 34–45.
2. Костин А.В. Опыт измерения теневой экономики в западной литературе. // Мир экономики и управления. 2011;11(4):33-42.
3. Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas. «Shadow Economy: Estimation Methods, Problems, Results and Open questions» Open Economics, vol. 1, no. 1, 2018, pp. 1-29. <https://doi.org/10.1515/openec-2017-0001>
4. Leandro Medina and Friedrich Schneider. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? - IMF Working Paper, 2018 - <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2018/wp1817.ashx>
5. Franz A. Wie gro. ist die «schwarze» Wirtschaft? // Mitteilungsblatt der Osterreichischen Statistischen Gesellschaft. 1983. Vol. 49 (1). P. 1–6.
6. MacAfee K. A Glimpse of the Hidden Economy in the National Accounts // Economic Trends. 1980. Vol. 136. P. 81–87.
7. O'Higgins M. Assessing the Underground Economy in the United Kingdom // The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion / Ed. by E. L. Feige. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1989. P. 175–195.
8. Smith J. D. Market Motives in the Informal Economy // The Economics of the Shadow economy / Eds. W. Gaertner, A. Wenig. Berlin: Springer, 1985. P. 161–177.
9. Petersen H.-G. Size of the Public Sector, Economic Growth and the Informal Economy: Development Trends in the Federal Republic of Germany // Review of Income and Wealth. 1982. Vol. 28 (2). P. 191–215.
10. Del Boca D. Parallel Economy and Allocation of Time // Micros-Quarterly Journal of Microeconomics. 1981. Vol. 4 (2). P. 13–18.
11. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? - Working Paper No. 2018/017 - <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583>

12. Giles D. E. A., Draeseke R. A Fuzzy Logic Approach to Modelling the Underground Economy // Econometric Working Paper EWP9909. Department of Economics, University of Victoria, 1999
13. Теневая экономика и уклонение от уплаты налогов в ЕС | (emerald.com) <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JMLC-09-2014-0027/full/html>
14. «Virtual Currencies: Additional Information Could Improve Federal Agency Efforts to Counter Human and Drug Trafficking [Reissued with Revisions Feb. 7, 2022] - <https://www.gao.gov/products/gao-22-105462>
15. Zusammenarbeit zwischen Zoll- und Steuerbehörden bei der Schwarzarbeitsbekämpfung <https://www.bundesrechnungshof.de/SharedDocs/Downloads/DE/Berichte/2020/schwarzarbeitsbekaeufung-volltext.html>

REFERENCES:

1. Timofte (Coca), C. and Coca, D.-A. (2020) 'Shadow economy – bibliometric mapping', LUMEN Proceedings, 13, pp. 34–45.
2. Kostin A.V. Opyt izmerenija tenevoj jekonomiki v zapadnoj literature. // Mir jekonomiki i upravlenija. 2011;11(4):33-42.
3. Schneider, Friedrich and Buehn, Andreas. «Shadow Economy: Estimation Methods, Problems, Results and Open questions» Open Economics, vol. 1, no. 1, 2018, pp. 1-29. <https://doi.org/10.1515/openec-2017-0001>
4. Leandro Medina and Friedrich Schneider. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? - IMF Working Paper, 2018 - <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2018/wp1817.ashx>
5. Franz A. Wie gro. ist die «schwarze» Wirtschaft? // Mitteilungsblatt der Osterreichischen Statistischen Gesellschaft. 1983. Vol. 49 (1). R. 1–6.
6. MacAfee K. A Glimpse of the Hidden Economy in the National Accounts // Economic Trends. 1980. Vol. 136. R. 81–87.
7. O'Higgins M. Assessing the Underground Economy in the United Kingdom // The Under- ground Economies: Tax Evasion and Information Distortion / Ed. by E. L. Feige. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1989. R. 175–195.
8. Smith J. D. Market Motives in the Informal Economy // The Economics of the Shadow econ- omy / Eds. W. Gaertner, A. Wenig. Berlin: Springer, 1985. R. 161–177.
9. Petersen H.-G. Size of the Public Sector, Economic Growth and the Informal Economy: Development Trends in the Federal Republic of Germany // Review of Income and Wealth. 1982. Vol. 28 (2). R. 191–215.
10. Del Boca D. Parallel Economy and Allocation of Time // Micros-Quarterly Journal of Microeconomics. 1981. Vol. 4 (2). R. 13–18.
11. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? - Working Paper No. 2018/017 - <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583>
12. Giles D. E. A., Draeseke R. A Fuzzy Logic Approach to Modelling the Underground Economy // Econometric Working Paper EWP9909. Department of Economics, University of Victoria, 1999
13. Теневая экономика и уклонение от уплаты налогов в ЕС | (emerald.com) <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JMLC-09-2014-0027/full/html>
14. «Virtual Currencies: Additional Information Could Improve Federal Agency Efforts to Counter Human and Drug Trafficking [Reissued with Revisions Feb. 7, 2022] - <https://www.gao.gov/products/gao-22-105462>
15. Zusammenarbeit zwischen Zoll- und Steuerbehörden bei der Schwarzarbeitsbekämpfung <https://www.bundesrechnungshof.de/SharedDocs/Downloads/DE/Berichte/2020/schwarzarbeitsbekaeufung-volltext.html>

FOREIGN EXPERIENCE IN ASSESSING THE SHADOW ECONOMY AND AUDITING THE IMPLEMENTATION OF THE POLICY TO COUNTER THE SHADOW ECONOMY

Akmoldina B.N.*

PhD

LLP «Center for analytical research and evaluation»

Astana, Kazakhstan

E-mail: akmbat@mail.ru

ORCID 0000-0002-2941-5897

Akhmetova M.K.

LLP «Center for analytical research and evaluation»

Astana, Kazakhstan

E-mail: maya-tamik@mail.ru

Abstract: the article considers foreign experience in the field of assessing the shadow economy, the policy of countering the shadow economy, as well as the experience of conducting an audit of efficiency in certain areas of countering shadow activity. Terminological collisions in the study of the shadow economy are considered: the use of different terms to denote it; different interpretations for determining the shadow activity itself and its components.

The methods for assessing the shadow economy used in different countries are given. The experience of carrying out measures to reduce the size of the shadow sector, implemented in various countries, is systematized, which are aimed at curbing the conditions conducive to leaving the «shadow» of economic entities, as well as encouraging the population and entrepreneurs to formalize illegal, semi-legal relations and reduce their loyalty to the «shadow» business schemes. The practices of the Supreme Audit Institutions of the United States and Germany in conducting an audit of the effectiveness of policies in the field of countering the shadow economy (regulation of the circulation of virtual currencies and the interaction of tax and customs authorities in countering undeclared employment) are also analyzed.

In general, an analysis of the experience of countries in conducting an audit of the effectiveness of policies to combat the shadow economy showed that the subject of the audit is not a set of measures covering all aspects of this policy, but only its individual areas and issues. For example, this could be an audit of the effectiveness of policies in the area of tax concealment or undeclared employment, or in the area of measures to combat human trafficking. Also, examples could be an audit of the effectiveness of measures of individual government agencies to reduce undeclared employment or an audit of the effectiveness of coordination of the activities of several government agencies or agencies when implementing joint government policy measures in this area.

Keywords: shadow economy, shadow economy counteraction policy, state audit, assessment of the shadow economy, foreign experience in performance audit.

КӨЛЕҢКЕЛІ ЭКОНОМИКАНЫ БАҒАЛАУ ЖӘНЕ КӨЛЕҢКЕЛІ ЭКОНОМИКАҒА ҚАРСЫ САЯСАТТЫҢ ІСКЕ АСЫРЫЛУЫНА АУДИТ ӨТКІЗУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Акмолдина Б.Н.*

э.ғ.к.

«Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
E-mail: akmbat@mail.ru
ORCID: 0000-0002-2941-5897

Ахметова М.Қ.

«Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
E-mail: maya-tamik@mail.ru

Аңдатпа: Мақалада көлеңкелі экономиканы бағалау саласындағы шетелдік тәжірибе, көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимыл саясаты, сондай-ақ көлеңкелі қызметке қарсы тұрудың жекелеген бағыттары бойынша тиімділік аудитін жүргізу тәжірибесі қарастырылған. өлеңкелі экономиканы зерттеуде терминологиялық коллизиялар қарастырылады: оны белгілеу үшін әртүрлі терминдердің қолданылуы; көлеңкелі белсенділіктің өзін және оның құрамдас бөліктерін анықтауға арналған әртүрлі интерпретациялар.

Көлеңкелі экономиканы бағалаудың әртүрлі елдерде қолданылатын әдістері келтірілген. Көлеңкелі сектордың көлемін қысқарту бойынша әртүрлі елдерде жүзеге асырылып жатқан шараларды жүргізу тәжірибесі жүйеленген, олар шаруашылық жүргізуші субъектілердің «көлеңкесі» қалдыруға ықпал ететін жағдайларды ауыздықтауға, сондай-ақ халық пен кәсіпкерлерді ынталандыруға бағытталған. заңсыз, жартылай құқықтық қатынастарды ресімдеу және олардың «көлеңкеге» адалдығын төмендетуді реттеу схемалары. Көлеңкелі экономикаға қарсы күрес саласындағы саясаттың тиімділігіне (виртуалды валюталардың айналымын реттеу мәселелері және декларацияланбаған жұмыспен қамтуға қарсы күресте салық және кеден органдарының өзара іс-қимыл мәселелері) аудитін жүргізу бойынша АҚШ пен Германияның жоғарғы аудиторлық органдардың тәжірибелері де талданған.

Жалпы алғанда, елдердің көлеңкелі экономикаға қарсы күрес саясатының тиімділігіне аудит жүргізу тәжірибесін талдау аудит пәні осы саясаттың барлық аспектілерін қамтитын шаралар кешені емес, тек оның жекелеген бағыттары мен мәселелер. Мысалы, бұл салықты жасау немесе жария етілмеген жұмыспен қамту саласындағы немесе адам саудасына қарсы іс-қимыл саласындағы саясаттың тиімділігінің аудиті болуы мүмкін. Сондай-ақ, жекелеген мемлекеттік органдардың жария етілмеген жұмыспен қамтуды қысқарту жөніндегі шараларының тиімділігіне аудит немесе осы саладағы мемлекеттік саясаттың бірлескен шараларын іске асыру кезінде бірнеше мемлекеттік органдардың немесе ведомстволардың қызметін үйлестіру тиімділігінің аудитін мысалға келтіруге болады.

Түйін сөздер: көлеңкелі экономика, көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимыл саясаты, мемлекеттік аудит, көлеңкелі экономиканы бағалау, тиімділік аудитінің шетелдік тәжірибесі.

IRSTI06.03.56

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-76-86>**A.B. Alibekova**

PhD

Esil University

Astana, Kazakhstan

E-mail: alibiekovaaiga87@mail.ru

ORCID: 0000-0003-4001-1938

Z.R. Bashu*

PhD student of the educational program

«State audit»

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Astana, Kazakhstan

E-mail: zamirabashu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8737-1274

R.K. Arzikulova

C.e.s.

National Pedagogical University

named after Abai

Almaty, Kazakhstan

E-mail: Rakha0212@mail.ru

ORCID: 0009-0008-8530-7605

ASSESSMENT AND ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS AND EFFICIENCY OF INTER-BUDGETARY RELATIONS

Abstract: *In the context of modern conditions, the problems of auditing the effectiveness of inter-budgetary relations are becoming increasingly relevant. The article reveals the content of the concept of efficiency of inter-budgetary relations, which is considered as a research work requiring flexibility, imagination and a high level of analytical skills. There are the issues of state audit of the effectiveness of inter-budgetary relations, a number of methods for analyzing and evaluating the effectiveness and efficiency of inter-budgetary relations are considered in this scientific article. Within the framework of the scientific article, the indicators proposed for assessing the effectiveness of inter-budgetary relations are proposed. The main purpose of this article is to evaluate and analyze the effectiveness of inter-budgetary relations in the Turkestan region. Based on the proposed indicators, the degree of financial independence of the Turkestan region is calculated. Within the framework of the study, methods of analysis and evaluation of the effectiveness and efficiency of inter-budgetary relations were applied. The results of the analyses showed the dependence of the Turkestan region on transfers, which on average account for 88% of the total revenue. The imbalance of budgets, the differentiation of the socio-economic development of regions and the increase in the number of subsidized territories are problems that require the improvement of the system of inter-budgetary relations. Conclusion: the study confirms the hypothesis of insufficient efficiency and effectiveness of inter-budgetary relations in the Turkestan region, expressed in the dependence of the region on transfers, a high level of budget inequality, differentiation of socio-economic development of regions and an increase in the number of subsidized territories.*

Keywords: *Efficiency audit, inter-budgetary relations, efficiency and effectiveness assessment, budgetary funds, state audit*

■ Introduction

The research topic related to the efficiency and effectiveness of inter-budgetary relations in the Turkestan region is extremely relevant. In modern conditions, the issues of auditing the effectiveness of inter-budgetary relations are of particular importance. The existence of effective and efficient inter-budgetary relations is crucial for the stable socio-economic development of the region. The problems of budget inequality, differentiation of socio-economic development of regions and an increase in the number of subsidized territories require improvement of the system of inter-budgetary relations. Thus, the study of the relevance of the effectiveness of inter-budgetary relations in the Turkestan region is an important step in finding ways to improve the management of budgetary resources, ensure financial stability and achieve more equitable socio-economic development.

As some scientists note, the development of state audit acts as an independent stage in the evolution of inter-budgetary relations [1]. The importance of this stage requires clarification of the object of state audit, as well as the definition of its main types, which make it possible to adequately assess various aspects of inter-budgetary relations.

The subjects of state audit are vested with the authority to carry out state audit in the field of inter-budgetary relations. The subjects of state audit are state bodies that carry out state audit of executive bodies, however, at the same time, they are not included in the system of executive power [2]. The indicated bodies were created by legislative, representative bodies and represent an alternative source of information about the activities of the executive branch, both directly for the bodies themselves and for the entire population of the country [3].

Since the state audit of inter-budgetary relations is of a nationwide nature, it includes control and verification of all decisions that lead to certain financial results. The above predetermines the need to assign to the powers of the state audit bodies the examination of financial and other results achieved in the process of executing the budget of the corresponding level, the examination of draft regulatory legal acts, including an assessment of the level of formation of the entire state in principle, its individual regions and some sectors of the economy.

The main purpose of this article is to evaluate and analyze the effectiveness of inter-budgetary relations in the Turkestan region. The hypothesis of the study is that inter-budgetary relations in the Turkestan region do not have sufficient efficiency and effectiveness, which is manifested in the dependence of the region on transfers, a high level of budget inequality, differentiation of socio-economic development of regions and an increase in the number of subsidized territories.

■ Literature review

The discussion of inter-budgetary relations usually focuses on ensuring the principles of fairness, rather than considering the stimulating effect of such transfers on policy formation. However, it should be noted that regional governments that do not have independent sources of income often cannot fully enjoy fiscal autonomy and probably find themselves under the control of the central government. Problems of inter-budgetary relations and strengthening the financial independence of local authorities were studied in the works of V. Bazylevych, N. Baldych, I. Burkovsky, O. Vasylyk, J. Zhalil, A. Maksyuta, N. Oliynyk, I. Rozputenko, J. Stiglitz, W. Tarangul, P. Samuelson

Researchers R. W. Bahl and J. F. Linn in their study of fiscal federalism in developing countries note that grants and transfers can reduce the responsibility of local governments for fiscal decisions, allowing them to increase spending without increasing taxes. As a result, there are fewer incentives to improve the efficiency of local authorities and develop innovative methods of providing public services [4].

N. Singh, T.N. Srinivasan [5] also suggest that the efficiency of tax distribution in the tax system in the standard sense of the social economy is of secondary importance compared to fiscal autonomy on the income side.

According to Zhukov V., discussions regarding the concept and essence of performance audit within the public audit system continue in the scientific literature [6]. This ongoing debate can be attributed to the fact that performance audit is a relatively new form of state audit in the post-Soviet space. Its necessity arises from the unique characteristics of implementing state budget policy in recent years.

The above is due to the fact that in the post-Soviet space performance audit is a new form of state audit, the need for which is dictated, as noted earlier, by the specifics of the implementation of the state budget policy in recent years.

According to Ryabukhin S.N. [7] and Saunin A.N. [8], scientific papers note that in the post-Soviet space efficiency audit is a new form of state audit. This need is due to the specifics of the implementation of the state budget policy in recent years. They also note that in modern scientific literature and practice there is no single approach to the interpretation of the effectiveness of state audit. In some sources, efficiency is understood as the specifics of the audit related to the nature of the institution, while in other sources it is defined as the effectiveness of the bodies responsible for conducting state audit.

In her research, L.Z. Beisenova notes that in modern scientific literature and practice there is no unified approach to understanding the effectiveness of state audit. In some sources, the effectiveness of the audit is understood as the features of its implementation, due to the nature of the audit institution itself. At the same time, in other sources, the effectiveness of the state audit is considered as the effectiveness of the activities of bodies that have been granted the authority to conduct a state audit [9].

In the studies of Afanas'ev R.S., Golovanova N.V. notes that in modern studies the interpretation of this definition of inter-budgetary relations has been clarified. Now it sounds like this: «Inter-budgetary relations

are the relations between public legal entities in relation to the regulation of budgetary legal relations, the organization and implementation of the budget process» [10]. Some researchers, in the framework of the discussion regarding the understanding and internal content of performance audit, focus on the fact that in order to eliminate the problems associated with the concept of «performance audit», as well as with the interpretation of the principle of efficiency, it seems appropriate to move away from a purely quantitative (economic) understanding of performance to understanding of efficiency as a result [11, 12, 13].

■ Materials and methods

In this work, theoretical research methods were applied, which include the analysis and synthesis of the information provided by periodical business and scientific publications on the directions of strategic planning. Historical, logical, comparative research methods were used, as a result of which it was possible to obtain the necessary information about the state of the state planning system. Also, along with theoretical methods, empirical research methods were applied, which were based on national statistical and analytical data published by the authorized state body and international reviews. As an information base for the study the state programs, the Sustainable Development Goals, official statistics of the Supreme Audit Chamber and national statistics, official publications of international organizations, materials from Internet resources. Economic-statistical, estimated-comparative, logical and analytical methods were used as the main methods.

■ Results and discussion

In turn, the performance audit is aimed at improving the activities of the subject of interbudgetary relations and improving the quality of management, through the development and implementation of recommendations developed on the basis of analysis and evaluation of the effectiveness of the use of budgetary funds.

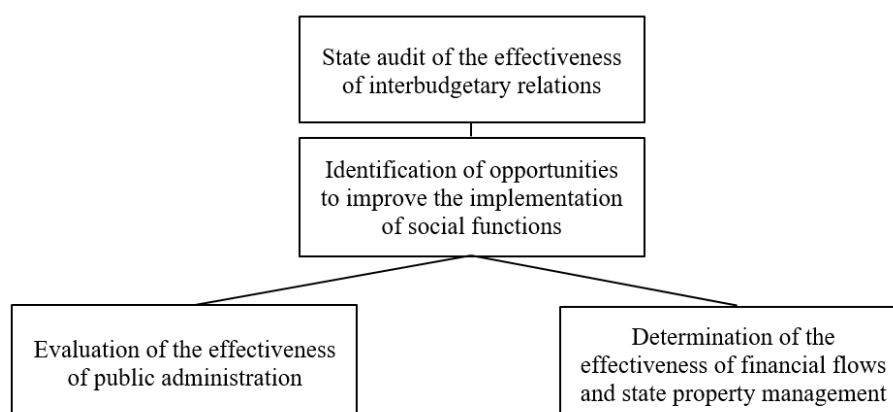

Figure 1. Target areas of the state audit of efficiency in the field of interbudgetary relations

Source: Compiled by the author

When evaluating the distribution of spending commitments between levels of government, it is necessary to distinguish between three components of any spending commitment – legislative regulation, financing, and administration. At the same time, regulation cannot be quantified, and financing and administration, although they can be quantified, do not reflect the full set of actions of the authority to fulfill the spending obligation. The difference between financing and administration of public expenditures lies in the implementation of intergovernmental transfers, where the grantor often does not have administrative powers to provide public services.

At the present stage of development of Kazakhstan, economic growth is a necessary but not sufficient condition for reducing income inequality and poverty.

Performance audit involves checking the activities of all distributors of public funds, including within the framework of interbudgetary relations, and state institutions in order to monitor the efficiency of resource use, achieving the best result in the use of budgetary funds and performance, i.e., the degree of compliance of the obtained results with pre-planned ones [14].

Having considered a number of methods for assessing the effectiveness of interbudgetary relations, we systematized them in Figure 2

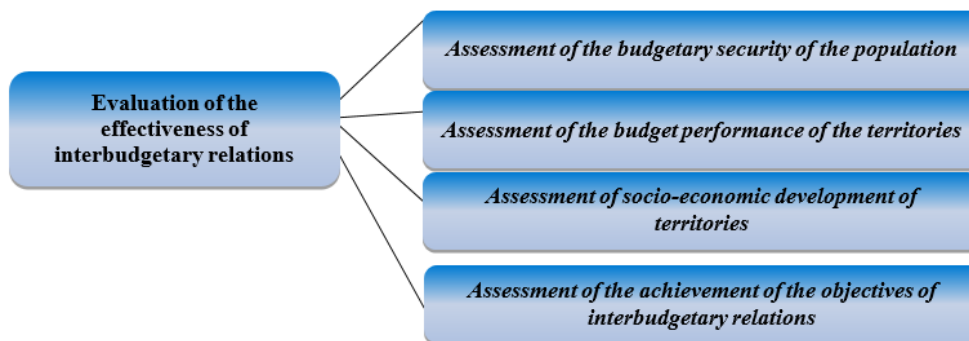

Figure 2. Systematization of methods for assessing the effectiveness of interbudgetary relations
 Source: Compiled by the author

An equally difficult task is an objective assessment of the spending needs of regional budgets. To solve it, the following approaches can be proposed [15].

1) Indirect assessment of the spending needs of the regions based on factor analysis. This method can be used when there are factors that determine the demand or cost of providing public services in subnational entities. The experience of using this method in Australia shows that it is much easier to isolate the quantitative impact of demand factors for public services than the factors that increase the cost of their cost, due to more information and better opportunities to reach consensus with subnational authorities on this issue.

On the other hand, studies show that individual factors of demand for public services have an impact on individual expenditure items, at the same time, by including factors that increase the cost of public services, it is possible to describe the interregional differentiation of the total amount of public expenditures.

2) Estimation of spending needs of the regions based on existing targeted transfers. A similar approach is used in case of insufficient statistical information to analyze the influence of various factors on the amount of expenditure, but at the same time, a certain number of targeted grants are allocated from the national budget, the distribution of which can be considered fair in terms of their compliance with expenditure needs at the subnational level.

Efficiency in the use of budget funds implies the effectiveness of the implementation of the relevant budget programs within which they are allocated. Consequently, the effectiveness of the use of targeted transfers is determined by the achievement of the expected results stated in the passports of budget programs.

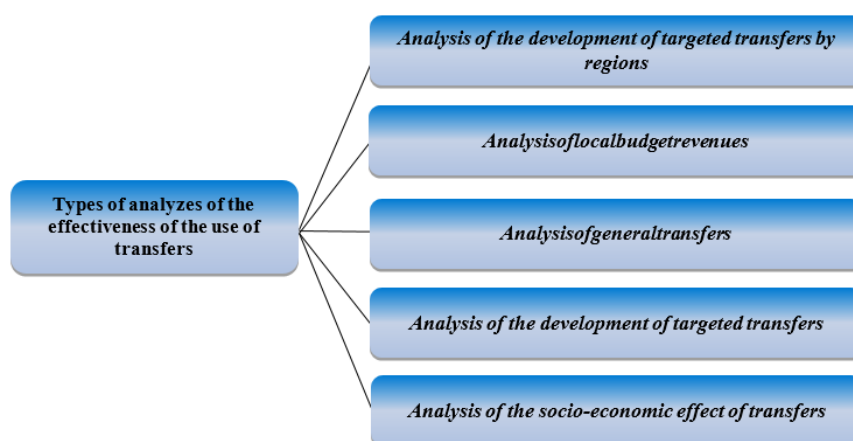

Figure 3. Types of analyzes of the effectiveness of the use of transfers, necessary when conducting a performance audit
 Source: Compiled by the author

Figure 3 presents the types of transfer performance reviews required in a performance audit. It should be noted that when evaluating performance, the methodology for assessing interbudgetary relations, developed by a group of authors led by Doctor of Economics, Professor A.E. Suglobova. The proposed approach is based on four blocks of criteria features: the legal framework of interbudgetary relations;

financial condition of the budget; degree of intra-regional differentiation; financial assistance distribution system. The authors propose to assess the degree of justification of the concentration of resources in terms of equalizing the levels of budgetary security and socio-economic development of municipalities using scatter indicators (skewness range, dispersion, dispersion kurtosis, standard deviation and coefficient of variation).

A detailed, in-depth analysis and assessment of the audit organization of the effectiveness of interbudgetary relations, problems of regional development and financial support, makes it possible for us to propose a system for evaluating the effectiveness of interbudgetary relations, which will evaluate interbudgetary relations in a comprehensive manner. The criteria for evaluating the effectiveness of interbudgetary relations, in our opinion, should be as follows:

- degree of financial independence of the regions. The degree of financial independence is the ability of regions to provide themselves with financial resources on their own and use financial resources for the successful development of territories;
- degree of equalization of the financial position of the regions;
- sufficiency of financial resources in the regions.

Table 1 presents the indicators that are proposed to be used to assess the effectiveness of interbudgetary relations in the territories.

Table 1. Indicators proposed for assessing the effectiveness of interbudgetary relations

Criteria for evaluating the effectiveness of interbudgetary relations	Assessment indicators
Degree of financial independence	1.1 Territory revenues 1.2 Share of own income 1.3 Share of intergovernmental transfers received 1.4 Own income of the territory per 1 inhabitant
Degree of financial alignment	2.1 Territory's own revenues before and after subsidies
Sufficiency of financial resources	3.1 Overdue accounts payable 3.2 The ratio of the planned indicator of allocated financial resources to the actual indicator
<i>Source: Compiled by the author based on the literature [16]</i>	

Let's consider the criteria for assessing the degree of financial independence of territories:

1. Regional incomes have been declining for several years. This indicates that own and budgetary funds are used inefficiently, in addition, the territory lacks its own financial resources for development.

The incomes of the regions are growing slightly - from 1 to 5%, which indicates a fairly rational use of their own and budgetary funds for the development of the territory.

The incomes of the regions have grown over several years from 5 to 20%, which indicates a fairly rational use of their own and budgetary funds for the development of the territory. The territory's revenues have grown by more than 20% over several years, which indicates the effective use of own and budgetary funds for the development of the territory.

2. With a share of own income less than 30%, the financial independence of the territory is low, its financial position is completely dependent on the help of higher budgets. With the share of own income of the territory from 30 to 65%, the financial independence of the territory is average, i.e. the territory solves part of its problems at its own expense. With a share of own funds more than 65%, the financial independence of the territory is high, almost all expenses are carried out by the territory at its own expense and does not depend on the funds of higher budgets.

3. The share of intergovernmental transfers of the territory also confirms the financial dependence or independence of the territory. So, if the share of interbudgetary transfers of the territory is less than 30%, then the financial independence of the territory is high. If the share of interbudgetary transfers is from 30 to 70%, then the territory has an average financial independence. If the share of intergovernmental transfer is more than 70%, then the financial independence of the territory is low.

4. If the territory's own income per 1 inhabitant decreases over several years, then we can talk about the low financial independence of the territory. If the territory's own revenues per 1 inhabitant increase by 1-20% over several years over several years, then we can talk about the average financial independence of the territory. If the territory's own income per 1 inhabitant increases by more than 20% over several years,

then we can talk about the high financial independence of the territory.

Next, we will evaluate the effectiveness of interbudgetary relations on the example of the Turkestan region (table 2).

Table 2. Assessment of the degree of financial independence of the Turkestan region

Criteria for financial independence	2019	2020	2021	Average growth rate, %
Revenues, billion tenge	757,296	786,792	876,400	7,6
Share of tax revenues of the territory, %	8	9	11	17
The share of non-tax revenues of the territory,	0,5	1	1	62
Share of own revenues of territories, %	8	11	14	32
Share of received inter-budgetary transfers, %	92	89	86	-3
Population	2,016,037	2,044,742	2,075,132	1,5
Inter-budgetary transfers, billion tenge	696,712	700,244	753,704	
Own income, billion tenge	60.584	86,548	122,696	
Own income per person, thousand tenge	31,8	41,9	57,2	34,2

Source: calculated by the author according to official source data [17]

The calculation data for the Turkestan region testify to the average financial independence of the territory, since the growth rate of the Turkestan region’s own income per 1 inhabitant has increased by an average of 34.2% over several years.

Thus, it can be noted that over the years of independence, Kazakhstan has not had time to form an effective regional policy capable of ensuring uniform and harmonious socio-economic development throughout the country. In general, today we can distinguish the following constraining factors for the uniform development of regions:

- 1) uneven distribution of resources;
- 2) an economic strategy based on the priority development of the extractive sector;
- 3) strong centralization of power;
- 4) lack of understanding in local executive bodies of strategic guidelines for regional development;
- 5) incomplete implementation of selective policy;
- 6) budgetary policy that is not conducive to economic development;
- 7) incomplete transparency of the actions of state bodies on the implementation of regional policy.

The real independence of local executive bodies is determined by their ability to mobilize resources to the relevant budgets and dispose of them in accordance with the needs of the territories. Meanwhile, the issues of autonomy of local budgets are traditionally debatable. This is due to the processes taking place in the sphere of inter-budgetary relations and the established practice of generating revenues for the republican and local budgets.

The measures taken today to equalize the levels of budgetary security of the subjects of Kazakhstan are not effective enough, as they do not contribute to the independent development of the regions. The subsidized regions are more focused on receiving transfers and do not have sufficient incentives to raise their income levels, while the donor regions make additional efforts to develop the economy.

It is obvious that the problem of differentiation of regional development cannot be solved only through measures of administrative regulation and an increase in state funding at all levels of the budget system. Therefore, it is important that each region has a clear and justified development strategy that takes into account the characteristics of a particular territory, the assessment of resource, production and other potentials, the likelihood of crisis situations and other parameters that determine the possibility of its implementation.

Therefore, the question of the need for the same and uniform development of their regions is an

important issue of public administration, the solution of which largely depends on the chosen mechanism of budgetary regulation and the system of interbudgetary relations organized in the country.

An assessment of the measures taken aimed at stimulating the financial independence of local executive bodies and increasing the revenue side of the budget showed that the revenue forecast in the Zhambyl region, Kyzylorda region, Turkestan region and North Kazakhstan region, the share of subventions is more than 55%, along with targeted transfers of 80%.

Table 3. Dependence of local budgets on funds from the Republican Budget (million tenge)

Funds from the Republican budget	2018	2019	2020	2021
Local Budget Receipts – Total	4 731 597	4 771 179	6 107 865	6 981 633
Allocated from the Republican budget	2 625 286	2 471 440	3 619 124,6	4 275 586,8
Subventions	1 488 290,2	1 573 345,5	1 584 148,6	2 104 432
Targeted transfers, of which:	1 037 992,8	765 361,4	1 782 262	2 055 207,5
Targeted current transfers	463 756	298 927	1 130 589	1 498 047
Targeted transfers for development	574 237	466 434	651 673	557 161
Budget loans	86 041,9	103 151,3	134 342,5	91 738
From the government reserve	12 961	29 582	118 371	24 209
Own revenues of the local budget (actual)	2 106 310,8	2 299 738,8	2 488 740,6	2 706,0
Share of funds received from the Republican budget in the total volume of revenues to the local budget, %	55,5	51,8	59,3	61,2
Share of targeted current transfers in total local budget revenues, %	12,1	9,8	10,7	8,0
Share of targeted transfers in total local budget revenues, %	21,9	16,0	29,2	29,4
forecast of own revenues of the local budget for the calculation of transfers of a general nature	1 876 334,5	1 985 266	2 091 926,6	2 999 763,5
Share of funds received from the republican budget in the total volume of revenues in the local budget, %	58,3	55,4	63,3	58,7

Source: calculated by the author according to official source data [18]

As we can see in Table 3, in the whole republic, the share of subventions in the forecasts of local budget revenues is more than 30%, together with targeted transfers, it exceeds more than 58% of the regional budgets.

With a high level of centralization of funds in the republican budget, the main direction of the effectiveness of inter-budgetary relations is the motivation of the regions to develop the tax base.

A significant over fulfillment of the income forecast indicates poor-quality forecasting, which does not stimulate LEAs to increase the tax base of the regions.

The transfer of CIT from SMEs to local budgets from 2020 did not give the desired effect. In Akmola, Zhambyl, Kyzylorda Turkestan regions, the share of CIT in the local budget does not exceed 7%. The optimal mix of national and regional policies to define and use this capital is essential. At the regional level, a comprehensive economic policy strategy can help bring the various components together into a clear vision for diversification and productivity. This is how regional policy can ultimately contribute to the country’s overarching goal of building a more diversified and resilient economy and becoming one of the world’s top 30 economies by 2050.

Despite some convergence in recent years, there are significant inter-regional differences in Kazakhstan. Gross regional product per capita differs significantly in different regions. The highest gross regional product (GRP) per capita is observed in the western regions bordering the Caspian Sea (Atyrau, Mangistau and West Kazakhstan regions), where the main oil and gas fields are located, and in the two largest cities - the former capital of Almaty and Astana, the country's administrative capital since 1998.

Conclusion

Thus, on the basis of the study, it is possible to draw certain conclusions:

1. Performance auditing is by its nature broad and open to judgment and interpretation. It must have a wide range of study and evaluation methods at its disposal, and it must be conducted on a knowledge base completely different from that used for traditional auditing. For this reason, performance audit procedures should not be overly standardized. Excessive regulation can hinder the flexibility, professional judgment, and high level of analytical skills required in performance auditing.

2. An assessment of the state of intergovernmental relations, carried out as part of a performance audit, can be obtained normatively (based on deviations from norms or criteria), mainly characterized by its impartial assessment of compliance with the required norms or criteria, or analytically (based on an analysis of the specific causes of problems).

When conducting an audit of the effectiveness of inter-budgetary relations, emphasis should be placed on how to correctly identify the problems and potential of the regions, as well as the impact of government programs on the development of regions.

3. Both the financial stability of the country and the solution of political, social and economic problems depend on the effectiveness of inter-budgetary relations. The current system of inter-budgetary relations calls into question the socio-economic development of regions and municipalities, and the reform of the system of inter-budgetary relations has become a kind of ongoing process, however, the problems of imbalance in the budgets of the budgetary system, increasing differentiation of socio-economic development of regions and an increase in the number of subsidized territories remain. This means that the improvement of the system of inter-budgetary relations will not lose its relevance.

As a result of the study, the hypothesis of insufficient efficiency and effectiveness of inter-budgetary relations in the Turkestan region was confirmed. The results of the analysis showed that the region depends on transfers, which account for an average of 88% of total income. In addition, the problems of budget inequality, differentiation of socio-economic development of regions and an increase in the number of subsidized territories were identified. These factors indicate the low efficiency and effectiveness of inter-budgetary relations in the region. Thus, the study confirmed the hypothesis of the need to improve the system of inter-budgetary relations in the Turkestan region to ensure its stable socio-economic development.

REFERENCES 1:

1. Safrygin YU.V. Gosudarstvennyy audit kak Sistema upravleniya social'no-ekonomicheskoy sferoj // Kaspijskiy region :politika, ekonomika, kul'tura. – 2011. – № 2 (27). – S. 156 – 159 [in Russian]
2. Tolchinskaya M.N., Ahmedova L.A Razvitie gosudarstvennogo audita v Rossijskoj Federacii // Finansy i kredit. – 2015. – № 14. – S. 42 – 52 [in Russian]
3. Savin K.N., H. M. H. Al-Makzumi. Ob osnovnyh vidah gosudarstvennogo audita v sfere mezhhbyudzhethnyh otnoshenij// Voprosy sovremennoj nauki i praktiki. Universitet im. V.I. Vernadskogo. №2(72). 2019. S.68-76 [in Russian]
4. Bahl R.W., Linn J.F. Urban public finance in developing countries. Oxford, New York: Oxford University Press; 1992. 574 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/963911468739534803/pdf/multi-page.pdf>
5. Singh N., Srinivasan T.N. Federalism and economic development in India: An assessment. Munich Personal RePEc Archive. MPRA Paper. 2006;(12452). URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/12452/1/MPRA_paper_12452.pdf
6. Zhukov V. Cto takoe «audit effektivnosti» // Prezidentskiy kontrol'. – 2004. – № 7. – S. 26 [in Russian]
7. Ryabuhin S.N. Audit effektivnosti ispol'zovaniya gosudarstvennyhr esursov. – M. :Nauka, 2004. – 284 s. [in Russian]
8. Saunin A.N. Audit effektivnosti v Rossii: metodika i praktika // Gos. nauch.-issled. in-t sistem. Analiza Schetnoj palaty Rossijskoj Federacii, Moskovskij gos.un-t im. M.V. Lomonosova, Vysshaya shkola gos. audita. – M., 2010. – S. 7 [in Russian]
9. Bejsenova L.Z. Finansovyj kontrol' v gosudarstvennom sektore Uchebnoe posobie Almaty: CyberSmith, 2018.- 276
10. Afanasev R.S., Golovanova N.V. Ponyatie effektivnosti byudzhethnyh raskhodov: teoriya i zakonodatel'stvo // Nauchno-issledovatel'skij finansovyj institut. Finansovyj zhurnal. 2016. № 1. S. 61–69 [in Russian]
11. Tonkih A.S. Soblyudenie balansa interesov v rossijskih korporacijah // Audit i finansovyj analiz. – 2007. – № 1. – S. 329 – 389 [in Russian]
12. Gershberg, A., & Winkler, D. (2004). Education Decentralization in Africa: A Review of Recent Policy and Practice. Building State Capacity in Africa, 323

13. Petchey J.D. «The Welfare Effects of Fiscal Equalization in a Federal State with Different Factor Endowments», Working Paper, Canberra: Federalism Research Centre, Australian National University, 1992, 1997
14. Rye C.R., Searle B. «Expenditure Needs: Institutions and Data» // Financing Decentralized Expenditures: An International Comparison of Grants, ed. by E.Ahmad, Cheltenham, England; Brookfield, Vermont: Edward Elgar, 1997
15. Suglobov A.E., Cherkasova YU.I., Petrenko V.A. Mezhyudzhzhetye otnosheniya v Rossijskoj Federacii: ucheb. Posobie dlya studentov vuzov. – M. : YUNITI-DANA, 2010. – 263 s [in Russian]
16. Vergun S.S. Problemy ocenki effektivnosti mezhyudzhzhetyh otnoshenij na regional'nom i mestnom urovnyah iputi ih resheniya// Ekonomicheskie nauki, Finansy, denezhnoe obrashchenie i kredit. 8 (117) 2014. S. 141 [in Russian]
17. Sajt Upravleniya finansov i gosudarstvennyh aktivov Turkestanskoj oblasti. –[Elektronnyy resurs]. URL <http://https://ontustik.gov.kz/ru/kategorii/upravlenie-finansov>[in Russian](data obrashcheniya: 14.01.23)
18. Alibekova A.B., Yerniyazova Z.N., Talapbayeva G.E. Changes and problems in budgetaty system of the republic of Kazakhstan// News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, series of social and human sciences.- Vol 1, N 323 – 2019.- P. 247 - 251 DOI: 10.32014/2019.2224-5294.36

REFERENCES 2:

1. Сафрыгин Ю.В. Государственный аудит как система управления социально-экономической сферой // Каспийский регион: политика, экономика, культура. – 2011. – № 2 (27). – С. 156 – 159
2. Толчинская М.Н., Ахмедова Л.А Развитие государственного аудита в Российской Федерации // Финансы и кредит. – 2015. – № 14. – С. 42 – 52
3. Савин К.Н., Х. М. Х. Аль-Макзуми. Об основных видах государственного аудита в сфере межбюджетных отношений// Вопросы современной науки и практики. Университет им. В.И. Вернадского. №2(72). 2019. С.68-76
4. Bahl R.W., Linn J.F. Urban public finance in developing countries. Oxford, New York: Oxford University Press; 1992. 574 p. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/963911468739534803/pdf/multi-page.pdf>
5. Singh N., Srinivasan T.N. Federalism and economic development in India: An assessment. Munich Personal RePEc Archive. MPRA Paper. 2006;(12452). URL: https://mpa.ub.uni-muenchen.de/12452/1/MPRA_paper_12452.pdf
6. Жуков В. Что такое «аудит эффективности» // Президентский контроль. – 2004. – № 7. – С. 26
7. Рябухин С.Н. Аудит эффективности использования государственных ресурсов. – М. : Наука, 2004. – 284 с.
8. Саунин А.Н. Аудит эффективности в России : методика и практика // Гос. науч.-исслед. ин-т систем. анализа Счетной палаты Российской Федерации, Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Высшая школа гос. аудита. – М., 2010. – С. 7
9. Бейсенова Л.З. Финансовый контроль в государственном секторе Учебное пособие Алматы: CyberSmith, 2018.- 276
10. Афанасьев Р.С., Голованова Н.В. Понятие эффективности бюджетных расходов: теория и законодательство // Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2016. № 1. С. 61–69
11. Тонких А.С. Соблюдение баланса интересов в российских корпорациях // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – № 1. – С. 329 – 389
12. Gershberg, A., & Winkler, D. Education Decentralization in Africa: A Review of Recent Policy and Practice. Building State Capacity in Africa, 2004, p323
13. Petchey J.D. «The Welfare Effects of Fiscal Equalization in a Federal State with Different Factor Endowments», Working Paper, Canberra: Federalism Research Centre, Australian National University, 1992, 1997
14. Rye C.R., Searle B. «Expenditure Needs: Institutions and Data» // Financing Decentralized Expenditures: An International Comparison of Grants, ed. by E.Ahmad, Cheltenham, England; Brookfield, Vermont: Edward Elgar, 1997
15. Суглобов А.Е., Черкасова Ю.И., Петренко В.А. Межбюджетные отношения в Российской Федерации: учеб. пособие для студентов вузов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 263 с
16. Вергун С.С. Проблемы оценки эффективности межбюджетных отношений на региональном и местном уровнях и пути их решения// Экономические науки, Финансы, денежное обращение и кредит. 8 (117) 2014. С. 141
17. Сайт Управления финансов и государственных активов Туркестанской области [Электронный ресурс]. URL: <http://https://ontustik.gov.kz/ru/kategorii/upravlenie-finansov>(дата обращения: 14.01.23)
18. Alibekova A.B., Yerniyazova Z.N., Talapbayeva G.E. Changes and problems in budgetaty system of the republic of Kazakhstan// News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, series of social and human sciences.- Vol 1, N 323 – 2019.- P. 247 - 251 DOI: 10.32014/2019.2224-5294.36

БЮДЖЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ТИМДІЛІГІ МЕН НӘТИЖЕЛІЛІГІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

А.Б. Алибекова

PhD

EsilUniversity

Астана, Қазақстан

E-mail: alibekovaaiga87@mail.ru

ORCID: 0000-0003-4001-1938

З.Р. Башу*

«Мемлекеттік аудит» білім беру

бағдарламасының докторанты

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия

ұлттық университеті

Астана, Қазақстан

E-mail: zamirabashu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8737-1274

Р.К. Арзикулова

Э.ғ.к.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

E-mail: Rakha0212@mail.ru

ORCID:0009-0008-8530-7605

Аңдатпа. Қазіргі заманғы жағдайлар аясында бюджетаралық қатынастардың тиімділігі аудитінің мәселелері өзекті бола түсуде. Мақалада икемділікті, қиялды және аналитикалық қабілеттердің жоғары деңгейін қажет ететін зерттеу жұмысы ретінде қарастырылатын бюджетаралық қатынастардың тиімділігі тұжырымдамасының мазмұны ашылады. Бұл ғылыми мақалада бюджетаралық қатынастардың тиімділігіне мемлекеттік аудит мәселелері қарастырылады және бюджетаралық қатынастардың тиімділігі мен тиімділігін талдау мен бағалаудың бірқатар әдістері қарастырылады. Ғылыми мақала аясында бюджетаралық қатынастардың тиімділігін бағалау үшін ұсынылатын көрсеткіштер ұсынылды. Осы зерттеудің негізгі мақсаты Түркістан өңіріндегі бюджетаралық қатынастардың тиімділігін бағалау және талдау болып табылады. Ұсынылған көрсеткіштер негізінде Түркістан өңірінің қаржылық тәуелсіздік дәрежесі есептелді. Зерттеу аясында бюджетаралық қатынастардың нәтижелілігін талдау және бағалау әдістері қолданылды. Талдау нәтижелері Түркістан өңірінің трансферттерге тәуелділігін көрсетті, олардың үлесіне түсімдердің жалпы көлемінің орта есеппен 88% - ы келеді. Бюджеттердің теңгерімсіздігі, өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуын саралау және дотациялық аумақтар санының ұлғаюы - бұл бюджетаралық қатынастар жүйесін жетілдіруді талап ететін проблемалар. Қорытынды: зерттеу өңірге трансферттерге, бюджет теңсіздігінің жоғары деңгейіне, өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуының саралануына және дотациялық аумақтар санының ұлғаюына байланысты көрінетін Түркістан облысындағы бюджетаралық қатынастардың тиімділігінің жеткіліксіздігі туралы гипотезаны растайды.

Түйін сөздер. Тиімділік аудиті, бюджетаралық қатынастар, тиімділік пен нәтижені бағалау, бюджет қаражаты, мемлекеттік аудит

ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ И РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

А.Б. Алибекова

PhD

Esil University

Астана, Қазақстан

E-mail: alibiekovaiga87@mail.ru

ORCID: 0000-0003-4001-1938

З.Р. Башу*

Докторант образовательной программы

«Государственный аудит»

Евразийский национальный университет

им. Л.Н.Гумилева

Астана, Қазақстан

E-mail: zamirabashu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8737-1274

Р.К. Арзикулова

К.э.н.

Казахский национальный педагогический

университет им.Абая

Алматы, Қазақстан

E-mail: Rakha0212@mail.ru

ORCID: 0009-0008-8530-7605

Аннотация. В контексте современных условий проблемы аудита эффективности межбюджетных отношений становятся все более актуальными. В статье раскрывается содержание концепции эффективности межбюджетных отношений, которая рассматривается как исследовательская работа, требующая гибкости, воображения и высокого уровня аналитических способностей. В данной научной статье рассматриваются вопросы государственного аудита эффективности межбюджетных отношений и рассматривается ряд методов анализа и оценки результативности и действенности межбюджетных отношений. В рамках научной статьи

предложены показатели, предлагаемые для оценки эффективности межбюджетных отношений. Основной целью данной статьи является оценка и анализ эффективности межбюджетных отношений в Туркестанском регионе. На основе предложенных показателей рассчитана степень финансовой независимости Туркестанского региона. В рамках исследования были применены методы анализа и оценки результативности межбюджетных отношений. Результаты анализа показали зависимость Туркестанского региона от трансфертов, на долю которых в среднем приходится 88% от общего объема поступлений. Несбалансированность бюджетов, дифференциация социально-экономического развития регионов и увеличение числа дотационных территорий - это проблемы, требующие совершенствования системы межбюджетных отношений. Вывод: исследование подтверждает гипотезу о недостаточной эффективности межбюджетных отношений в Туркестанской области, выражающуюся в зависимости региона от трансфертов, высоком уровне бюджетного неравенства, дифференциации социально-экономического развития регионов и увеличении количества дотационных территорий.

Ключевые слова. Аудит эффективности, межбюджетные отношения, оценка эффективности и результативности, бюджетные средства, государственный аудит, трансферты

IRSTI 06.51.65

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-87-97>**A.A. Kurilkin***

PhD student

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Kazakhstan

E-mail: smokie81@mail.ru

ORCID 0000-0002-5265-2997

Y.B. Aimagambetov

Doctor of economic sciences,

Professor

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz

Karaganda, Kazakhstan

E-mail: keu_ivs@mail.ru

ORCID 0000-0001-8914-4622

ANALYSIS OF THE IMPACT OF WORLD TRADE TRENDS ON THE EXPORT ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract: *The article deals with the issues of international trade and the impact of global trade trends on the foreign economic and export activity of the Republic of Kazakhstan using graphical, tabular and comparative methods. The dynamics of the volume of international trade, the structure of international trade in the context of industries and goods, as well as the changes that have occurred in it over the past ten years, were analyzed. The features of regional trade in the structure of general world trade were outlined. Trends in the growth of international trade volumes, changes in its structure towards an increase in the share of high value-added goods, as well as regionalization of international trade while maintaining the leading positions of the countries of the Asia-Pacific region and the European Union were revealed. The authors analyzed the changes in the foreign trade turnover and export of the Republic of Kazakhstan, the dynamics of the main exported Kazakhstan's goods, the geographical structure of the country's foreign trade turnover. The article reflects the indices of the intensity of Kazakhstan's foreign trade. Calculations of its efficiency from 2014 to 2022 were made. The article is based on a large amount of materials, both from domestic and foreign databases. In general, based on the analysis, the influence of global trade trends on the export activity of the Republic of Kazakhstan was determined.*

Keywords: *international trade, foreign economic activity, export, import, export goods, export structure, foreign trade turnover.*

■ Introduction

In modern countries, considerable attention is paid to the issues of international trade relations, since foreign economic activity directly affects the competitiveness of the state in the world market. This issue is also one of the priorities of the state policy of the Republic of Kazakhstan.

The dynamics of the development of world trade is undulating, it directly affects both economic and political processes and factors. The global economic crisis, and then the spread of the coronavirus pandemic, significantly affected the development of all states, especially developing countries that do not have access to the sea. In addition, the current geopolitical situation has a serious impact on it.

Regionalization has a special influence on the development of international trade. Regional trade without barriers is becoming a powerful factor in the economic growth of both the region as a whole and an individual state as part of a regional association. Regional trade associations promote access to desired markets and resources, increase the production potentials of the members of these unions and form special zones with high mutual intensity of trade flows.

Today, the foreign economic activity of the Republic of Kazakhstan in general, and export activity in particular, are largely diversified. The Kazakhstan's economy is open to international institutions. The country pursues an active and purposeful foreign economic policy. However, Kazakhstan's export is mainly raw materials-oriented and focused on energy and mineral resources, while decarbonation, the development of a green economy and the increase in volumes of high value-added goods are intensifying in the world. To increase its own competitiveness, Kazakhstan needs to study and focus on modern world trade trends.

Based on the foregoing, the purpose of this scientific article is to conduct a comprehensive analysis of global trade trends in the foreign economic and export activity of the Republic of Kazakhstan. The tasks are: description of international trade trends; identification of the main trends in Kazakhstan's foreign trade turnover and exports; analysis of the impact of regionalization on the export activity of the Republic of Kazakhstan.

Literature review

In the work the authors relied on the works of domestic scientists researching the issues of Kazakhstan's export, such as Dulambayeva R.T., Esenzholova G.D. [1], Turkeeva K.A. [2], Alpysbaeva N.A., Koshebaeva G.K. [3], Karybaev A.A.-K., Nadirov N.N. [4], Madiyarova D.M., Amirbekova A.S. [5], Argyngazinov A.A. [6], which analyzed the features of foreign economic and export activity of the Republic of Kazakhstan. The experience of foreign colleagues was also studied: Rodygina N.Yu., Moleva S.V., Musikhin V.I. and Alekseev V.I. [7], Zhou H., Fang Zh. [8], Malyarets L., Otenko V., Otenko I., Fatyanov D. [9] and others.

In addition, the authors of the study analyzed data from the International Trade Center [10], United Nations Conference on Trade and Development [11] and statistical data from the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [12], developed the Concept of foreign policy of the Republic of Kazakhstan for 2020-2030 [13].

However, despite the fact that a lot of works are devoted to the issues of export activity in the Republic of Kazakhstan, basically all of them are descriptive in nature, without analyzing the impact of global trade trends on the position of our country, which is of course necessary to analyze the current state of the domestic export market, but not enough to predict the future state of this sphere of the Kazakhstan's economy.

Materials and methods

The methodological basis of the study was a complex system of scientific methods. The scientific article used the methods of induction and deduction, analysis and synthesis, comparison, tabular and graphical methods, as well as the method of document analysis. In addition, an analysis was made of statistical materials, both international databases and data from the Bureau of national statistics of the Agency for planning and reforms of the Republic of Kazakhstan.

Results and discussion

Currently, foreign world trade is developing at a rapid pace. Despite the significant growth of the global economy, the risks in international trade continue to be relevant, in particular, the consequences of the pandemic are still strong, in addition, the influence of an unstable geopolitical situation is increasing. However, international trade, which contracted in 2020 as a result of supply chain disruption and reduced demand caused by the Covid-19 pandemic, began to gradually recover in 2021, rising to 24018,4 billion US dollars by 2022, up 35,5% higher than in 2020 (figure 1).

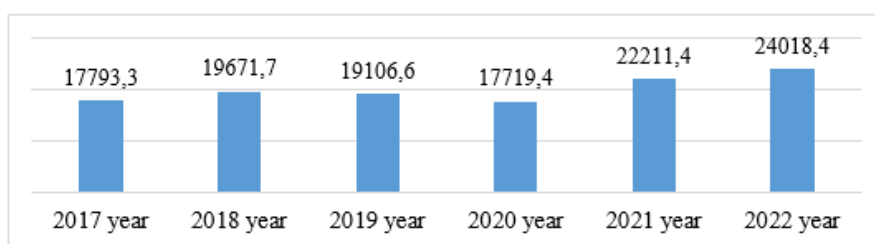

Figure 1. The volume of international trade, billion US dollars

Source: Compiled by the authors based on data from the International Trade Center [10]

Thus, by 2022, in most developed countries, after the contraction, the economy grew, which was caused by measures to counter the pandemic. At the moment, these countries in their development are focused on ensuring financial growth in the medium and long term, as well as the transition to a zero-carbon energy system in line with the goals of the Paris agreement.

The recovery of the world economy, the course towards green energy, the increased attention of countries in ensuring food security significantly affect the structure of world trade. It is worth noting that in the context of its industries, over the past ten years, there has been a decrease in the volume of trade in the petrochemical industry, and in 2019-2022 – in the trade in transport vehicles, although over the past three years, an increase has been recorded of 237,1 billion US dollars in the same petrochemical industry, which is only the fifth indicator in the context of industries as a whole. Thus, the largest increase, both over the decade and over the period from 2019 to 2022 in monetary terms, was shown by the engineering industry

(+1720,9 and +1056,9 billion US dollars, respectively), the metallurgical industry (+559,5 and +582,9 billion US dollars, respectively) and the chemical industry (+424,3 and +374,7 billion US dollars, respectively). In general, for 2019-2022, the volume of international trade increased by 16%, which amounted to 3 trillion US dollars. More detailed information about the structure of international trade by industries is presented in table 1.

Table 1. Structure of international trade by industries, in billions of US dollars

Nº	Industry	2012 year	2019 year	2022 year	Change 2012-2022 years	Change 2019-2022 years
1	Mechanical engineering industry	4729,9	5393,3	6450,8	+1720,9	+1056,9
2	Petrochemical industry	3543,5	2591,7	2828,8	-714,7	+237,1
3	Metallurgical industry	1883,0	1859,5	2442,5	+559,5	+582,9
4	Transport vehicles	1812,1	2180,7	2019,9	+207,7	-160,8
5	Chemical industry	1429,0	1478,6	1853,3	+424,3	+374,7
6	Food industry	975,2	1086,2	1265,5	+290,2	+179,3
7	Light industry	829,3	947,3	999,8	+170,5	+52,6
8	Pharmaceutical industry	565,7	747,3	944,3	+378,6	+197,0
9	Woodworking and furniture industry	444,8	496,5	595,9	+151,1	+99,4
10	Construction products	184,6	202,3	239,7	+55,1	+37,4
11	Other industries	1614,9	1633,3	1978,5	+363,5	+363,5
TOTAL		18012,1	18617,3	21618,9	+3608,8	+3001,6

Source: Compiled by the authors based on data from the United Nations Conference on Trade and Development [11]

For the period from 2012 to 2022, in the structure of 15 main goods in international trade, the largest improvement in positions was demonstrated by the trade in memory devices (+15 positions from 2012), as well as other electronic integrated circuits, processors and controllers (+5), combined / not combined storage devices (+5). On the contrary, the maximum decline was recorded for such goods as cars with a volume of more than 1500 cm³, but not more than 3000 cm³ (-5), light distillates and products (-4) and gold in unprocessed forms (-4). The positions of crude oil, medicines used for therapeutic and prophylactic purposes and portable computers (laptops) remained unchanged (table 2). Thus, the focus of global commodity producers has shifted towards electronic computers and components for it.

Table 2. Main goods of international trade

Nº	Name of good	Good's rank			Changes	
		2012 year	2019 year	2022 year	2012-2022 years	2019-2022 years
1	Crude oil	1	1	1	-	-
2	Processors and controllers integrated/not integrated with storage devices	7	3	2	+5	+1
3	Other distillates and products	2	2	3	-1	-1
4	Medicines used for therapeutic and prophylactic purposes	4	4	4	-	-

№	Name of good	Good's rank			Changes	
		2012 year	2019 year	2022 year	2012-2022 years	2019-2022 years
5	Other electronic integrated circuits	10	7	5	+5	+2
6	Telephone sets for cellular communication networks	8	6	6	+2	-
7	Gold in rough forms	3	9	7	-4	+2
8	Storage devices	23	10	8	+15	+2
9	Light distillates and products	5	8	9	-4	-1
10	Iron ores and concentrates, non-agglomerated	14	15	10	+4	+5
11	Cars with a volume of more than 1500 cm ³ , but not more than 3000 cm ³	6	5	11	-5	-6
12	Portable digital computing machines (laptops)	12	12	12	-	-
13	Liquefied natural gas	11	13	13	-2	-
14	Machines for receiving, converting and transmitting of voice, images	18	11	14	+4	-3
15	Natural gas	9	18	15	-6	+3

Source: Compiled by the authors based on data from the United Nations Conference on Trade and Development [11]

In general, in the structure of the main goods of international trade in 2022, electronic equipment is the most represented – 6 commodities items. Also, 5 commodities are products of the fuel and energy complex, 2 commodities are metals, and one product is transport and pharmaceuticals. For comparison, in 2012, only 4 types of electronic equipment were included in these products (table 3).

Table 3. Changes in the structure of the 15 main goods of international trade for 2012-2022

№	Product types	Quantity in 2012 year	Quantity in 2022 year	Change
1	Electronic equipment	4	6	+2
2	Fuel and energy products	5	5	-
3	Metals	2	2	-
4	Transport vehicles	3	1	-2
5	Pharmaceutical products	1	1	-

Source: Compiled by the authors based on data from the United Nations Conference on Trade and Development [11]

In 2022, commodity prices continued the upward trend that began in mid-2020, with prices in all commodity groups rising to pre-pandemic levels and well above pre-pandemic levels in some commodity groups. While, the unprecedented drop in world oil prices from December 2019 to April 2020 was caused by an imbalance in supply and demand in the global oil market. The subsequent agreement by OPEC+ members in April 2020 on the largest-ever coordinated production cut of 10 million barrels per day helped stabilize oil prices. A slight positive dynamics in prices for minerals, ores and metals in the first few months of 2020 became the main guarantee for financial investors during a period of market instability, which was subsequently reflected in a significant increase in prices for precious metals. Finally, commodity prices in food groups declined quite modestly in early 2020 and then also increased. This was facilitated by the imposition of trade restrictions (including export bans) and an increase in imports to increase stocks of some food commodities.

One of the main regionalization trends in recent years has been the increase in the number of regional trade agreements such as the North American Free Trade Agreement and the European Union. These agreements were aimed at lowering trade barriers and promoting economic cooperation between member countries. These organizations have had a significant impact on international trade. The European Union has contributed to increased trade between member countries and has also been a major force in global trade negotiations. The North American Free Trade Agreement also led to an increase in trade between member countries and is credited with helping to create new economic opportunities and boost economic growth in the region. However, these organizations also have a negative impact on international trade, such as excluding non-member countries from the benefits of trade expansion and economic cooperation.

It should be noted that over the past 3 years, the share of regional trade in the Asia-Pacific region, the Eurasian Economic Union and the countries of the Middle East and North Africa has increased, while a slight decrease has been recorded in the European Union and the North American Free Trade Agreement (table 4).

Table 4. Regional trade in the structure of total trade, in %

Country groups	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year	2021 year	2022 year
Asia-Pacific region	34,6%	34,2%	34,0%	34,9%	34,9%	35,1%
European Union	31,7%	31,6%	31,3%	31,6%	30,9%	30,7%
North American Free Trade Agreement	21,1%	20,8%	21,0%	20,3%	20,5%	20,2%
Countries of the Middle East and North Africa	7,4%	7,3%	7,0%	7,3%	8,0%	7,9%
Latin American countries	8,1%	8,3%	7,7%	7,3%	7,6%	7,2%
Eurasian Economic Union	7,2%	6,8%	7,1%	7,1%	7,2%	7,4%
African countries	6,7%	6,7%	6,7%	6,8%	6,1%	6,3%

Source: Compiled by the authors based on data from the United Nations Conference on Trade and Development [11]

Thus, in the course of the analysis of international trade, the following trade trends were identified:

- growth of volumes of international trade, which indicates the return of the world’s economies to normal operation and the continuation of the implementation of major infrastructure projects;
- change in the structure of international trade in the direction of increasing the share of storage devices, goods of the electronic industry, computers;
- regionalization of international trade, since trade has a pronounced regional character, and the regionalization of the Eurasian Economic Union lags behind similar trade unions, with the exception of African countries.

Analyzing the situation in the Republic of Kazakhstan, it should be noted that its foreign trade turnover for 2022, according to the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms, amounted to 134,4 billion US dollars and increased by 32,2% compared to 2021. Of these, exports amount to 84,4 billion US dollars. Thus, the dynamics of exports in foreign trade turnover indicates that Kazakhstan’s export reached their maximum value precisely in 2022. In 2014, foreign trade turnover amounted to 120,8 billion US dollars, then in 2015, as a result of the oil crisis, it dropped sharply to 76,5 billion US dollars, in 2016 it continued to decline to a minimum value of 62,1 billion US dollars. It was only in 2017 that a trend towards the growth of domestic foreign trade gradually emerged. Thus, in 2017, foreign trade turnover increased to 78,1 billion US dollars, by 2018 – up to 94,8 billion US dollars, and by 2019 – up to 97,8 billion US dollars. In 2020, the covid effect also affected Kazakhstan’s foreign trade, as a result of which the country’s foreign trade turnover decreased to 86,5 billion US dollars. After the lifting of pandemic restrictions, the foreign trade turnover of the Republic of Kazakhstan increased by 17,5% in 2021 compared to 2020 and in 2022 compared to 2021 by 32,2%. A similar trend is observed in the dynamics of export of Kazakhstan’s goods. Thus, in 2021, the increase was 26,9%, in 2022 – 39,9% (table 5).

Table 5. Dynamics of foreign trade turnover and export of the Republic of Kazakhstan for 2014-2022

№	Name	2014 year	2015 year	2016 year	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year	2021 year	2022 year
1	Foreign trade turnover, in billion US dollars	120,8	76,5	62,1	78,1	94,8	97,8	86,5	101,7	134,4
2	Dynamics to previous year, in %	87,6	63,3	81,2	125,8	121,4	103,2	88,4	117,5	132,2
3	Export, in billion US dollars	79,5	46,0	36,7	48,5	61,1	58,1	47,5	60,3	84,4
4	Dynamics to previous year, in %	93,9	57,8	79,9	132,0	126,0	95,0	80,9	126,9	139,9

Source: Compiled by the authors based on the data of the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [12]

The main goods exported abroad from Kazakhstan in 2022 were: crude oil (60,9%), copper and cathodes from it (4,5%), ferroalloys (3,9%), natural gas (2,4%), uranium (2,0%), ores and copper concentrates (3,1%), wheat (2,1%), petroleum products (1,8%), hard coal (1,1%), raw zinc and ores iron concentrates (0,9% each), wheat flour (0,8%), raw aluminum (0,6%), ores and concentrates of precious metals (0,5%) and silver (0,4%). The rest of the goods are numerous and in total in the total volume of domestic exports account for 14,2% [12] (table 6). Thus, in the structure of Kazakhstan's export, commodities prevail, the main share of which is oil.

Table 6. Dynamics of the main goods exported from the Republic of Kazakhstan

№	Name of goods	2019 year, in billion US dollars	Share in total volume in 2019, in %	2020 year, in billion US dollars	Share in total volume in 2020, in %	Growth for 2020/2019, in %	2021 year, in billion US dollars	Share in total volume in 2021, in %	Growth for 2021/2020, in %	2022 year, in billion US dollars	Share in total volume in 2022, in %	Growth for 2022/2021, in %
1	Crude oil	33585	61,4	237037	53,6	-29,4	31090	55,0	+31,2	49433	60,9	+59,0
2	Copper and copper cathodes	2621,2	4,8	2720,4	6,2	+3,8	3260,9	5,8	+19,9	3619,8	4,5	+11,0
3	Natural gas	3175,9	5,8	2468,5	5,6	-22,3	2102,3	3,7	-14,8	1911,0	2,4	-9,1
4	Uranium	1515,6	2,8	1718,4	3,9	+13,4	1740,3	3,1	+1,3	1626,2	2,0	-6,6
5	Ferroalloys	1886,2	3,4	1658,0	3,8	-12,1	2280,7	4,0	+37,6	3131,4	3,9	+37,3
6	Copper ores and concentrates	1153,6	2,1	1462,9	3,3	+26,8	1622,8	2,9	+10,9	2495,9	3,1	+53,8
7	Wheat	1002,8	1,8	1137,1	2,6	+13,4	1435,5	2,5	+26,2	1693,4	2,1	+18,0
8	Ores and concentrates of precious metals	595,4	1,1	711,8	1,6	+19,5	611,2	1,1	-14,1	376,5	0,5	-38,4
9	Iron ores and concentrates	664,6	1,2	663,0	1,5	-0,2	642,7	1,1	-3,1	769,2	0,9	+19,7
10	Petroleum products	1033,0	1,9	645,5	1,5	-37,5	911,4	1,6	+41,2	1473,7	1,8	+61,7
11	Zinc, unwrought	730,6	1,3	620,4	1,4	-15,1	733,3	1,3	+18,2	735,4	0,9	+0,3

Nº	Name of goods	2019 year, in billion US dollars	Share in total volume in 2019, in %	2020 year, in billion US dollars	Share in total volume in 2020, in %	Growth for 2020/2019, in %	2021 year, in billion US dollars	Share in total volume in 2021, in %	Growth for 2021/2020, in %	2022 year, in billion US dollars	Share in total volume in 2022 in %	Growth for 2022/2021, in %
12	Silver	436,2	0,8	613,8	1,4	+40,7	745,2	1,3	+21,4	351,0	0,4	-52,9
13	Wheat flour	362,1	0,7	489,4	1,1	+35,2	434,2	0,8	-11,3	468,6	0,6	+7,9
14	Raw aluminum	513,3	0,9	462,2	1,0	-10	745,0	1,3	+61,2	493,0	0,6	-33,8
15	Hard coal	449,6	0,8	339,8	0,8	-24,4	199,5	0,4	-41,3	857,9	1,1	+330
16	Other goods	4974,7	9,1	4785,0	10,8	-3,8	7950,0	14,1	66,1	11705	14,2	+44,7

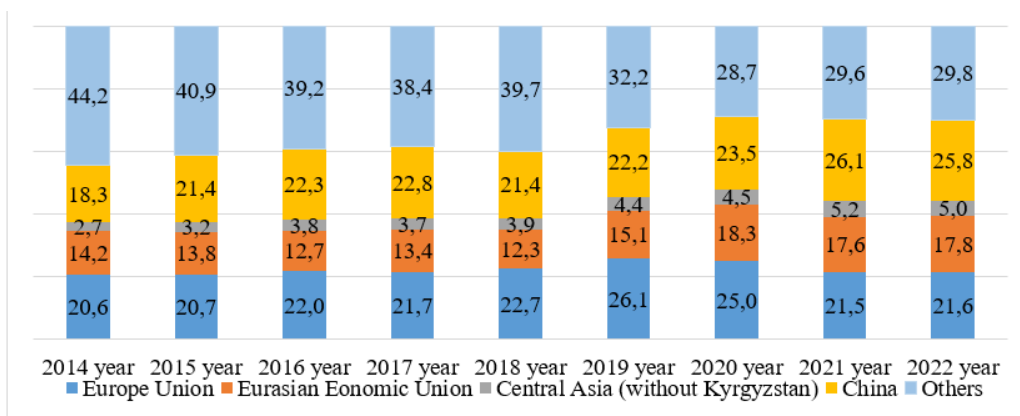
Source: Compiled by the authors based on the data of the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [12]

As can be seen from the above data, in 2022 compared to 2021, the largest increase was: silver (+40,7%), wheat flour (+35,2%), copper ores and concentrates (+26,8%), and also ores and concentrates of precious metals (+19,5%), and the largest decrease occurred in petroleum products (-37,5%), crude oil (-29,4%), hard coal (-24,4%) and natural gas (-22,3%). In 2021, compared to 2020, exports of unwrought aluminum (+61,2%), petroleum products (+41,2%), ferroalloys (+37,6%) and crude oil (+31,2%) increased the most, with at the same time, export of hard coal (-41,3%), natural gas (-14,8%), ores and concentrates of precious metals (-14,1%) and wheat flour (-11,3%) decreased the most. The main growth by types of goods in 2022 compared to 2021 is observed in petroleum products (+61,7%), crude oil (+59%), ores and copper concentrates (+53,8%), ferroalloys (+37,3 %) and coal (by 4,3 times), while export of silver (-52,9%) and precious metal ores and concentrates (-38,4%) decreased, first of all [12].

As noted above, a separate trend in the development of international trade is associated with a change in its geographical structure towards regionalization. The current stage of development of international trade pays special attention to the processes of regionalization and liberalization of trade relations. Regional trade without barriers can become a powerful factor in the economic prosperity of both the region as a whole and an individual state as part of a regional association. The regionalization of world trade is increasing as a result of the growing complementarity of economies.

In 2022, Kazakhstan conducted trade operations with 190 countries. In 110 countries, the trade turnover amounted to more than 1 million US dollars, of which 54 countries have a positive balance, and 56 countries have a negative balance. From 2014 to 2022, the share of the European Union countries in the geographical structure of domestic foreign trade turnover decreased from 44,2% to 29,8%, while the volume of foreign trade operations with China, the countries of Central Asia and the countries of the Eurasian Economic Union increased by 7,4%, 2,3% and 3,6%, respectively. The foreign trade turnover of Kazakhstan with other states increased from 2014 to 2022 by only 1%.

Kazakhstan's goods are mainly exported in the following directions – to the countries of the European Union, the Eurasian Economic Union, the CIS and Asian countries. The combined export to these countries in 2022 accounted for 95% of Kazakhstan's total exports.

Picture 2. Geographic structure of foreign trade turnover of the Republic of Kazakhstan in 2014-2022, in %

Source: Compiled by the authors based on data from the International Trade Center [10] and the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [12]

The analysis of trade intensity showed that despite the high share of trade with the European Union in the total trade turnover, the intensity of trade is relatively low compared to other target markets. At the same time, the greatest intensity is observed in trade with the countries of Central Asia, in 2022 its index was 43,9. Over the period 2014-2022, the intensity of trade with the EAEU countries has increased markedly since 2015 (on January 1, 2015, the agreement on the establishment of the Eurasian Economic Union came into force). It should be noted that the intensity of trade with China remains at a consistently low level.

Table 7. Indices of intensity of foreign trade of the Republic of Kazakhstan

Region	2014 year	2015 year	2016 year	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year	2021 year	2022 year
Central Asian countries (excluding Kyrgyzstan)	19,8	19,1	28,9	33,2	31,2	30,6	31,6	40,4	43,9
Eurasian Economic Union countries	5,1	8,7	8,0	7,2	7,0	6,8	7,2	7,7	8,3
European Union countries	1,8	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,3	1,2	1,4
China	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	0,9	1,2	1,7	1,3

Source: Compiled by the authors based on data from the International Trade Center [10] and the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [12]

Trade efficiency is an additional indicator that characterizes a country’s foreign trade, calculated as the ratio of a country’s net export to the country’s total trade turnover. In 2022, Kazakhstan’s trade efficiency was 25,6%, while in 2021 it was 18,6% (table 8).

Table 8. Efficiency of foreign trade of the Republic of Kazakhstan for 2014-2022, in %

Nº	Name	2014 year	2015 year	2016 year	2017 year	2018 year	2019 year	2020 year	2021 year	2022 year
1	Foreign trade turnover, in billion US dollars	120,8	76,5	62,1	78,1	94,8	97,8	86,5	101,7	134,4
2	Net export (government income), in billions US dollars	38,2	15,4	11,4	18,9	27,5	18,4	8,6	18,9	34,4
3	Efficiency of foreign trade, %	31,6	20,1	18,4	24,2	29,0	18,8	9,9	18,6	25,6

Source: Compiled by the authors based on data of the Bureau of national statistics of the Agency for strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan [12]

Thus, the efficiency of foreign trade directly depends on the external economic situation. International trade, which contracted in 2020 as a result of supply chain disruption and reduced demand caused by the pandemic, began to gradually recover in 2021, as a result, the efficiency of Kazakhstan's foreign trade in 2021 and 2022 began to grow, although it still did not reach the level of 2014. In conditions of price instability in international markets, a difficult geopolitical situation, the harmony of foreign trade relations is of particular importance for ensuring the social and economic development of the country.

Conclusion

In general, world trade is developing in the face of tensions in trade relations between countries and a slowdown in global economic growth. Nevertheless, the analysis showed an increase in the volume of international trade. The recovery of the world economy, the course towards green energy, the increased attention of countries to ensuring food security have significantly affected its structure. Despite the fact that crude oil still leads by a large margin in the structure of world trade, it has changed towards an increase in the share of high value-added goods, in particular storage devices, computers and electronics products. A separate trend in the development of international trade is associated with a change in its geographical structure towards regionalization.

The foreign economic and political situation also affects the dynamics of Kazakhstan's foreign trade turnover, therefore it has a wave character, as well as export, while crude oil occupies the main share in its structure. However, the vector of domestic export is gradually shifting towards processed products. In the dynamics of the main goods of Kazakhstan's export, there is a stable growth in copper ores and concentrates, a noticeable increase in export of petroleum products, crude oil and ferroalloys, a decrease in export of ores and concentrates of precious metals and silver. Kazakhstan mainly exports raw materials or finished products with a low content of additives, while new export products are also emerging. In general, the efficiency of our country's foreign trade has noticeably increased in recent years.

Regionalization is a special trend in international trade. It also intensified in Kazakhstan. Regional trade associations are an effective tool for leveling external shocks. In the current geopolitical situation, new opportunities are opening up for Kazakhstan to strengthen trade with neighboring countries. At the same time, the main trading partners of Kazakhstan are the border Russia and China, in connection with which, taking into account the functioning of the Eurasian Economic Union and the implementation of the «Belt and Way» initiative, Kazakhstan's producers have potential opportunities to occupy niches that open up in the markets. International trade sanctions against Russia also create promising commodity niches in trade with it and the countries of the Eurasian Economic Union.

Thus, the Republic of Kazakhstan has significant potential for increasing export in general and, based on current global trends, export of processed goods with high added value. State support for export-oriented enterprises leads to a positive trend in the diversification of Kazakhstan's export. However, in order to increase the country's competitiveness in the international arena, it is important to take into account global trade trends that provide Kazakhstan with opportunities to be included in global value chains and focus on them.

REFERENCES 1:

1. Дуламбаева Р.Т., Есенжолова Г.Д. Перспективы развития внешней торговли Казахстана со странами всеобъемлющего регионального экономического партнерства // Экономика: стратегия и практика. – Алматы. – 2022. – Т.17. – №2. – С. 162-177.
2. Туркеева К.А. Экспортные стратегии государства в условиях структурной диверсификации казахстанской экономики // Экономика: стратегия и практика. – Алматы. – 2018. – №2. – С. 74-82.
3. Алпысбаева Н.А., Кошебаева Г.К. Анализ и перспективы развития экспортного потенциала Казахстана // Труды университета. – Караганда. – 2022. – №4 (89). – С. 382-389.
4. Карыбаев А.А.-К., Надиров Н.Н. Некоторые аспекты аудита эффективности реализации экспортной стратегии Республики Казахстан // Государственный аудит. – Астана. – 2022. – №1 (54). – С. 55-63.
5. Мадиярова Д.М., Амирбекова А.С. Исследование современного состояния внешней торговли Республики Казахстан // Белорусский экономический журнал. – Минск. – 2017. – №4. – С. 90-102.
6. Аргынгазинов А.А. Современные тенденции и особенности экспорта // Российский внешнеэкономический вестник. – Москва. – 2021. – №6. – С. 23-32.
7. Родыгина Н.Ю., Молева С.В., Мусихин В.И., Алексеев В.И. Инструменты поддержки экспорта за рубежом и возможности их использования в России // Российский внешнеэкономический вестник. – Москва. – 2019. – №11. – С. 16-27.
8. Zhou H., Fan J. 2023. Export structure, import demand elasticity and export stability. *The World Economy*, 46(2), pp. 758-790.
9. Malyarets L., Otenko V., Otenko I., Fatyanov D., 2022. Monitoring the Development of the Export and Import Potential of the Regions. *Montenegrin Journal of Economics*, 18(2), pp. 39-50.

10. Data International Trade Center. Electronic resource. – URL: <https://intracen.org/resources/data-and-analysis/trade-statistics> (дата обращения: 07.07.2023).
11. Data United Nations Conference on Trade and Development. Electronic resource.– URL: <https://unctad.org/statistics> (дата обращения: 10.07.2023).
12. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения: 14.07.2023).
13. Указ Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года №280 «О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы». Электронный ресурс. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000280> (дата обращения: 17.07.2023).

REFERENCES 2:

1. Dulambaeva R.T., Esenzholova G.D. Perspektivy razvitiya vneshnej torgovli Kazahstana so stranami vseob#emljushhego regional'nogo jekonomicheskogo partnerstva // Jekonomika: strategija i praktika. – Almaty. – 2022. – Т.17. – №2. – S. 162-177.
2. Turkeeva K.A. Jeksportnye strategii gosudarstva v uslovijah strukturnoj diversifikacii kazahstanskoj jekonomiki // Jekonomika: strategija i praktika. – Almaty. – 2018. – №2. – S. 74-82.
3. Alpybaeva N.A., Koshebaeva G.K. Analiz i perspektivy razvitiya jeksportnogo potenciala Kazahstana // Trudy universiteta. – Karaganda. – 2022. – №4 (89). – S. 382-389.
4. Karybaev A.A.-K., Nadirov N.N. Nekotorye aspekty audita jeffektivnosti realizacii jeksportnoj strategii Respubliki Kazahstan // Gosudarstvennyj audit. – Astana. – 2022. – №1 (54). – S. 55-63.
5. Madjarova D.M., Amirbekova A.S. Issledovanie sovremennogo sostojaniya vneshnej torgovli Respubliki Kazahstan // Belorusskij jekonomicheskij zhurnal. – Minsk. – 2017. – №4. – S. 90-102.
6. Argyngazinov A.A. Sovremennye tendencii i osobennosti jeksporta // Rossijskij vneshnejekonomicheskij vestnik. – Moskva. – 2021. – №6. – S. 23-32.
7. Rodygina N.Ju., Moleva S.V., Musihin V.I., Alekseev V.I. Instrumenty podderzhki jeksporta za rubezhom i vozmozhnosti ih ispol'zovaniya v Rossii // Rossijskij vneshnejekonomicheskij vestnik. – Moskva. – 2019. – №11. – S. 16-27.
8. Zhou H., Fan J. 2023. Export structure, import demand elasticity and export stability. The World Economy, 46(2), pp. 758-790.
9. Malyarets L., Otenko V., Otenko I., Fatyanov D., 2022. Monitoring the Development of the Export and Import Potential of the Regions. Montenegrin Journal of Economics, 18(2), pp. 39-50.
10. Data International Trade Center. Electronic resource. – URL: <https://intracen.org/resources/data-and-analysis/trade-statistics> (data obrashhenija: 07.07.2023).
11. Data United Nations Conference on Trade and Development. Electronic resource. – URL: <https://unctad.org/statistics> (data obrashhenija: 10.07.2023).
12. Dannye Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Jelektronnyj resurs. – URL: <https://stat.gov.kz/> (data obrashhenija: 14.07.2023).
13. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 6 marta 2020 goda №280 «O Konceptii vneshnej politiki Respubliki Kazahstan na 2020-2030 gody». Jelektronnyj resurs. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000280> (data obrashhenija: 17.07.2023).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКСПОРТТЫҚ ҚЫЗМЕТІНЕ ӘЛЕМДІК САУДА ТРЕНДЕНЦИЯЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІН ТАЛДАУ

А.А. Курилкин*

PhD докторанты
 Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
 Қарағанды, Қазақстан
 E-mail: smokie81@mail.ru
 ORCID 0000-0002-5265-2997

Е.Б. Аймагамбетов

э.ғ.д., профессор
 Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
 Қарағанды, Қазақстан
 E-mail: keu_ivs@mail.ru
 ORCID 0000-0001-8914-4622

Аңдатпа: Мақалада халықаралық сауда мәселелері және әлемдік сауда тенденцияларының Қазақстан Республикасының сыртқы экономикалық және экспорттық қызметіне әсері графикалық, кестелік және салыстырмалы әдістер арқылы қарастырылады. Халықаралық сауда көлемінің динамикасы, салалар мен тауарлар контекстіндегі халықаралық сауданың құрылымы, сондай-ақ соңғы он жыл ішінде онда болған өзгерістер талданады. Жалпы дүниежүзілік сауда құрылымындағы аймақтық сауданың ерекшеліктері көрсетілген. Халықаралық сауда көлемінің өсу тенденциялары оның құрылымының қосылған құны жоғары тауарлар үлесінің ұлғаюына қарай өзгеруі, сондай-ақ Азия-Тынық мұхиты аймағы мен Еуропа Одағы елдерінің жетекші позицияларын сақтай отырып, халықаралық сауданы аймақтандыру ашылады. Авторлар Қазақстан Республикасының сыртқы сауда айналымы мен экспортындағы өзгерістерге, экспортқа шығарылатын негізгі қазақстандық тауарлардың динамикасына, елдің сыртқы сауда айналымының географиялық құрылымына талдау жасады. Мақалада Қазақстанның сыртқы саудасының қарқындылығының көрсеткіштері көрсетілген. Оның 2014-2022 жылдар аралығындағы тиімділігінің есептеулері жүргізілді. Мақала отандық және шетелдік дерекқорлардағы көптеген материалдарға негізделген. Жалпы алғанда, талдау негізінде Қазақстан Республикасының экспорттық белсенділігіне әлемдік сауда тенденцияларының әсері анықталды.

Түйін сөздер: халықаралық сауда, сыртқы экономикалық қызмет, экспорт, импорт, экспорттық тауарлар, экспорт құрылымы, сыртқы сауда айналымы.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ МИРОВЫХ ТОРГОВЫХ ТРЕНДОВ НА ЭКСПОРТНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.А. Курилкин*
Докторант PhD
Карагандинский Университет
Казпотребсоюза
Караганда, Казахстан
E-mail: smokie81@mail.ru
ORCID 0000-0002-5265-2997

Е.Б. Аймагамбетов
д.э.н., профессор
Карагандинский Университет
Казпотребсоюза
Караганда, Казахстан
E-mail: keu_ivs@mail.ru
ORCID 0000-0001-8914-4622

***Аннотация:** В статье рассматриваются вопросы международной торговли и влияния мировых торговых тенденций на внешнеэкономическую и экспортную деятельность Республики Казахстан с использованием графического, табличного и сравнительного методов. Проанализирована динамика объема международного товарооборота, структура международной торговли в разрезе отраслей и товаров, а также изменения, произошедшие в ней, за последние десять лет. Обозначены особенности региональной торговли в структуре общей мировой торговли. Выявлены тенденции роста объемов международной торговли, изменения ее структуры в сторону увеличения удельного веса товаров высокого передела, а также регионализация международной торговли с сохранением лидирующих позиций стран Азиатско-тихоокеанского региона и Европейского Союза. Авторы проанализировали изменения внешнеторгового оборота и экспорта Республики Казахстан, динамику основных экспортируемых казахстанских товаров, географическую структуру внешнеторгового оборота страны. В статье отражены индексы интенсивности внешней торговли Казахстана. Произведены расчеты ее эффективности с 2014 по 2022 годы. Статья базируется на большом объеме материалов, как из отечественных, так и из зарубежных баз данных. В целом, на основе проведенного анализа определено влияние мировых торговых трендов на экспортную деятельность Республики Казахстан.*

***Ключевые слова:** международная торговля, внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, экспортные товары, структура экспорта, внешнеторговый оборот.*

FTAMP 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-98-110>**П.Н. Сырбек***

экономика ғылымдарының магистрі
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық уни-
верситеті
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: psyrbek@mail.ru
ORCID: 0009-0007-4478-423X

А.А. Сағынбаева

«Экономика» мамандығының
докторанты
әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан
E-mail: sagynbayeva1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9910-7777

Г.К. Андабаева

э. ф. к., доцент
әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан
andabayeva.gulmira@kaznu.kz
ORCID: 0000-0002-7458-8711

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

***Аңдатпа.** Экономикалық өсу – барлық елдердің алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі. Оның динамикасы бойынша ұлттық экономиканың дамуы, халықтың өмір сүру деңгейі, ресурстардың шектеулілігі мәселесі қалай шешілетіні бағаланады. Экономикалық өсу кез-келген экономикалық жүйелердегі қоғамдық өндірістің маңызды сипаттамасы болып табылады. Ұлттық экономикалық дамуы мен әлеуметтік өркендеуіне мүдделі мемлекеттер өсудің тікелей және жанама факторларын пайдалану қарқынын жеделдетуге және жандандыруға бағытталған арнайы бағдарламалар әзірлейді, стратегиялар қалыптастырады.*

Бұл мақалада экономикалық өсудің алғышарттары мен шектеулері, экономикалық өсу факторлары жүйесін іске асыру алгоритмі жасалынды. 2017-2021 жылдар аралығында Қазақстан экономикасының негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері талданды. ҚР экономикалық өсудің негізгі факторларының (ҒЗТКЖ ішкі шығындар, импорт, экспорт, жұмыссыздық деңгейі, күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы, негізгі капиталға салынған инвестициялар, ауыл шаруашылығы жалпы өнімдерінің, өңдеу өнеркәсібінің, өнеркәсіптік өнімнің нақты көлем индекстері) ЖІӨ-не әсерін бағалау үшін корреляция-регрессиялық талдау жүргізілді.

***Түйін сөздер:** экономикалық өсу, ғылыми-техникалық прогресс, еңбек, капитал, инвестиция, экономикалық даму, экономикалық өсу факторлары.*

■ Кіріспе

Әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында экономикалық өсу факторлары жүйесінің кеңеюі байқалады және дәстүрлі факторларды (жер, еңбек, капитал, технология) қоспағанда, өсудің экологиялық, әлеуметтік, қаржылық, саяси және сыртқы экономикалық факторлары маңызды рөл атқарады. Қазақстандағы экономикалық өзгерудің негізгі міндеті құрылымдық өзгерістерді жүзеге асыру, экономика мен бюджеттің сыртқы жағдайларға тәуелділігін төмендету болып табылады. Осыған байланысты өсудің жоғары қарқынын ғана емес, сонымен қатар қайта өңдеу салаларының пайдасына экономика құрылымының сапалы өзгеруін де қамтамасыз ету қажет. Бұл өсудің жаңа көздерін іздеу қажеттілігін білдіреді: шикізаттық емес экспортты ұлғайту және импортты алмастыру; экономиканың жаңа секторларын дамыту; инвестициялық ахуалды жақсарту және т. б. Осыған байланысты экономикалық өсу мәселелерін және оларды жеңу жолдарын зерттеу Қазақстан үшін ерекше өзектілікке ие болады. Экономикалық өсу дегеніміз, белгілі бір уақыт аралығында шектеулі ресурстар мәселесін шешу белгілі бір дәрежеде жеңілдетіліп, адамның қажеттіліктерінің кең ауқымын қанағаттандырудың мүмкін болуын айтамыз.

Мақаланың ғылыми жаңалығы қазіргі жағдайда Қазақстанның экономикалық өсуінің факторларын сапалық және сандық бағалаудың теориялық және әдістемелік тәсілдерін жасау болып табылады.

Мақаланың мақсаты – Қазақстанның экономикалық өсуіне әсер ететін факторларды талдау және бағалау.

Осы мақсатқа сәйкес мақалада келесі міндеттер шешілді:

- «Экономикалық өсу» ұғымының мәнін ашу;
- Экономикалық өсу факторларын талдау;
- Экономикалық өсу факторлары жүйесін іске асыру алгоритмін құру;
- Экономикалық өсудің негізгі алғышарттары мен шектеулерін анықтау;
- Экономикалық өсуге әсер ететін факторларды корреляция-регрессиялық үлгі негізінде бағалау;

Әртүрлі факторлардың әсерінен қазіргі жағдайда Қазақстанның экономикалық өсуінің өзгеру үдерісі мақаланың зерттеу объектісі болып табылады.

Зерттеу пәні – экономикалық өсудің әсерімен байланысты экономикалық қатынастар.

Зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы. Теория тұрғысынан бұл жұмыс дамыған елдерде қолданылатын экономикалық өсу факторларын ескеретін даму модельдерін кеңінен қолдану қажеттілігін дәлелдейді, бұл экономикалық өсу қарқынына негізгі факторлардың сапалық және сандық үлесін анықтауға мүмкіндік береді. Тәжірибе тұрғысынан бұл елдің және жекелеген өңірлердің экономикалық өсуі үшін жаңа технологияларды, инновацияларды пайдаланудың неғұрлым тиімді бағыттарын айқындауға мүмкіндік береді.

■ Әдебиетке шолу

Батыс елдерінде пайда болған экономикалық өсу теориясы 1920-1950 жылдары нақты жүзеге асырылған экономикалық үдерістерді сипаттады.

Ол бастапқыда «кейнсиандық алғышарттар» негізінде жасалған: сұраныс автоматты түрде ұсынысқа сәйкес келмейді, ал жинақ инвестицияға сәйкес келмейді; сұраныстың, әсіресе инвестициялық сұраныстың қалыптасуы экономикалық өсуде маңызды рөл атқарады; негізгі технологиялық коэффициенттер (яғни: капитал-өнім, еңбек-капитал қатынасы) икемсіз бағаларға байланысты өзгермейді және техникалық прогрестің бейтарап сипатымен анықталады.

XIX ғасырдың классикалық экономикалық теориясында экономикалық өсуге айтарлықтай орын берілді. 1950 жылға дейін экономикалық даму теорияларының негізгі белгілері классикалық (А.Смит, Т. Р. Мальтус, Д. Рикардо) [1-3] және неоклассикалық (Г. Кассель, Дж. Б.Кларк, Ф. Эджуорт, А. Маршалл, К. Виксель) [4-8] мектеп өкілдерінің еңбектерінде көрініс тапты. 1940 жылдардың аяғында ұсынылған қарапайым кейнсиандық өсу үлгілеріне Е. Домар [9] мен Р. Харрод [10] модельдері жатады. Экономикалық тәжірибеде бұл модельдер көбінесе Харрод-Домар моделіне біріктіріледі, оған сәйкес өндірістің берілген техникалық шарттарында экономикалық өсу қарқыны үнемдеуге шекті бейімділік мөлшерімен анықталады (инвестицияларды жинақтау мүмкіндігі) және динамикалық тепе-теңдік толық емес жұмыс жағдайында болуы мүмкін [11]. 1950 жылдардың аяғынан бастап неоклассикалық экономистер экономикалық өсу мәселелерімен айналыса бастады (Дж. Хикс, Дж. Э. Мид, Р. Солоу, М. Браун және т.б.) [12-14]. Кейнсиандық теорияны жақтаушылардан айырмашылығы, сұраныс автоматты түрде ұсынысқа тең болатындығынан және сәйкесінше экономикалық тепе-теңдіктің тұрақтылығы бәсекелестік еркіндігімен және өндіріс факторларының бағалары олардың шекті өнімдері деңгейінде белгіленуімен қамтамасыз етіледі [11].

Экономикалық өсудің неоклассикалық моделінің мысалы Кобб-Дугластың өндірістік функциясы болып табылады, оның шеңберінде шығындар мен өнім шығару арасындағы (ресурстар бойынша шығарылымның икемділік коэффициенттері), шығындардың өздері арасындағы тәуелділікті сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі шығарылды (алмастырудың шекті нормасы және ресурстарды алмастырудың икемділігі); техникалық прогрестің экономикалық әсері үшін сандық сипаттамалар жүйесі берілді – бейтарап және бейтарап емес технологиялық прогресс, яғни өндірістік факторлардың тиімділігінің арақатынасына әсер ететін, материалданған, яғни өндіріс құралына енгізілген және материалданбаған.

Неоклассикалық даму идеясын бірте-бірте, үйлесімді процесс ретінде Й.А.Шумпетер жойды. Ол ұлттық өнімнің едәуір өсуі мүлдем жаңа инвестициялық жобаларды игеру нәтижесінде дисгармониялық секірістер мен серпілістер түрінде болады деп сендірді, бұл сөзсіз өркендеу мен депрессияның салыстырмалы түрде қысқа кезеңдерінің ауысуын болжайды [15].

1960 жылдардағы экономикалық өсу моделін Е. Sheshinski және К. Эрроу қарастырды. Идеялар өндіріс пен инвестициялаудың жоспарланбаған жанама өнімдері болып табылады, яғни олар оқыту механизмін «өз тәжірибесімен» сипаттады.

1970 жылдары пайда болған қазіргі эволюциялық өсу теориясы ғылыми-техникалық прогресс құбылысын түсіндіруге тырысты. Экономикалық ойдың осы бағытының қалыптасуына Р.Нельсон мен С. Винтер үлкен үлес қосты, олар өздерін белгілі бір дәрежеде Й. Шумпетердің ізбасарлары деп санады.

Әртүрлі макроэкономикалық көрсеткіштердің экономикалық өсуге әсерін зерттеу үшін неоклассикалық өсу моделіне негізделген статистикалық регрессияны құру 1990 жылдардағы зерттеудің ажырамас бөлігі болды.

Егер неокейнсиандық және неоклассикалық модельдер ішінара орыс тілді жұмыстарда ұсынылғанымен, бұл салада заманауи зерттеулер іс жүзінде жоқ. Оларға эндогендік өсудің соңғы теориялары, соның ішінде кірістің жоғарылау рөлін зерттеу, ғылыми-зерттеу қызметі, адами капитал, технологияның диффузиясы жатады [16].

■ Материалдар және әдістер

Экономикалық өсу факторларының теориялық негіздерін зерттеу кезінде көптеген ғалымдардың еңбектері талданды. Қазақстан Республикасындағы экономикалық өсу факторларының әсерін бағалау үшін Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросынан алынған мәліметтер негізінде статистикалық талдау жүргізілді. Алынған мәліметтерге эконометрикалық үлгіні қолдана отырып, көпфакторлы корреляция-регрессиялық талдау жасалынды.

■ Нәтижелер және талқылаулар

Көптеген экономикалық әдебиеттерде экономикалық өсудің екі негізгі анықтамасы кездеседі:

1. Экономикалық өсу – бұл материалдық тауарлардың көлемін ұлғайту, өсіп келе жатқан қажеттіліктердің құрылымына сәйкес олардың сапасын арттыру үдерісі.
2. Экономикалық өсу – белгілі бір уақыт аралығында әлеуметтік өнімнің сандық және сапалық жақсаруы.

Экономикалық өсудің негізгі мақсаты – халықтың материалдық әл-ауқатын арттыру, ол бірқатар бөліктерді қамтиды:

- жан басына шаққандағы орташа табыстың артуы жан басына шаққандағы ЖІӨ өсімінің артуымен қол жеткізуге болады;
- экономикалық даму үдерісінде жұмыспен қамтылғандар мен жұмыссыздарға қатысты әлеуметтік әділеттілік қағидатын қолдау;
- экономикалық даму процесінде бос уақытты ұлғайту арқылы әлеуметтік әсер алу;
- экономикалық өсу үдерісіндешығарылатын тауарлар мен қызметтердің сапасын арттыру және әртүрлілігін арттыру [17].

Бүгінгі таңда экономикалық өсудің қалыптасқан көптеген теориялары бар. Негізгі, іргелі тәсілдермен ерекшеленетін олар әртүрлі мінез-құлық гипотезаларын ұсынады, әртүрлі ұғымдар мен категорияларды қолданады, даму үдерісін әртүрлі жолдармен түсіндіреді және әртүрлі нұсқаулар береді (1-кесте).

1-кесте. Экономикалық өсу теориялары

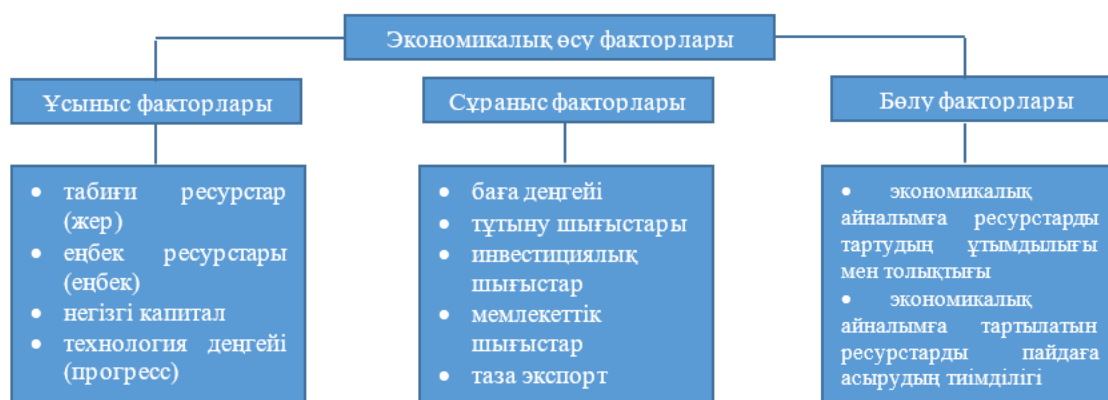
№	Теория	Негізгі категориялар	Экономикалық өсудің анықтамасы
1	Аймақаралық сауда теориясы (Эли Хекшер, Бертиль Олин)	Тауарлар мен өндіріс факторларының бағасы мен саны	Тұтынушылардың әл-ауқатының артуына әкелетін экономикалық өсу
2	Тауар циклінің теориясы (Раймонд Вернон)	Тауарлар: жаңа, жетілген және стандартталған	Жаңа өнімді тұрақты құру және өндіру
3	Кәсіпкерлік теориялар (Йозеф Шумпетер)	Кәсіпкерлер немесе кәсіпкерлік функция	Экономикалық жүйенің икемділігі мен әртараптандырылуын арттыру
4	Икемді мамандандыру теориялары (Чарльз Ф. Сэйбл, Джонатан Цейтлин)	Өндіріс тәртібі, өндірісті ұйымдастыру	Оңтайлы өндіріс, инновация және мамандандыру негізінде тұрақты өсу

№	Теория	Негізгі категориялар	Экономикалық өсудің анықтамасы
5	Өсудің неоклассикалық теориясы (Р. Солоу, Теодор Сван, Джеймс Мид және т. б.)	Біріктірілген (макро) немесе екі секторлы аймақтық экономика	Жан басына шаққандағы көрсеткіштерге қатысты экономикалық өсудің ұлғаюы жан басына шаққандағы табыстың ұлғаюы
6	Аймақтық шоғырлану және таралу теориясы (Гуннар Мюрдаль және Альберт Хиршман)	Тауарлар мен өндіріс факторлары (Мюрдаль) немесе өнеркәсіп салалары (Хиршман)	Жан басына шаққандағы кірісті арттыру
7	Сектор теориясы (Алан Фишер, Колин Кларк, Жан Фурастье және т. б.)	Бірінші, екінші және үшінші секторлар	Өз секторын әртараптандыру және өнімділікті арттыру
8	Өсу полюстерінің теориясы (Франсуа Перру)	Өнеркәсіп салалары	«Баурап алушылардың» өсуіндегі құрылымдық өзгерістер
9	Шикізат теориясы (Харольд Иннис)	Экспортқа негізделген салалар	Экспортқа бағытталған ұзақ мерзімді өсу
10	Экономикалық негіз теориясы (Томас Манн, Питер Де Ла Курт, Вернер Сомбарт, Василий Леонтьев, Гарри Ричардсон және т. б.)	Экспорттық (базалық) сектор және жергілікті (базалық емес) сектор	Өндірістің, кірістің немесе жұмыспен қамтудың өсу қарқынын арттыру

Ескерту - [18-19] негізінде автормен құрастырылған

Қазақстан экономикасының экономикалық өсу факторларының жүйесін айқындау кезінде өсу факторларына теориялық және эмпирикалық тәсілдердің қол жеткізілген деңгейін, әлемдік даму үрдістерін, сондай-ақ ұлттық ерекшеліктерді, экономикалық өсудің негізгі талаптары мен шектерін ескеру қажет. Бұл тәсілді қолдану, бір жағынан, елдердің экономикалық қызметін біртұтас тұтастыққа біріктіруге ықпал ететін жаһандану үдерістерімен түсіндіріледі, соның арқасында экономикалық факторлар жүйесін сыртқы әлемнен оқшаулау мүмкін емес, екінші жағынан, сыртқы әлемде бірегей ұлттық қатынастардың ерекшелігімен түсіндіруге болады.

Экономикалық ғылымда экономикалық өсудің түрлері көп. Барлық түрлерін зерттей келе, Қазақстандағы экономикалық өсуге әсер ететін негізгі факторларды ұсындық, оны 1-суреттен көруге болады.

1-сурет. Экономикалық өсу факторлары

Ескерту – автормен құрастырылған

Өсу факторлары жүйесін іске асыру алгоритмі 2 – суретте сызбатүріндекөрсетілген.

2-сурет. Экономикалық өсу факторлары жүйесін іске асыру алгоритмі
 Ескерту – [20] негізінде автормен құрастырылған

Өсу факторлары жүйесін енгізу алгоритмі «стратегиялық» өсу факторларын таңдау арқылы алдын-ала анықталған: бір жағынан, ол теориялық модельдер мен стратегиялық зерттеулерге негізделген, ал екінші жағынан жаһандық дамудың негізгі тенденцияларын көрсетеді. Өсу теориясын талдау өсудің «теориялық» факторларына әртүрлі процестер мен құбылыстар кіретінін көрсетеді: сұранысты ынталандыру, капиталды жинақтау, адами капиталға инвестицияларды ұлғайту, технологиялық инновацияларды экономикаға біріктіру. Біздің қазіргі теориямызда өсу факторлары (үстеме шығындар, еңбек өнімділігі, инвестициялар және т.б.) дәстүрлі факторлармен үйлеседі. Мемлекеттік институттар сапасының шешуші рөлі танылады.

Қорытындылай келе, біз стратегиялық өсу факторларын бөліп көрсетеміз:

- Адами капиталға, білімге және негізгі құралдарға инвестицияларды ұлғайту;
- Еңбек өнімділігінің артуына, өндірісті тиімді ұйымдастыруға және экономика құрылымының өзгеруіне алып келетін ҒТП;
- Макроэкономикалық орта шарттары (жұмыссыздық деңгейі, экономика құрылымы және т.б.);
- Экономикалық субъектілердің құндылықтары мен ынталандыру жүйелерін анықтайтын мемлекеттік экономикалық институттар [20].

2-кестеде Қазақстан экономикасының негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері қарастырылған.

2-кесте. 2017-2021 жылдар аралығында Қазақстан экономикасының негізгі макроэкономикалық көрсеткіштері

Атауы	Жылдар				
	2017	2018	2019	2020	2021
ЖІӨ, өткен жылға өсім %	2,97	0	0,38	-6,7	6,97
Негізгі капиталға салынған инвестициялар, өткен жылға өсім %	3,7	11,06	-7,4	-11,67	7,9
Экспорт, өткен жылға %-бен	132,0	126,0	95,0	81,9	126,9
Импорт, өткен жылға %-бен	116,6	113,7	118,0	98,0	106,4

Атауы	Жылдар				
	2017	2018	2019	2020	2021
Өнеркәсіптік өнім (тауар, қызмет) өндірісінің көлемі, өткен жылға өсім %	8,5	-2,7	-0,3	-4,4	4,12
Тұтыну бағасының индексі (кезең соңына, өткен жылғы желтоқсанға %-бен)	107,1	105,3	105,4	107,5	108,4
Күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы теңге айына өткен жылға %-бен	23 783 110	27 072 113,8	29 342 108,4	33015 112,5	37 266 112,9
Табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасынан төмен халықтың үлесі, %-бен	2,6	4,3	4,3	5,3	5,2
Жұмыссыз халық экономикалық белсенді халыққа %-бен өткен жылға %-бен	4,9 99,3	4,85 100,3	4,8 99,3	4,89 101,8	4,86 100,2

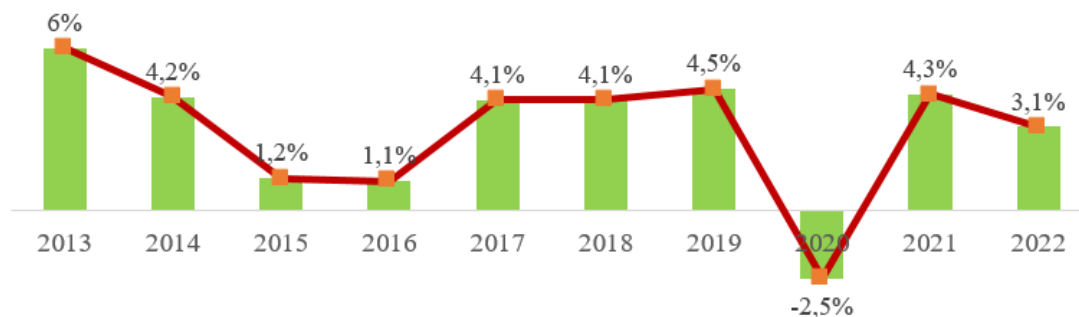
Ескерту – [21] негізінде автормен құрастырылған

2-кестеден көріп отырғанымыздай, 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда оң өсімді көрсетеді (+6,97%). Экспорт, импорт, өнеркәсіптік өнім өндірісінің көлемі, тұтыну бағасының индексі, күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы көрсеткіштерінің өткен жылмен салыстырғанда өскенін көруге болады.

Қазақстан экономикасы 2022 жылғы күйзелістерге тұрақтылығын көрсетті, инфляция ең жоғары мәндерге жақындады. ҚР ҰБ инфляциялық күтулерді бекіту мақсатында қойылымды 16,75% деңгейінде ұстайды. Қазақстанның ЖІӨ өсімі 2022 жылғы қаңтар-желтоқсанда 3,1% - ға дейін жеделдеді. Тауар өндіру көлемі 3,2% - ға, ал қызмет көрсету көлемі 2,5% - ға өсті. Ауыл шаруашылығы (9,1% өсу), құрылыс (+9,4%), ақпарат және байланыс (+8,0%) белсенділікті кеңейтуге негізгі үлес қосты. Тау-кен өнеркәсібі тежегіш әсер етті (1% - ға төмендеді). Инвестициялық белсенділік те күшті серпінді сақтап қалды (7,8% - ға өсті). ЕАДБ сарапшыларының бағалауы бойынша 2023 жылы Қазақстанның ЖІӨ өсімін 4,2% - ға дейін жеделдету болжанып отыр [22].

Өнеркәсіп өндірісінің көлемі 1,1% - ға өсті. 2022 жылдың қорытындысы бойынша сектордың өсуіне ең алдымен металлургия (1,9% - ға өсу), машина жасау (9,4%), тамақ өнеркәсібі (3,9%) және химия өнеркәсібі өнімдерін өндіру (10,2%) қызметтерінің кеңеюі ықпал етті. Пайдалы қазбаларды өндіру (1% - ға төмендеу) жыл бойы Қазақстанның негізгі мұнай кен орындарында жөндеу жұмыстарымен шектелді. Энергетикалық сектор (0,5% - ға төмендеу) және сумен жабдықтау (1,8% - ға төмендеу) өнеркәсіптік сектордың белсенділігін шектеді. Инвестициялардың өсу қарқыны 2022 жылғы қаңтар-желтоқсанда 7,9% - ға дейін өсті [22].

2020 жылы пандемиядан туындаған экономиканың құлдырауынан кейін жиынтық сұраныстың қарқынды өсуі нақты ЖІӨ-ге көмек болды. Алайда, 2021 жылы инфляцияның өсуі 2016 жылдан бергі ең жоғары деңгейге жетті, бұл негізінен азық-түлік бағасының инфляциясы мен жаһандық жеткізу арналарындағы үзілістердің ұзаққа созылуына байланысты. Инфляция деңгейі орталық банктің мақсатты диапазонынан асып, ақша-несие саясатының қатаңдауына алып келеді.

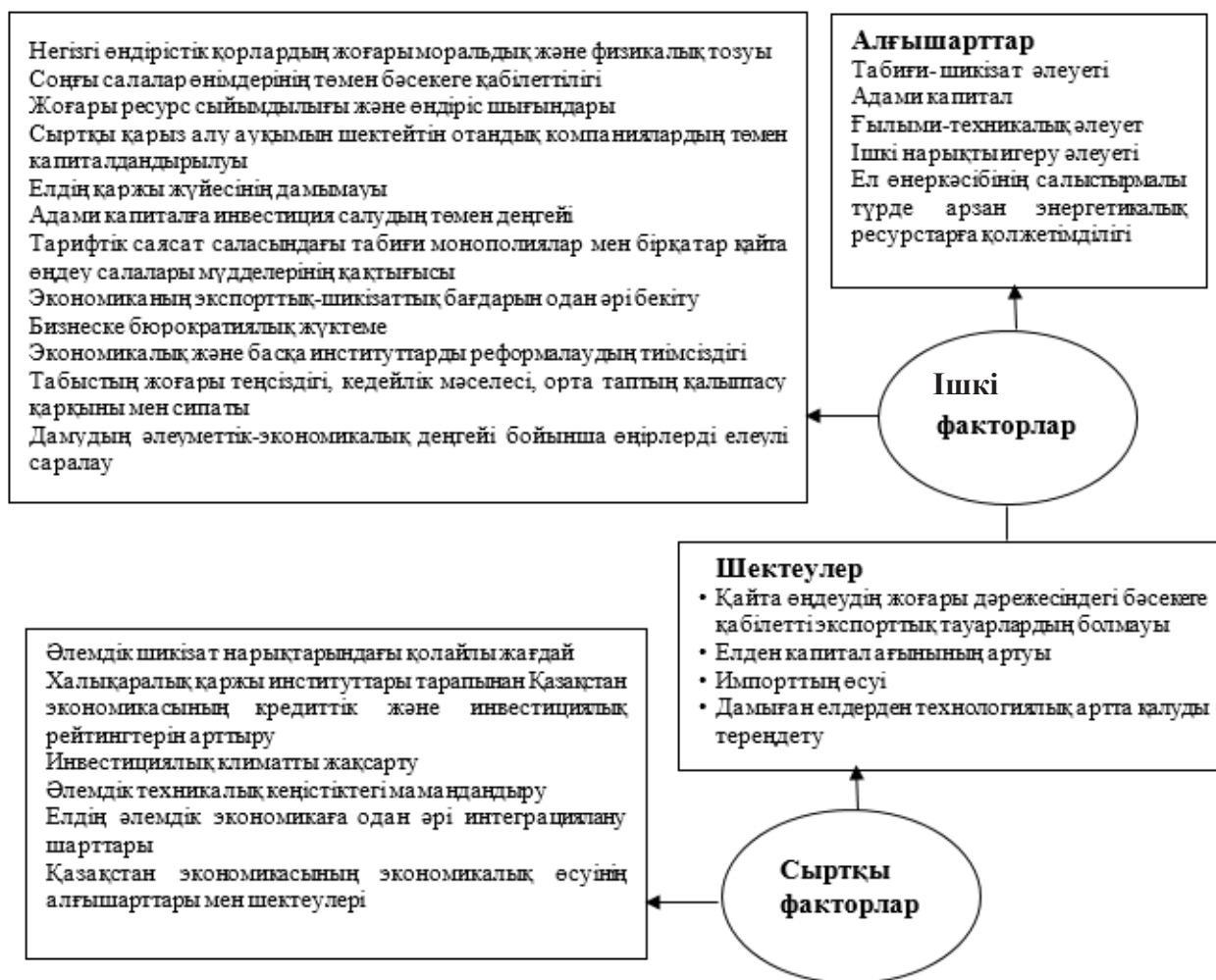

3-сурет. 2013-2022 Қазақстанның ЖІӨ өсімі
Ескерту – [23] негізінде автормен құрастырылған

2022 жылдың басында отандық экономика экономикалық өсу қарқынының төмендеуіне әкелген бірқатар жағымсыз факторларға тап болды. Өндірістік, логистикалық және сауда байланыстарының бұзылуы іскерлік белсенділіктің төмендеуіне әкеліп соқтырды және тауарлар мен қызметтер бағасының кең өсуіне түрткі болды. Бұл өз кезегінде инфляцияны тездетіп жіберді. Бірақ, жылдың екінші жартысында Үкімет сыртқы күйзелістердің әсерін едәуір жеңілдетіп, экономиканың одан әрі өсуіне жағдай жасай алды.

Нәтижесінде, 2022 жылдың 11 айында ЖІӨ 2,7% - ға өсті, сыртқы сауда айналымы 34% - ға 111 млрд долларға дейін, экспорт – 45% - ға, оның ішінде өңделген тауарлар бойынша-35% - ға өсті. Негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 6,6% - ға өсті [24].

SWOT-талдау элементтерін қолдана отырып, экономикалық өсудің қолданыстағы ішкі және сыртқы алғышарттары мен шектеулерін жүйелейміз (сурет 4).

4-сурет. Экономикалық өсудің алғышарттары мен шектеулері
 Ескерту – [20] негізінде автормен құрастырылған

4-суреттен көріп отырғанымыздай, экономиканың тұрақты өсуі, бір жағынан, алғышарттармен байланысты, ал екінші жағынан, оны қамтамасыз етуге белгілі бір шектеулер қоятын факторларға байланысты. Өсудің алғышарттарының болуы одан әрі даму жолдарының өзгермейтіндігін қамтамасыз етеді. Шектеу факторларын анықтау және оларды өсу факторлары жүйесіне қосу олардың экономикалық өсуге «теріс» әсерін инвестициялау ықтималдығы жоғары.

Қазақстан Республикасындағы экономикалық өсудің қазіргі жағдайын бағалау үшін эконометрикалық үлгі құрылды. Осы үлгіге сәйкес Ұлттық статистика бюросынан 2002-2021 жылдар аралығындағы көрсеткіштер алынып, корреляция-регрессиялық талдау жасалынды. ҚР экономикалық өсуіне әсер ететін келесі факторларды қарастырамыз:

- Y – Өндіріс әдісі бойынша жалпы ішкі өнім, млн. АҚШ доллары
- X1 – ҒЗТКЖ ішкі шығындар, млн. теңге

- X2 – Экспорт, млн. АҚШ доллары
- X3 – Импорт, млн. АҚШ доллары
- X4 – Жұмыссыздық деңгейі, %-бен
- X5 – Күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы, АҚШ доллары
- X6 – Негізгі капиталға салынған инвестициялар, млн. АҚШ доллары
- X7 – Ауыл шаруашылығы жалпы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі, %-бен
- X8 – Өңдеу өнеркәсібі нақты көлем индексі, %-бен
- X9 – Өнеркәсіптік өнімнің нақты көлем индекстері, өткен жылға %-бен

Ең алдымен Microsoft Excel бағдарламалық пакеті арқылы корреляциялық талдау жасаймыз. Корреляциялық талдау (correlation analysis) – екі немесе одан да көп кездейсоқ шамалар арасындағы байланысты зерттеудің статистикалық әдісі [25].

3-кесте. Корреляциялық матрица

	y	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9
y	1									
x1	0,79	1								
x2	0,89	0,49	1							
x3	0,93	0,70	0,93	1						
x4	-0,93	-0,88	-0,73	-0,83	1					
x5	0,88	0,48	0,96	0,93	-0,73	1				
x6	0,92	0,61	0,93	0,96	-0,82	0,96	1			
x7	-0,06	-0,05	-0,10	-0,12	0,06	-0,05	-0,05	1		
x8	-0,36	-0,34	-0,30	-0,37	0,34	-0,40	-0,41	-0,06	1	
x9	-0,63	-0,60	-0,48	-0,60	0,65	-0,55	-0,60	-0,11	0,74	1

Ескерту – автормен құрастырылған

Корреляциялық матрицаны талдау барысында ҚР ЖІӨ (Y) мен негізгі капиталға салынған инвестициялар (X6), импорт (X3), экспорт (X2) және күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасы (X5) арасындағы тікелей, күшті өзара байланысты көруге болады. Жұмыссыздық деңгейі (X4) факторы мен ЖІӨ (Y) арасындағы байланыс кері, күшті. Өнеркәсіптік өнімнің нақты көлем индекстері (X9) факторы мен нәтижелі белгі арасындағы байланыс кері, орташа. Өңдеу өнеркәсібі нақты көлем индексі (X4) айнымалысы мен нәтижелі белгі арасындағы байланыс кері, әлсіз. Ауыл шаруашылығы жалпы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі мен ЖІӨ арасындағы байланыс кері, өте әлсіз. X2, X3, X5 факторларының арасында жартылай мультиколлинеарлық бар, яғни түсіндіруші айнымалылар бір-бірімен корреляцияланған (кесте 3).

4-кесте. Дисперсиялық талдау

Регрессиялық статистика					
Көптік R	0,987				
R-квадрат	0,974				
Нормаланған R-квадрат	0,951				
Стандартты қате	14383,161				
Бақылау	20				
	df	SS	MS	F	Мәнділігі F
Регрессия	9	78390591993,22	8710065777,02	42,10	0,000
Қалдық	10	2068753293,70	206875329,37		
Нәтиже	19	80459345286,92			

Ескерту – автормен құрастырылған

Корреляциялық матрицаға талдау жасаған соң, регрессиялық талдау жасаймыз. Регрессиялық статистика көрсеткендей детерминация коэффициенті 0,974 құрайды. Чеддок шкаласы бойынша корреляция коэффициентіне сапалық бағалау жасауға болады. 0,9-0,99 аралығында «аса жоғары» деген сипаттама беруге болады (кесте 4)[26].

5-кесте. Регрессия коэффициенттерінің маңыздылығы

	Коэффициенттер	Стандартты қате	t-статистика	P-Мәнділік	Төменгі 95%	Жоғары 95%
Y	99423,57	171613,25	0,58	0,58	-282954,58	481801,73
x1	0,61	0,44	1,41	0,19	-0,36	1,59
x2	1,03	0,66	1,56	0,15	-0,44	2,51
x3	-0,13	1,61	-0,08	0,94	-3,73	3,46
x4	-15151,25	9059,51	-1,67	0,13	-35337,09	5034,60
x5	899,41	703,81	1,28	0,23	-668,78	2467,60
x6	-1,39	2,04	-0,68	0,51	-5,94	3,15
x7	150,19	439,11	0,34	0,74	-828,21	1128,59
x8	207,96	1334,71	0,16	0,88	-2765,95	3181,87
x9	-130,05	1714,22	-0,08	0,94	-3949,57	3689,48

Ескерту – автормен құрастырылған

Регрессиялық талдау нәтижесінде теңдеу келесі түрде болады:

$$y = 99423,57 + 0,61x_1 + 1,03x_2 - 0,13x_3 - 15151,25x_4 + 899,41x_5 - 1,39x_6 + 150,19x_7 + 207,96x_8 - 130,05x_9$$

Регрессия теңдеуін құрғаннан кейін жалпы сапасын тексереміз. Көптік регрессия теңдеуінің маңыздылығы Фишер критерийі арқылы бағаланады. Фишер критерийі арқылы модель спецификациясының мәселесін талдауға болады, атап айтқанда модельден түсіндірме айнымалысын қосу немесе алып тастау. Ол үшін бірдей N бақылаулар негізінде екі модель құрылады – біреуі m айнымалыларының бұрынғы санымен, екіншісі жаңа санмен (m+q), мұндағы q – модельге енгізілген айнымалылар.

Жалпы сапасын анықтау үшін нөлдік гипотеза құрамыз, $H_0: R^2=0$

$F_{ст} = 42,1; F_{кр} = 3,02$ (Excel бағдарламасы арқылы анықталған)

$F_{ст} > F_{кр}$, гипотеза қабылданбайды, R^2 детерминация коэффициенті статистикалық мәнді, теңдеудің сапасы жақсы, сенімді деп қорытынды жасай аламыз.

$F_{кр}$ -берілген еркіндік дәрежелері мен α маңыздылық деңгейіндегі кездейсоқ факторлардың әсерінен критерийдің мүмкін болатын ең жоғары мәні. α маңыздылық деңгейі – дұрыс гипотезаны қабылдамау ықтималдығы, егер ол дұрыс болса. Әдетте α 0,05 немесе 0,01 деп қабылданады. Біздің жағдайда $\alpha = 0,05$. Егер F-критерийінің нақты мәні кестеден аз болса, онда нөлдік гипотезаны қабылдамауға негіз жоқ деп айтылады. Немесе, нөлдік гипотеза қабылданбайды және $(1-\alpha)$ ықтималдықпен жалпы теңдеудің статистикалық маңыздылығы туралы балама гипотеза қабылданады.

Экономикалық өсу факторларын зерттей келе, Қазақстанның тұрақты экономикалық өсуін қамтамасыз үшін келесі міндеттерді шешу ұсынылады:

- Әртараптандырылған өсуді қамтамасыз ету үшін өнімділікті арттыру. Қазақстан бүкіл экономика, кәсіпорын және жеке адам деңгейіндегі шектеулерді жою арқылы өнімділіктің өсуін қалпына келтірудің айтарлықтай әлеуетіне ие;
- Адами капиталды одан әрі жетілдіру және қызметтерге қол жетімділікті жақсарту. Адами капиталға инвестиция салу және еңбек нарығын қосымша реформалау мүмкіндіктердің теңдігін арттыру үшін өте қажет;
- Мемлекеттік басқаруды жетілдіру. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігін, реттеу сапасын арттыруға, корпоративтік басқаруды нығайтуға, сондай-ақ мемлекеттік қызметтер көрсетудің есептілігі мен қабілетін арттыруға арналған шаралар мемлекеттік басқарудың неғұрлым сапалы ортасын қалыптастыру кезінде аса маңызды элементтер болып табылады;
- Бюджеттің тұрақтылығын қамтамасыз ету. Салық-бюджет саласындағы тәуекелдерді басқару стратегиясын мүмкіндігінше тезірек әзірлеу және қысқа және орта мерзімді перспективада Ұлттық, өңірлік және жергілікті деңгейлерде қаражатты жұмсаудың тиімділігін арттыру қажет;
- Табиғи ресурстарды неғұрлым тиімді пайдалану. Жалпы прогрестің тұрақтылығын сақтау үшін болашақ ұрпақтың мүддесі үшін кең табиғи байлық пен қоршаған ортаны сақтау керек. Табиғи ресурстарды пайдалануға аз дәрежеде тәуелді болу үшін экономикалық өсудің басқа моделіне көшу маңызды болып табылады.

■ Қорытынды

Мақалада қойылған мақсатқа сәйкес, экономикалық өсу факторларына сандық және сапалық бағалау жасалды. Елдің экономикалық өсуін қамтамасыз ету үшін оған әсер ететін факторларды зерттеу маңызды екенін байқаймыз. Сол себепті, экономикалық өсу факторларын іске асыру алгоритмін құру қажет. Бұл алгоритм елдің басымдықтары мен ерекшеліктеріне назар аудара отырып, даму жолын анықтауға мүмкіндік береді. Әлемдік даму тенденцияларын қарастыра отырып, ұлттық экономиканың тиімді жұмыс істеу алғышарттары мен шектеулерін қалыптастыруға болады. Соңғы 5 жылдағы Қазақстан экономикасының негізгі макроэкономикалық көрсеткіштеріне талдау жасай отырып, ЖІӨ, негізгі капиталға салынған инвестициялар, экспорт, импорт сияқты көрсеткіштердің өткен жылмен салыстырғанда өскенін байқауға болады.

ҚР экономикалық өсуін бағалау үшін корреляциялық-регрессиялық үлгі құрылды. Корреляциялық-регрессиялық талдау нәтижесінде ЖІӨ-ге импорт (0,93) пен негізгі капиталға салынған инвестициялардың (0,92) әсері жоғары деп қорытынды жасауға болады. Регрессиялық статистика көрсеткендей детерминация коэффициенті 0,974 құрайды, Чеддок шкаласы бойынша корреляция коэффициенті аса жоғары деп бағалауға болады. Фишер теңдеуі бойынша детерминация коэффициенті статистикалық мәнді, теңдеудің сапасы жақсы, сенімді деп қорытынды жасай аламыз.

Тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін, оны арттыру жолдары ұсынылды. Атап айтқанда, әртараптандырылған өсуді қамтамасыз ету үшін өнімділікті арттыру, адами капиталды одан әрі жетілдіру және қызметтерге қол жетімділікті жақсарту, мемлекеттік басқаруды жетілдіру, бюджеттің тұрақтылығын қамтамасыз ету, табиғи ресурстарды неғұрлым тиімді пайдалану.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит; [пер. с англ. П. Ключкина]. – Москва: Эксмо, 2016. – 1056 с.
2. Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения / Т. Р. Мальтус. – Москва: Директ-Медиа, 2014. – 206 с.
3. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Давид Рикардо; [пер. с англ.; предисл. П. Ключкина]. – Москва: Эксмо, 2016. – 1040 с.
4. Cassel G. The Theory of Social Economy. – London: T. Fisher Unwin, 1923.
5. Clark J. B. The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits. – Front Cover. Macmillan, 1899. – Wealth. – 445 p.
6. Edgeworth F. Y. Papers relating to political economy. – London: Published on behalf of the Royal Economic Society by Macmillan, 1925.
7. Marshall A. L. Principles of Economics (8th ed.). – Macmillan, 1890.
8. Wicksell K. Lectures on political economy / Knut Wicksell; [Translated from the Swedish by E. Classen, and edited, with an introd., by Lionel Robbins]. – New York: A. M. Kelley, 1967.
9. Domar E. D. Essays in the Theory of Economic Growth, 1957.
10. Harrod R. F. International Economics. 4th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1959.
11. Орлова Т.С., Конюховский Е.П. Экономический рост: обзор классических теорий // Известия УрГЭУ. – 2011. - 3(35). – С. 25-31
12. Hicks J. R. Capital and Time: A Neo-Austrian Theory. – Oxford: Clarendon, 1973.
13. Meade J. A Neo-classical Theory of Economic Growth. – L.: Allen & Unwin, 1961.
14. Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // The Quarterly Journal of Economics. – 1956.

15. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development / trans. Redvers Opie. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.
16. Гичиев Н.С., Гичиева М.Н. Теории и факторы экономического роста // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2012. – С. 66-75.
17. Экономический рост: факторы эффективного развития: монография /Под общ. ред. Г.Ю.Гуляева – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2017. – 110 с.
18. The Theory of Economic Growth: a «Classical» Perspective / N. Salvadori (ed.). Edward Elgar Publishing, 2003. – P. 212.
19. Nelson R. Recent Exercises in Growth Accounting: New Understanding or Dead End? / American Economic Review. – 1973. – Vol. 63, No 3. – P. 462-468.
20. Шевченко И.В., Александрова Е.Н. Система факторов экономического роста Российской экономики // Финансы и кредит. Вопросы экономики. – 2005. - 12 (180). – С. 8-17.
21. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы [Электрондық ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения 20.12.2023)
22. Макроэкономический обзор Казахстана. – Евразийский банк развития, 2023 год. – 31 с.
23. Восстановление экономики в сложное время. Доклад об экономике Казахстана. – WorldBankGroup: Macroeconomics, trade & investment, 2022 г.
24. Итоги 2022 года в Казахстане: демонополизация, борьба с теневым оборотом и ростом цен [Электрондық ресурс]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-2022-goda-v-kazahstane demonopolizatsiya-borba-s-tenevym-oborotom-i-rostom-cen-2911486> (дата обращения 15.01.2022)
25. Каморников С. Ф., Каморников С. С. Эконометрика: учеб. пособие. – М.: Интеграция, 2012. – 262 с
26. Орлов А.И. Ошибки при использовании коэффициентов корреляции и детерминации // Заводская лаборатория. Диагностика материалов. – 2018. -84(3). – С.68-72.

REFERENCES:

1. Smith A. Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva [Research on the nature and causes of the wealth of nations] (trans. from eng. P. Klyukina, Moscow, Eksmo, 2016, 1056 p.) [in Russian]
2. Malthus T. R. Opyt o zakone narodonaseleniya [Experience on the law of population] (Moscow, Direct-Media, 2014, 206 p.)
3. Ricardo D. Nachala politicheskoi ekonomii i nalogovogo oblozheniya [The beginnings of political economy and taxation] (trans. from eng. P. Klyukin., Moscow, Eksmo, 2016, 1040 p.)
4. Cassel G. The Theory of Social Economy (London: T. Fisher Unwin, 1923)
5. Clark J. B. The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits (Front Cover. Macmillan, 1899, Wealth, 445 p.)
6. Edgeworth F. Y. Papers relating to political economy (London: Published on behalf of the Royal Economic Society by Macmillan, 1925)
7. Marshall A.L. Principles of Economics (8th ed.) (Macmillan, 1890)
8. Wicksell K. Lectures on political economy (Translated from the Swedish by E. Classen, and edited, with an introd., by Lionel Robbins, New York: A. M. Kelley, 1967)
9. Domar E. D. Essays in the Theory of Economic Growth (1957)
10. Harrod R. F. International Economics. 4th ed (Cambridge: Cambridge University Press, 1959)
11. Orlova T.S., Konyukhovskiy E.P. Ekonomicheskij rost: obzor klassicheskikh teorij [Economic growth: a review of classical theories], Izvestiya UrGEU [News UrGEU], 3(35), 25-31(2011). [in Russian]
12. Hicks J. R. Capital and Time: A Neo-Austrian Theory (Oxford: Clarendon, 1973)
13. Meade J. A Neo-classical Theory of Economic Growth (L.: Allen & Unwin, 1961)
14. Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth, The Quarterly Journal of Economics (1956)
15. Schumpeter J. A. The Theory of Economic Development / trans. Redvers Opie. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.
16. Gichiev N.S., Gichieva M.N. Teorii i faktory ehkonomicheskogo rosta [Theories and factors of economic growth], Regional'nye problemy preobrazovaniya ehkonomiki [Regional problems of economic transformation], 66-75 (2012). [in Russian]
17. Ekonomicheskij rost faktory ehffektivnogo razvitiya [Economic growth: factors of effective development], (Edited by G.Y.Gulyaev, Penza: ICNS "Science and Education", 2017, 110 p.). [in Russian]
18. The Theory of Economic Growth: a «Classical» Perspective (Edward Elgar Publishing, 2003, 212 p.)
19. Nelson R. Recent Exercises in Growth Accounting: New Understanding or Dead End? American Economic Review, 3(63),462-468 (1973).
20. Shevchenko I.V., Alexandrova E.N. Sistema faktorov ekonomicheskogo rosta rossiiskoi ekonomiki [System of factors of economic growth of the Russian economy], Finansy i kredit. Voprosy ekonomiki [Finance and credit. Economic issues], 12 (180), 8-17(2005). [in Russian]
21. Kazakstan Respublikasy Strategiyalyk zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ulttyk statistika byurosy [Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms], [Electronic resource]. Available at: <https://stat.gov.kz/> (accessed 20.12.2022).
22. Makroekonomicheskii obzor Kazakhstana [Macroeconomic overview of Kazakhstan], Evraziiskii bank razvitiya [Eurasian Development Bank], 31(2023). [in Russian]
23. Vosstanovlenie ekonomiki v slozhnoe vremya doklad ob ekonomike Kazakhstana [Economic recovery in difficult times. Report on the economy of Kazakhstan], WorldBankGroup: Macroeconomics, trade & investment, (2022). [in Russian]
24. Itogi 2022 goda v Kazakhstane demonopolizatsiya borba s tenevym oborotom i rostom cen [Results of 2022 in Kazakhstan: demonopolization, fight against shadow turnover and price growth], [Electronic resource]. Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-2022-goda-v-kazahstane demonopolizatsiya-borba-s-tenevym-oborotom-i-rostom-cen-2911486> (accessed 15.01.2023).
25. Kamornikov S. F., Kamornikov S. S. Ekonometrika: ucheb. posobie [Econometrics: study guide] (M: Integration, 2012, 262 p.) [in Russian]

26. Orlov A.I. Oshibki pri ispolzovanii koehfficientov korrelyacii i determinacii [Errors in the use of correlation and determination coefficients], Zavodskaya laboratoriya. Diagnostika materialov [Factory laboratory. Diagnostics of materials], 84 (3), 68-72 (2018). [in Russian]

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ КАЗАХСТАНА

П.Н. Сырбек*

магистр экономических наук
Казахский национальный университет
им. аль-Фараби
Алматы, Қазақстан
E-mail: psyrbek@mail.ru
ORCID: 0009-0007-4478-423X

А.А. Сағынбаева

докторант по специальности «Экономика»
Казахский национальный университет
им. аль-Фараби
Алматы, Қазақстан
E-mail: sagynbayevaa1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9910-7777

Г.К. Андабаева

к. э. н., доцент
Казахский национальный университет
им. аль-Фараби
Алматы, Қазақстан
E-mail: andabayeva.gulmira@kaznu.kz
ORCID: 0000-0002-7458-8711

Аннотация. Экономический рост – одна из основных проблем, стоящих перед всеми странами. По его динамике оценивается, как решается проблема развития национальной экономики, уровня жизни населения, ограниченности ресурсов. Экономический рост является важной характеристикой общественного производства в любых экономических системах. Государства, заинтересованные в экономическом развитии и социальном процветании нации, разрабатывают специальные программы, формируют стратегии, направленные на ускорение и активизацию темпов использования прямых и косвенных факторов роста.

В данной статье разработаны предпосылки и ограничения экономического роста, алгоритм реализации системы факторов экономического роста. Проанализированы основные макроэкономические показатели экономики Казахстана за 2017-2021 годы. Проведен корреляционно-регрессионный анализ для оценки влияния основных факторов экономического роста РК (внутренние затраты на НИОКР, импорт, экспорт, уровень безработицы, величина прожиточного минимума, инвестиции в основной капитал, индексы физического объема валовой продукции сельского хозяйства, обрабатывающей промышленности, промышленной продукции) на ВВП.

Ключевые слова: экономический рост, научно-технический прогресс, труд, капитал, инвестиции, экономическое развитие.

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF FACTORS AFFECTING THE ECONOMIC GROWTH OF KAZAKHSTAN

P.N. Syrbek*

Master of Economic Sciences
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: psyrbek@mail.ru
ORCID: 0009-0007-4478-423X

A.A. Sagynbayeva

doctoral student in the specialty «Economics»
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: sagynbayevaa1@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9910-7777

G.K. Andabayeva

Candidate of Economic Sciences, Associate
Professor
Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan
E-mail: andabayeva.gulmira@kaznu.kz
ORCID: 0000-0002-7458-8711

Abstract. *Economic growth is one of the main challenges facing all countries. According to its dynamics, it is estimated how the problem of the development of the national economy, the standard of living of the population, limited resources are being solved. Economic growth is an important characteristic of social production in any economic system. States interested in the economic development and social prosperity of the nation are developing special programs, forming strategies aimed at accelerating and activating the use of direct and indirect growth factors.*

In this article, the prerequisites and limitations of economic growth, an algorithm for implementing a system of economic growth factors are developed. The main macroeconomic indicators of the economy of Kazakhstan for 2017-2021 are analyzed. Correlation and regression analysis was carried out to assess the impact of the main factors of economic growth of the Republic of Kazakhstan (internal R&D costs, imports, exports, unemployment rate, subsistence minimum, investments in fixed assets, indices of the physical volume of gross agricultural output, manufacturing, industrial products) on GDP.

Keywords: *economic growth, scientific and technological progress, labor, capital, investment, economic development.*

MPHTI 06.71.47

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-111-122>**А.М. Тынгишева***

Доктор философии PhD
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан
E-mail: ajnur-88@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1957-4325

Е.Б. Аймагамбетов

Доктор экономических наук, профессор
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан
E-mail: rector@keu.kz
ORCID: 0000-0003-4590-8242

Г.Н. Накипова

Доктор экономических наук, профессор
Карагандинский университет
Казпотребсоюза
г.Караганда, Республика Казахстан
E-mail: nakipovage@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6754-246X

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО СОЦИАЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В ПОСТПАНДЕМИЧЕСКИЙ ПЕРИОД В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация: *Повышение эффективности финансирования здравоохранения является одной из основных задач устойчивого развития системы здравоохранения в постпандемический период. Реализация этой задачи во многом зависит от правильного выбора соответствующих инструментов, методов и механизмов и определяется имеющимися ресурсами и их источниками. Одним из инструментов эффективной реализации государственной политики в области здравоохранения является обязательное социальное медицинское страхование (ОСМС). В статье рассматриваются особенности развития системы обязательного социального медицинского страхования в Республике Казахстан. Представлен детальный анализ источников финансирования системы здравоохранения. На основе анализа авторами выявлены ключевые проблемы и недостатки финансирования системы здравоохранения. Для решения этих проблем, необходимы меры, направленные на совершенствования системы обязательного социального медицинского страхования с целью улучшения доступности и качества предоставления медицинских услуг населению. В качестве основных рекомендаций по повышению результативности функционирования системы обязательного социального медицинского страхования авторами обоснована необходимость перехода к пациентоориентированной модели, задачами которой является обеспечение прав граждан на получение медицинской помощи и защита их интересов в сфере ОСМС.*

Ключевые слова: *здравоохранение, система здравоохранения, обязательное социальное медицинское страхование, государственное регулирование, расходы здравоохранения, финансирование здравоохранения, эффективность, результативность.*

■ Введение

В 2020 году мир столкнулся с пандемией COVID-19, которая выявила и усилила давно имеющиеся недостатки в области качества здравоохранения.

Инфекционные заболевания, уступившие место в структуре заболеваемости хроническим патологиям, вовсе не исчезли вместе с прошлым и не стали просто частью истории. Приведём слова из выступления Генерального директора ВОЗ д-ра М. Чен на 68-й сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения: «Странам необходимы хорошо функционирующие системы здравоохранения, способные противостоять потрясениям, независимо от того, связаны ли они с изменяющимся климатом, трудноуловимым вирусом или перегруженностью пациентами с неинфекционными заболеваниями».

Таким образом, основной задачей институционального развития здравоохранения на государственном уровне является формирование и развитие эффективной и стабильной системы здравоохранения, способной противостоять в равной мере как неинфекционным, так и инфекционным заболеваниям.

В настоящее время в Казахстане осуществляется трансформация организационного финансового управления системой здравоохранения, в связи с внедрением обязательного социального медицинского страхования. Медицинское страхование как инструмент государственного управления системой здравоохранения гарантирует гражданам при возникновении страхового случая получение медицинской помощи.

Система обязательного социального медицинского страхования, получившая распространение в масштабах всего мира, представляет собой способ социальной защиты граждан в сфере здравоохранения. Она привлекательна для стран в силу возможности независимой экспертизы качества оказываемых услуг здравоохранения, накопления внебюджетных средств на медицинское обслуживание за счет взносов работодателей, гарантированной оплаты предоставленных медицинских услуг из фонда средств, а гражданам позволяет избежать больших единовременных расходов в случае заболевания.

Кроме того, внедрение обязательного социального медицинского страхования обеспечивает механизм для отслеживания эффективности и соответствия расходов полученным результатам, прозрачности потоков финансовых средств в секторе здравоохранения, гарантии прав пациентов как потребителей предоставляемых медицинских услуг, а также обеспечивает привлечение дополнительных финансовых средств в здравоохранении.

Целью научной статьи является исследование теоретических и практических вопросов системы обязательного социального медицинского страхования и разработка рекомендаций по повышению ее эффективности в постпандемический период в Республике Казахстан.

■ Обзор литературы

Проблемы функционирования и развития общественного сектора в целом, важной составляющей которого является сфера здравоохранения, раскрыты в трудах многих известных зарубежных исследователей. Так, проблемы финансирования и регулирования государством медицинского обслуживания, несоответствия рынков медицинских услуг условиям конкурентных рынков, внедрения медицинского страхования и осуществления реформ в сфере здравоохранения глубоко раскрыты в известной книге Дж. Стиглица «Экономика общественного сектора»[1]. Специфические свойства медицинского обслуживания как объекта нормативной экономики, сравнительная характеристика отрасли медицинского обслуживания с нормами экономики благосостояния, анализ неэффективности рынка медицинских услуг, обусловленный асимметрией информации, неопределенность спроса и внешние эффекты в сфере здравоохранения нашли отражение в трудах К. Эрроу [2]. Т. Гетцен детально изложил основные проблемы производства и экономического анализа услуг здравоохранения; описал средства стимулирования и развития организационной структуры системы здравоохранения на основе анализа соответствующих финансовых потоков; выделил определяющие факторы изменения государственных расходов на здравоохранение, а также проанализировал влияние правительства на государственное и частное здравоохранение [3].

Проблемы и подходы глобального управления общественным здравоохранением в условиях COVID-19 нашли отражения в трудах Ху Чжан[4].

Всеобщий охват услугами здравоохранения после пандемии COVID-19: необходимость более эффективного управления данной сферой (Тедиози Ф., Лённрот К., Паблос-Мендес А., Равильоне М.)[5].

Оценка целесообразности введения национальной системы медицинского страхования нашла отражения в исследованиях Адриан Георге, Кай Стралер-Поль, Доминик Нхома[6].

Аду Овусу Саркоди исследовал особенности влияния системы медицинского страхования на качество и доступность медицинских услуг с учетом снижения государственных расходов на здравоохранения[7]

Ф Тайё провели анализ рисков повышение медицинских расходов домашних хозяйств в национальной системе медицинского страхования с использованием общенациональных административных данных[8].

Что касается казахстанских ученых, исследование системы здравоохранения, как основного звена общественного сектора экономики нашло отражение в научных трудах: Утибаева Г.М.,

Рахимбековой А.Е., Орынбасаровой С.Е., Рыскуловой М.Р. и т.д.[9,10,11,12]. В то же время, несмотря на значительное количество научных разработок отечественных ученых, посвященных организационным основам управления в сфере здравоохранения, недостаточно проработанными являются проблемы современной системы обязательного социального медицинского страхования, что и определило цель исследования.

■ Материалы и методы

Объектом исследования является система обязательного социального медицинского страхования. Предметом исследования выступают социально-экономические отношения, связанные с совершенствованием системы обязательного социального медицинского страхования в постпандемический период в Республике Казахстан. Практическая значимость исследования состоит в разработке предложений и рекомендаций по совершенствованию современной системы обязательного социального медицинского страхования, что в свою очередь, позволит повысить уровень качества жизни населения. В процессе исследования использовались экономико-статистические методы, а также сравнительно-сопоставительный анализ статистических данных. Эмпирическую базу составили нормативно-правовые акты в сфере здравоохранения, а также официальные издания, аналитические сборники о деятельности организаций здравоохранения.

■ Результаты и обсуждения

Одним из ключевых направлений совершенствование системы здравоохранения Республики Казахстан является развитие такой формы страховой медицины, при которой ответственность за здоровье разделяют три стороны: человек, работодатель и государство. В связи с этим в Казахстане с 2015 года осуществляются государственные меры по формированию институциональной среды функционирования системы обязательного социального медицинского страхования.

Таблица 1. Государственные меры по формированию институциональной среды системы обязательного социального медицинского страхования

Меры	Характеристика
Законодательные	В 2015 году был принят закон «Об обязательном социальном медицинском страховании»[13].
Организационные	Создан НАО «Фонд социального медицинского страхования и его филиалы во всех регионах республики. Проведена информационно-разъяснительная работа среди населения, работодателей, медицинских работников по вопросам обязательного социального медицинского страхования
Финансовые	Осуществляется аккумуляция отчислений и взносов в ФСМС. Приняты постановления: – об определении перечня финансовых инструментов для инвестирования активов фонда социального медицинского страхования от 14 апреля 2016 года №210; – о некоторых вопросах финансовой устойчивости фонда социального медицинского страхования от 5 мая 2016 года, № 274.

Источник: Составлено авторами на основе данных [16]

В соответствии с Законом «Об обязательном социальном медицинском страховании» финансовые средства системы обязательного социального медицинского страхования в Казахстане формируются из поступлений страховых взносов работодателей, работников, самих граждан, а также платежей из госбюджета за социально-уязвимые категории населения и неработающих. Управление страховыми взносами осуществляется фондом обязательного медицинского социального страхования. Фонд является некоммерческой организацией с организационно-правовой форме акционерного общества, единственным учредителем и акционером которого является Правительство Республики Казахстан. При этом гражданам предоставляются такие два вида пакетов медицинских услуг:

– базовый пакет, который представляет собой гарантированный государством объем медицинской помощи, финансируемый из республиканского бюджета. Этот пакет будет доступен всем гражданам Казахстана. Он включает: скорую помощь и санитарную авиацию, медицинскую помощь при социально значимых заболеваниях и в экстренных случаях, профилактические прививки;

– страховой пакет, предоставляемый из Фонда медицинского страхования, в который входят: амбулаторно-поликлиническая помощь, стационарная помощь (за исключением социально значимых заболеваний), восстановительное лечение и медицинская реабилитация, паллиативная помощь и сестринский уход, высокотехнологичная помощь [14].

С 2020 года плательщиками взносов в Фонд обязательного социального медицинского страхования стали все граждане Республики Казахстан. Размер платежа для работодателей составляет 3% от фонда заработной платы, работников – 2% от дохода, ИП и граждане, занимающиеся частной практикой – 5% от 1,4-кратного размера МЗП, самостоятельных плательщиков – 5% от 1 МЗП. Для сравнения, рассмотрим размер ставок взносов обязательного социального медицинского страхования в некоторых странах: в Германии – 14,1, во Франции – 13,6, в России – 5,1, в Израиле – 5. [15, с. 310].

Таким образом, в системе ОСМС имеются все участники страховых правоотношений в лице государства, страхователя (гражданина), работодателя, определены размеры страховых взносов. Однако отсутствуют элементы, присущие классической модели медицинского страхования в виде страхового договора, актуарных расчетов, мотивации поведение пациентов в сторону здорового образа жизни и т.д.

Для оценки роли обязательного социального медицинского страхования в финансировании системы здравоохранения проведем анализ структуры расходов на здравоохранения с 2017 по 2021 годы.

Таблица 2. Структура расходов на здравоохранения с 2017 - 2021 годы (млрд. тенге)

Расходы, млрд. тенге	2017	2018	2019	2020	2021	Изменение
ВВП	54 378	61 819	69 532	70 714	81 269	49,5
ТРЗ	1 664,9	1 767,6	1 940,2	2 677,7	3 113,8	87
ТРЗ, % от ВВП	3,1%	2,9%	2,8%	3,8%	3,8%	0,7
Гос. Расходы	1 032,7	1 087,1	1 163,3	1 770,9	2 012,1	94,8
В том числе: ГОБМП	-	-	-	1 126,6	1 211,6	7,5
ОСМС	-	-	-	423,9	538,9	27,1
Частн. Расходы	626,9	679,5	776,5	905,9	1 101,8	75,8
ДМС + Предприятия	76,7	96,5	120,1	170,2	277,1	261,3
Карманные расходы	550,2	583,0	656,3	735,6	824,7	49,9
Гос. Расх., % от ТРЗ	62,0%	61,5%	60,0%	66,1%	64,6%	2,6
Част.расх. % от ТРЗ	37,7%	38,4%	40,0%	33,8%	35,4%	- 2,3
ОСМС % от ТРЗ	-	-	-	15,8%	17,3%	1,5

Источник: составлено на основе данных [16]

Пандемия оказала существенное влияние на финансирование здравоохранения. С 2020 года наблюдается рост расходов на здравоохранение из всех источников финансирования.

Как свидетельствуют данные таблицы 2 в 2021 году совокупный объем текущих расходов на здравоохранение в Казахстане составил 3 113,8 млрд. тенге или 3,8% ВВП. Для сравнения, в группе стран со средним уровнем доходов, к которым относится и Казахстан, аналогичный показатель составляет 6,3%, в странах ОЭСР – 9,3%.

Государственные расходы на здравоохранение в 2021 году составили 2 012,1 млрд. тенге, увеличившись по сравнению с 2017 годом на 94,8%. Доля государственных расходов в текущих расходах в 2021 году составила 64,6%.

За 2021 году поступило 538,9 млрд. тенге платежей обязательного социального медицинского страхования. Доля ОСМС в текущих расходах составила 17,3%. Согласно последним данным, в странах ОЭСР оплата медицинских услуг через обязательное социальное медицинское страхование составляет – 39%.

За анализируемый период частные расходы на здравоохранение показывают рост на 75,8%. На протяжении всего анализируемого периода наблюдается высокая доля частных расходов от текущих расходов в 2017 году – 37,7%, 2018 – 38,4%, 2019 – 40,0%, 2020 – 33,8%, 2021 – 35,4%. В странах ОЭСР удельный вес частных расходов на здравоохранение составляет 19,6%. По оценкам ВОЗ, устойчивой считается такая система здравоохранения, в которой на долю частных расходов приходится не более 20%. Превышение этого показателя повышает риск для населения, связанный с приближением их к черте бедности вследствие болезней, которые, в свою очередь, могут затронуть все сферы, а также привести к ухудшению здоровья и демографических показателей.

Таблица 3. Структура государственных расходов на здравоохранение в разрезе видов медицинской помощи за 2020-2021 гг., млрд. тенге

Расходы на здравоохранение	2020			2021		
	Всего	Бюджет	ОСМС	Всего	Бюджет	ОСМС
Стационарное лечение	575,6	342,6	233	907,1	604,5	302,6
Лечение в дневном стационаре	40,4	16,3	24,1	40,9	16,7	24,2
Амбулаторное лечение	501,5	387,9	113,6	520,9	353,5	167,4
Реабилитация	28,3	-	28,3	35,4	-	35,4
Паллиатив	2,6	2,6		3,0	3,0	-
Лабораторные услуги	22,3	22,1	0,297091	24	20,8	3,2
Скорая медицинская помощь	64,1	64,1		51,5	51,5	-
Лекарственное обеспечение	155,4	132,5	22,0	182,3	182,3	
Профилактические услуги	75,2	70,5	4,6	85,8	79,7	6,1
Итого	1 464,5	1 038,6	425,9	1850,9	1 312,4	538,9

Источник: составлено на основе данных [16]

По данным таблицы 3 в 2020 году наблюдается рост государственных расходов, в структуре которых одна треть составляет ОСМС. Таким образом, несмотря на введения ОСМС, в 2021 году рост государственных расходов на медицинскую помощь увеличился за счет государственного бюджета, а не за счет взносов ОСМС. В структуре медицинских услуг преобладает стационарная помощь: в 2021 году затраты на нее составили 49 % от общего объема государственного финансирования здравоохранения. Результативность использования ресурсов в сфере здравоохранения может быть повышена путем их частичного перемещения в амбулаторно-поликлинический сектор.

Эффективность использования финансовых ресурсов здравоохранения характеризуется степенью достижения общепризнанного показателя здоровья населения – ожидаемой продолжительности жизни населения.

Для выявления степени влияния фактора на ожидаемую продолжительностью жизни нами был проведен регрессионный анализ зависимости ожидаемой продолжительности жизни населения от среднедушевых доходов населения и среднедушевых расходов здравоохранения.

В то же время, мы не исключаем влияние таких не менее важных факторов как качество питания, потребления алкоголя, доступности медицинской помощи, уровень выбросов в атмосферу и т.д. Однако неполнота статистической базы стала ограничением в предлагаемом исследовании.

Таблица 4. Динамика ожидаемой продолжительности жизни населения, доходов населения, расходов на здравоохранения.

Год	Ожидаемая продолжительность жизни населения	Среднедушевые доходы населения (тенге)	Среднедушевые расходы на здравоохранения (тенге)
2012	69,61	51860	38504
2013	70,45	56453	39320
2014	71,62	62671	43010
2015	72	67321	44953
2016	72,3	76575	53635
2017	72,95	83710	56389
2018	72,3	93 135	59 047
2019	73,1	104 282	62 845
2020	71,4	116 126	94 402
2021	70,2	130 616	105 897

Источник: составлено на основе данных [16]

Общий вид двухфакторного уравнения регрессии:

$$\tilde{y} = a + b_1x_1 + b_2x_2.$$

Система нормальных уравнений МНК для оценки параметров модели имеет следующий вид:

$$\begin{cases} na + b_1 \sum x_1 + b_2 \sum x_2 = \sum y \\ a \sum x_1 + b_1 \sum x_1^2 + b_2 \sum x_1 \cdot x_2 = \sum y \cdot x_1 \\ a \sum x_2 + b_1 \sum x_1 \cdot x_2 + b_2 \sum x_2^2 = \sum y \cdot x_2 \end{cases}$$

Для определения необходимых значений сумм составили расчетную таблицу в Excel. В результате получили следующие значения:

Таблица 5. Влияние факторов на ожидаемую продолжительность жизни населения

Год	Y	x1	x2	x1^2	x2^2	x1*x2	y*x1	y*x2
2012	69,61	51860	38504	2689459600	1482558016	1996817440	3609974,6	2680263,44
2013	70,45	56453	39320	3186941209	1546062400	2219731960	3977113,85	2770094
2014	71,62	62671	43010	3927654241	1849860100	2695479710	4488497,02	3080376,2
2015	72	67321	44953	4532117041	2020772209	3026280913	4847112	3236616
2016	72,3	76575	53635	5863730625	2876713225	4107100125	5536372,5	3877810,5
2017	72,95	83710	56389	7007364100	3179719321	4720323190	6106644,5	4113577,55
2018	72,3	93 135	59 047	8674128225	3486548209	5499342345	6733660,5	4269098,1
2019	73,1	104 282	62 845	10874735524	3949494025	6553602290	7623014,2	4593969,5
2020	71,4	116 126	94 402	13485247876	8911737604	10962526652	8291396,4	6740302,8
2021	70,2	130 616	105 897	17060539456	11214174609	13831842552	9169243,2	7433969,4
	715,93	842749	598002	77301917897	40517639718	55613047177	60383028,77	42796077,49

Источник: составлено авторами

$$\begin{aligned} 10a + 842749 b_1 + 598002 b_2 &= 715,93 \\ 842749a + 77301917897b_1 + 55613047177b_2 &= 60383028,77 \\ 598002a + 55613047177b_1 + 40517639718b_2 &= 42796077,49 \end{aligned}$$

	10	842749	598002		715,93
A	842749	77301917897	5,5613E+10	B	60383028,77
	598002	55613047177	4,0518E+10		42796077,49
A obr	1,477242048	-3,3452E-05	2,4112E-05	a	69,58181319
	-3,34516E-05	1,789E-09	-1,962E-09	b1	0,000118773
	2,41118E-05	-1,9618E-09	2,3615E-09	b2	-0,000133751

Решили систему уравнений методом обратной матрицы, используя функции Excel. В результате аппроксимации данных было получено следующее уравнение регрессии:

$$y = 69,58 + 0,0001x_1 - 0,0001x_2$$

Результат показал, что из двух факторов наибольшее влияние оказывают X1-среднедушевые доходы населения. Расходы на здравоохранения не оказывают значительного влияния на ожидаемую продолжительность жизни населения. Вероятно, что ожидаемый эффект от вложения на здравоохранения будет виден через определённый период времени с учетом рационального распределения расходов на сферу здравоохранения.

В свою очередь нерациональное распределение государственных средств является следствием низкой эффективности управления сферой здравоохранения на всех уровнях, что влечет к сопутствующим проблемам в здравоохранении, таким как кадровое и материальное обеспечение. Проблемы кадрового и материально-технического обеспечения ведут к проблемам качества и доступности медицинской помощи на всех территориальных уровнях.

Таким образом, параллельно с ориентиром обеспечения устойчивого финансирования здравоохранения, необходим поиск новых управленческих и инновационных технологий, которые позволят повысить эффективность расходов на здравоохранения.

В свою очередь, неэффективность системы обязательного социального медицинского страхования связана со следующими причинами:

1) Отсутствие признаков классического страхования. Система обязательного социального медицинского страхования не является истинной страховой моделью, поскольку выполняет лишь функции перераспределения собираемых взносов фондом обязательного социального медицинского страхования, а также не содержит актуарных расчетов, характерных для медицинского страхования.

2) Неэффективное управление финансированием. Отсутствие единых способов оплаты за медицинскую помощь. Отсутствует механизм повышения эффективности финансовых ресурсов. В настоящее время для государственных учреждений характерна административная мотивация к распределению финансовых средств и контролю за их использованием. Приоритетным для них являются выполнение текущих задач, формулируемых вышестоящими органами, и обеспечение стабильной работы государственных медицинских организаций по оказанию гражданам бесплатной медицинской помощи. В свою очередь медицинские организации заинтересованы в максимизации объема средств, получаемых из системы ОСМС. Но, как правило, они не испытывают сильного экономического давления со стороны государственных органов, других медицинских организаций и пациентов, заставляющего их оптимизировать свои издержки и повышать качество медицинской помощи.

3) К еще одной проблеме можно отнести распределение объемов медицинской помощи между организациями. В процессе проверки медицинских организаций были выявлены случаи приписок в целях получения денег. В 2020 году было зафиксировано 21 тыс. приписок, в 2021 году – 35 тыс. случаев фактически не оказанных, но внесенных в информационную систему. В целях устранения таких перекосов необходимо усилить контроль над деятельностью медицинских организаций и законодательно установить критерии ответственности медицинских работников за внесение данных в информационную программу.

4) Также одной из значимых проблем в системе здравоохранения на протяжении долгого времени остается низкое качество, доступность и эффективность медицинских услуг. Следует отметить, что данная проблема была остро выражена в период пика пандемии, что подтверждается

массовым общественным недовольством обеспечением лекарственными средствами, ценовыми спекуляциями на противовирусные и жаропонижающие препараты и качеством медицинской помощи. Кроме того, в начале эпидемии не были предусмотрены методы и тарифы финансирования медицинских организаций в условиях чрезвычайной ситуации подобной пандемии «COVID-19».

В целях дальнейшего совершенствования системы обязательного социального медицинского страхования необходим мониторинг эффективного использования ресурсов системы ОСМС. Введение мониторинга в системе ОСМС повысит управляемость отраслью в целом на основе единых организационных и финансовых принципов. Необходима актуализация нормативных правовых актов, регламентирующих осуществление мониторинга в сфере обязательного социального медицинского страхования. Предлагается усилить ответственность поставщиков медицинских услуг, включая установление административной ответственности за нецелевое использование средств.

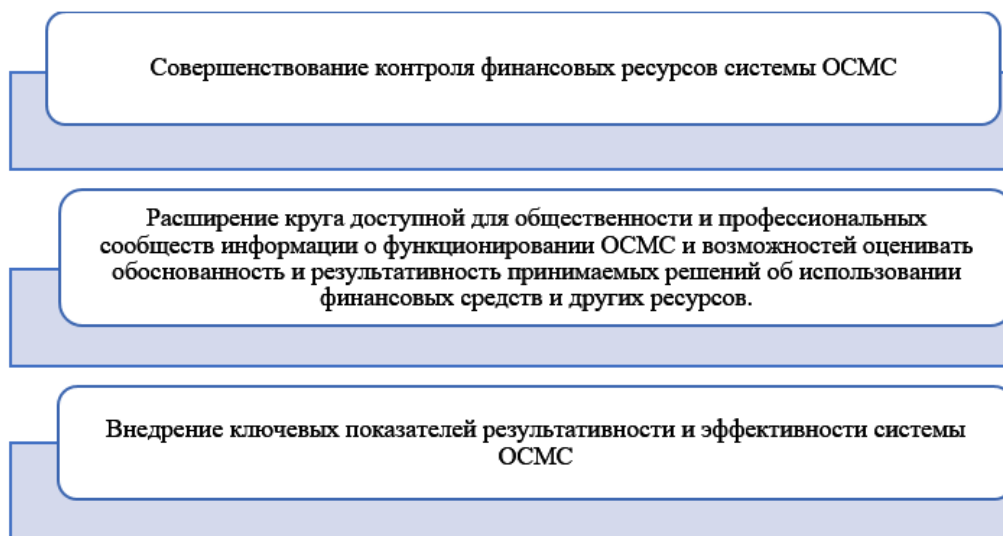

Рисунок 1. Рекомендации по дальнейшему реформированию системы обязательного социального медицинского страхования

Источник: составлено авторами

финансирования означает расширение возможностей общественности, профессиональных сообществ и лиц, принимающих решения на разных уровнях; позволяет оценивать обоснованность и результативность распределения финансовых средств и других ресурсов. Это создает давление на участников системы ОСМС и мотивирует их к более эффективной деятельности. Прозрачность использования финансовых и материальных ресурсов будет способствовать созданию систем персонифицированного учета фактических затрат лекарственных средств и медицинских расходных материалов [17].

Необходимо законодательно установить ключевые критерии результативности системы ОСМС поставщиков медицинской помощи, выполнение или невыполнение которых было бы жестко связано с карьерой и размером оплаты труда её сотрудников и руководителей (то, что называется Key Performance Indicators, KPI). В свою очередь набор показателей результативности системы ОСМС должен был структурирован в соответствии с такими целевыми функциями как: доступность и качество медицинской помощи, защита прав застрахованных.

Также в рамках реализации комплекса мер, направленных на дальнейшее развитие системы ОСМС необходим переход к пациентоориентированной модели, задачами которой является обеспечение прав граждан на получение медицинской помощи и защита их интересов в сфере ОСМС, привлечение граждан к прохождению профилактических медицинских осмотров и диспансеризации.

Предполагается, что разработанные практические рекомендации для государственных органов по совершенствованию современной системы обязательного социального медицинского страхования будут влиять на:

- снижение смертности, заболеваемости, инвалидности;
- снижение затрат на лечение;
- снижение затрат на лекарственное обеспечение;

- повышение качества и доступности медицинского обслуживания;
- повышение трудового потенциала нации и т.д.

В системе ОСМС были выявлены следующие недостатки:

- нарушение страховых принципов в системе ОСМС;
- отсутствие четкой системы индикаторов эффективности расходования средств;
- противоречивость и непоследовательность действий в реформировании системы обязательного социального медицинского страхования, связанной с недостаточной научной проработкой и т.д.

Развитие системы обязательного социального медицинского страхования требует решения вышеперечисленных системных проблем, а также разработки научно обоснованных рекомендаций:

- разработки единой методологии оценки совершенствование контроля финансовых ресурсов системы ОСМС;
- расширение круга доступной для общественности и профессиональных сообществ информации о функционировании ОСМС и возможностей оценивать обоснованность и результативность принимаемых решений об использовании финансовых средств и других ресурсов;
- внедрение ключевых показателей результативности и эффективности системы ОСМС;
- полная оцифровка процессов планирования, закупа, мониторинга, оплаты и тарифообразования в рамках единой информационной платформы и т.д.

Выводы, сделанные в работе, имеют практическую значимость, поскольку могут быть полезны органом государственного управления и регулирования, коммерческим организациям, общественным организациям и т.д.

■ Заключение

Проведенный анализ показывает, что принятая законом модель ОСМС является больше инструментом, регламентирующим сбор, учет и распределение финансовых потоков здравоохранения, нежели взаимоотношения главных участников системы. Таким образом необходим поиск новых управленческих и информационных технологий в системе ОСМС, которые позволят снизить частные расходы на систему здравоохранения, повысить доступность и качества медицинской помощи, а также усовершенствовать систему социальных гарантии.

■ ФИНАНСИРОВАНИЕ

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по проекту AP14972953 «Совершенствование государственного регулирования системы обязательного социального медицинского страхования в постпандемический период в Республике Казахстан».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Stiglitz J. E. Economics of the Public Sector / Joseph E. Stiglitz, W.W. Norton, 2000. – 823 p.
2. Arrow K. J. Uncertainty and the welfare economics of medical care / Kenneth J. Arrow. // American Economic Review, 1963. – Vol. 53. - P. 941-973
3. Getzen T. E. Health Economics: Fundamentals and Flow of Funds / T. E. Getzen : John Wiley & Sons, 2012. – 496 p.
4. Zhang H. (2021). Challenges and approaches of the global governance of public health under COVID-19. *Frontiers in Public Health. Electronic Journal.* [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.7272>
5. Tediosi F, Lönnroth K, Pablos-Méndez A, Raviglione M (2020). Build back stronger universal health coverage systems after the COVID-19 pandemic: the need for better governance and linkage with universal social protection. *BMJ Glob Health Electronic Journal.* [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2020-004020>
6. Adrian G, Kai S, Dominic N, Wathando M, Denis G, Deliwu M, Alexandra M, Andrew Kn, Tomas L. (2019) Assessing the feasibility and appropriateness of introducing a national health insurance scheme in Malawi. *Global Health Research and Policy. Electronic Journal.* [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1186/s41256-019-0103-5>
7. Adu O. (2021) Effect of the National Health Insurance Scheme on Healthcare Utilization and Out-of-Pocket Payment: Evidence from GLSS 7. *Humanities and social sciences communications. Electronic Journal.* [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00984-7>
8. Taiyo F, Hidehiko I, Sagiri K. Medical Expenditures over the Life Cycle: Persistent Risks and Insurance. [Electronic resource]. URL: <https://www.rieti.go.jp/jp/publications/dp/21e073.pdf>

9. Утибаев Г.М. Административно-правовые аспекты управления здравоохранением в Республике Казахстан: монография. – Алматы: Санат, 1998. – 112 с.
10. Рахимбекова А.Е. Государственное регулирование и управление деятельности системы здравоохранения Республики Казахстан // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – №1. – С. 182-187.
11. Орынбасарова С.Е. Современное состояние и основные направления реформ системы здравоохранения в Казахстане // Вестник КазНУ. – 2010. – №4(80). – С.24-33.
12. Рыскулова М.Р. Актуальные вопросы государственного управления системы здравоохранения Казахстана / М. Р. Рыскулова // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан, 2017. – №4. – С.8-17.
13. Закон Республики Казахстан. Об обязательном социальном медицинском страховании: принят 16 ноября 2015 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32908862 // 26.01.2018.
14. Аймагамбетов Е.Б., Гражевская Н.И., Тынгишева А.М. Сравнительный анализ функционирования и развития систем здравоохранения Украины и Казахстана // Вестник Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. – 2019. – №1(202). – С. 13-20.
15. Тынгишева А.М. Проблемы и перспективы развития обязательного медицинского страхования в Республике Казахстан // Современные тенденции в образовании и науке: состояние и перспективы: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Караганда: КЭУ Казпотребсоюза, 2018. – С. 310-313.
16. Ежегодный отчет по НСЗ с анализом расходов на здравоохранение за 2021 год – Нур-Султан, 2022. – 82 с.
17. Шишкин С.В., Шейман И.М., Потапчик Е.Г. и др. Анализ состояния страховой медицины в России и перспектив ее развития // https://www.oprf.ru/files/1_2019dok/doklad_OMS22042019.pdf. 10.08.2020.

REFERENCES:

1. Joseph E. Stiglitz, 2000. Economics of the Public Sector. W. W. Norton, 823 p.
2. Kenneth J. Arrow., 1963. Uncertainty and the welfare economics of medical care. American Economic Review, Vol. 53., pp. 941-973.
3. Getzen T.E., 2012. Health Economics: Fundamentals and Flow of Funds. John Wiley & Sons, 496 p
4. Zhang H. (2021). Challenges and approaches of the global governance of public health under COVID-19. Frontiers in Public Health. Electronic Journal. [Electronic resource]. URL: <https://DOI:10.3389/fpubh.2021.7272>
5. Tediosi F, Lönnroth K, Pablos-Méndez A, Raviglione M (2020). Build back stronger universal health coverage systems after the COVID-19 pandemic: the need for better governance and linkage with universal social protection. BMJ Glob Health Electronic Journal. [Electronic resource]. URL: <https://DOI:10.1136/bmjgh-2020-004020>
6. Adrian G, Kai S, Dominic N, Wathando M, Denis G, Deliwe M, Alexandra M, Andrew Kn, Tomas L. (2019) Assessing the feasibility and appropriateness of introducing a national health insurance scheme in Malawi. Global Health Research and Policy. Electronic Journal. [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1186/s41256-019-0103-5>
7. Adu O. (2021) Effect of the National Health Insurance Scheme on Healthcare Utilization and Out-of-Pocket Payment: Evidence from GLSS 7. Humanities and social sciences communications. Electronic Journal. [Electronic resource]. URL: <https://doi.org/10.1057/s41599-021-00984-7>
8. Taijo F, Hidehiko I, Sagiri K. Medical Expenditures over the Life Cycle: Persistent Risks and Insurance. [Electronic resource]. URL: <https://shhshhshh.rieti.go.jp/jp/publications/dp/21e073.pdf>
9. Утибаев Г.М. Административно-правовые аспекты управления здравоохранением в Республике Казахстан: монография. – Алматы: Санат, 1998. – 112 с.
10. Рахимбекова А.Е. Государственное регулирование и управление деятельностью системы здравоохранения Республики Казахстан // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – №1. – С. 182-187.
11. Орынбасарова С.Е. Современное состояние и основные направления реформ системы здравоохранения в Казахстане // Вестник КазНУ. – 2010. – №4(80). – С.24-33.
12. Рыскулова М.Р. Актуальные вопросы государственного управления системы здравоохранения Казахстана / М. Р. Рыскулова // Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан, 2017. – №4. – С.8-17.
13. Закон Республики Казахстан. Об обязательном социальном медицинском страховании: принят 16 ноября 2015 года // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32908862 // 26.01.2018.
14. Аймагамбетов Е.Б., Гражевская Н.И., Тынгишева А.М. Сравнительный анализ функционирования и развития систем здравоохранения Украины и Казахстана // Вестник Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. – 2019. – №1(202). – С. 13-20.
15. Тынгишева А.М. Проблемы и перспективы развития обязательного медицинского страхования в Республике Казахстан // Современные тенденции в образовании и науке: состояние и перспективы: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Караганда: КЭУ Казпотребсоюза, 2018. – С. 310-313.
16. Ежегодный отчет по НСЗ с анализом расходов на здравоохранение за 2021 год – Нур-Султан, 2022. – 82 с.
17. Шишкин С.В., Шейман И.М., Потапчик Е.Г. и др. Анализ состояния страховой медицины в России и перспектив ее развития // https://www.oprf.ru/files/1_2019dok/doklad_OMS22042019.pdf. 10.08.2020.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПАНДЕМИЯДАН КЕЙІНГІ КЕЗЕҢДЕГІ МІНДЕТТІ ӘЛЕУМЕТТІК ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.М. Тынгишева*

PhD
Қарағанды университеті
Қазтұтынуодағы
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
E-mail: ajnur-88@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1957-4325

Е.Б. Аймағамбетов

Экономика ғылымдарының докторы,
профессор
Қарағанды университеті
Қазтұтынуодағы
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
E-mail: rector@keu.kz
ORCID: 0000-0003-4590-8242

Г.Н. Накипова

Экономика ғылымдарының докторы,
профессор
Қарағанды университеті
Қазтұтынуодағы
Қарағанды, Қазақстан Республикасы
E-mail: nakipovage@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6754-246X

Аңдатпа: Денсаулық сақтауды қаржыландырудың тиімділігін арттыру – пандемиядан кейінгі кезеңде денсаулық сақтау жүйесін тұрақты дамытудың негізгі міндеттерінің бірі. Бұл міндетті жүзеге асыру көбінесе сәйкес құралдарды, әдістер мен механизмдерді дұрыс таңдауға байланысты және қолда бар ресурстармен және олардың көздерімен анықталады. Мемлекеттік денсаулық сақтау саясатын тиімді жүзеге асыру құралдарының бірі – міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС). Мақалада Қазақстан Республикасындағы пандемиядан кейінгі кезеңде міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінің даму ерекшеліктері қарастырылған. Денсаулық сақтау жүйесін қаржыландыру көздеріне талдау жүргізілді. Талдау негізінде авторлар денсаулық сақтау жүйесін қаржылық қамтамасыз етудегі негізгі мәселелер мен кемшіліктерді анықтады. Осы мәселелерді шешу үшін халыққа медициналық қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын арттыру мақсатында міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесін жетілдіру шаралары қажет. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінің жұмыс істеу нәтижелілігін арттыру бойынша негізгі ұсынымдар ретінде авторлар азаматтардың медициналық көмек алу құқықтарын қамтамасыз ету және МӘМС саласында олардың мүдделерін қорғау міндеттері болып табылатын пациентке бағытталған модельге көшу қажеттілігін негіздеді.

Түйін сөздер: денсаулық сақтау, денсаулық сақтау жүйесі, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру, мемлекеттік реттеу, денсаулық сақтау шығындары, денсаулық сақтауды қаржыландыру, тиімділік, нәтижелік

FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF COMPULSORY SOCIAL HEALTH INSURANCE IN THE POST-PANDEMIC PERIOD IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

A.M. Tyngisheva*

PhD
Karaganda University Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Republic of Kazakhstan
E-mail: ajnur-88@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1957-4325

Y.B. Aimagambetov

Doctor of Economics, Professor
Karaganda University
Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Republic of Kazakhstan
E-mail: rector@keu.kz
ORCID: 0000-0003-4590-8242

G.N. Nakipova

Doctor of Economics, Professor
Karaganda University
Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Republic of Kazakhstan
E-mail: nakipovage@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6754-246X

Abstract: *Increasing the efficiency of healthcare financing is one of the main tasks for the sustainable development of the healthcare system in the post-pandemic period. The implementation of this task largely depends on the correct choice of appropriate tools, methods and mechanisms and is determined by the available resources and their sources. One of the tools for effective implementation of state health policy is compulsory social health insurance (OSMI). The article discusses the features of the development of the system of compulsory social health insurance in the post-pandemic period in the Republic of Kazakhstan. An analysis of the sources of financing of the health care system was carried out. Based on the analysis, the authors identified key problems and shortcomings in the financial support of the health care system. To solve these problems, measures are needed to improve the system of compulsory social health insurance in order to improve the availability and quality of medical services to the population. As the main recommendations for improving the effectiveness of the functioning of the system of compulsory social health insurance, the authors substantiate the need for a transition to a patient-oriented model, the tasks of which are to ensure the rights of citizens to receive medical care and protect their interests in the field of compulsory health insurance.*

Keywords: *health care, health care system, compulsory social health insurance, state regulation, health care spending, health care financing, efficiency, effectiveness.*

Нурланова М.М.*
ТОО «Центр оценки, анализа и исследований эффективности»
Астана, Казахстан
e-mail: umarken@mail.ru

Ермаханов Е.Б.
ТОО «Центр оценки, анализа и исследований эффективности»
Астана, Казахстан
e-mail: e_ermahanov@mail.ru

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОЛИТИКИ РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация: в статье рассмотрен зарубежный опыт в сфере оценки реализации правительствами стран мира Целей устойчивого развития (ЦУР), а также опыт проведения аудита эффективности реализации отдельных ЦУР, а конкретно ЦУР 10 «Снижение неравенства внутри стран и между ними». В Казахстане аудит реализации Целей устойчивого развития не проводился, но в ближайшей перспективе по мере продвижения принципов устойчивого развития в национальную систему стратегического планирования и управления, необходимо будет оценить усилия Правительства в этой сфере и прогресс в достижении отдельных ЦУР, в том числе и путем проведения государственного аудита по данному вопросу. Можно выделить два вида аудита реализации ЦУР на различных этапах внедрения ЦУР в национальную повестку: 1) аудит готовности системы государственного управления страны к реализации ЦУР и соответствие национальных целей Целям устойчивого развития; 2) аудит эффективности достижения ЦУР (всех Целей в комплексе или выделение в приоритете оценки реализации отдельной ЦУР).

В статье также рассмотрены усилия ИНТОСАИ, Инициативы развития ИНТОСАИ (IDI), Комитета по обмену опытом ИНТОСАИ (KSC) и других партнеров по организации методологической поддержки ВОА стран в целях проведения ими высококачественного аудита ЦУР. Также разобраны примеры проведенных аудитов реализации ЦУР по опыту ВОА Финляндии и Бразилии с описанием целей, вопросов, выводов аудита и рекомендации аудиторов для Правительств стран.

В ходе аудита согласованных на национальном уровне целей, связанных с реализацией ЦУР, ВОА стран могут проанализировать меры национальных правительств по активному продвижению принципа устойчивого развития «Никто не должен остаться в стороне». Причем аудит реализации мер по ЦУР 10 - по снижению неравенства прямо коррелирует с реализацией данного принципа инклюзивности. В рамках представленной статьи проанализированы сайты ВОА стран на наличие в их аудиторских отчетах публикаций в сфере аудита мер государственной политики по снижению неравенства в различных его измерениях и представлениях (неравенство доходов, образовательное неравенство, гендерное неравенство, неравенство в обеспеченности жильем и прочее).

В ходе изучения материалов аудитов реализации ЦУР систематизированы факторы, способствовавшие и препятствующие успешному осуществлению правительственных действий в реализацию ЦУР, а также критерии оценки механизма мониторинга, формирования отчетности и контроля за реализацией ЦУР.

Ключевые слова: Цели устойчивого развития, аудит реализации ЦУР, экономическое неравенство, зарубежный опыт, политика по снижению неравенства.

■ Введение

Присоединение Казахстана к Повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030 года является последовательным шагом по переходу к устойчивому развитию страны. За прошедший период предприняты меры по созданию эффективной системы мониторинга устойчивого развития страны, подкрепленные национализированными индикаторами Целей устойчивого развития (ЦУР), и идет переход к процессу локализации ЦУР и оценке финансирования ЦУР в Казахстане.

Благодаря проводимым мерам в Глобальном рейтинге стран по достижению ЦУР по итогам 2021 года Казахстан занял 59 место из 165 стран, улучшив свои позиции по сравнению с прошлыми годами (65 место по итогам 2020 года, 77 место по итогам 2019 года).

Цели в области устойчивого развития (англ. Sustainable Development Goals (SDGs)) – это набор из 17 взаимосвязанных целей, разработанных в 2015 году Генеральной ассамблеей ООН в качестве «плана достижения лучшего и более устойчивого будущего для всех». Эти цели были названы в резолюции Генассамблеи «Повесткой дня на период до 2030 года» и они заменили собой Цели развития тысячелетия [1].

Организация Объединенных Наций на различных форумах и при активном участии ИНТОСАИ подчеркнула незаменимую роль независимых и компетентных ВОА в действенном, эффективном, прозрачном и подотчетном осуществлении Повестки дня в области устойчивого развития на период до 2030 года (далее – Повестка). Это официальное признание было отмечено государствами - членами Организации Объединенных Наций в резолюции Генеральной Ассамблеи в декабре 2014 года «Поощрение и повышение эффективности, подотчетности, продуктивности и прозрачности государственного управления путем укрепления высших органов аудита» [2].

В Казахстане аудит реализации Целей устойчивого развития не проводился, но в ближайшей перспективе по мере продвижения принципов устойчивого развития в национальную систему стратегического планирования и управления, будет необходимо оценить усилия Правительства в этой сфере и прогресс в достижении отдельных ЦУР путем проведения государственного аудита.

Поэтому важно ознакомиться с опытом высших аудиторских органов (ВОА) зарубежных стран по проведению аудита эффективности в сфере реализации Целей устойчивого развития в целом и в частности – мероприятий по реализации отдельных ЦУР.

В данном исследовании мы проанализируем опыт стран в направлении внедрения Целей устойчивого развития в практику государственного управления и в оценке ВОА стран политик, направленных на содействие реализации ЦУР в национальной, региональном и международном уровне. При этом акцент при анализе аудита реализации отдельных ЦУР будем делать на примере ЦУР 10 «Снижение неравенства внутри стран и между ними».

■ Обзор литературы

При анализе литературы в области политики реализации ЦУР важно использовать в качестве источников информации аналитические и методологические публикации экспертов различных международных организаций, таких как Программа развития Организации объединенных наций (ПРООН), Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ), Экономической и социальной комиссия ООН для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО), Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), Международной организации труда (МОТ), Международной организации миграции (МОМ), ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), институтов развития, таких как Азиатский банк развития (АБР), Всемирный банк (ВБ), Международный валютный фонд (МВФ), отраслевых организации, таких как Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций (ФАО), Международное агентство по атомной энергии (МАГАТЭ) и других организации.

При изучении политик реализации ЦУР в разных странах также можно использовать документы системы государственного стратегического планирования (стратегии, концепции, программы, проекты, комплексные планы), в которых описываются мероприятия по достижению в стих странах отдельных ЦУР или комплексные мероприятия по внедрению ЦУР в целом в практику государственных органов и негосударственного сектора, а также даны целевые индикаторы, которые согласованы с показателями устойчивого развития по 17 ЦУР.

Изучение опыта стран при проведении аудита реализации ЦУР основывается на методических материалах Международной организации высших органов аудита (ИНТОСАИ, англ. INTOSAI), Инициативы развития ИНТОСАИ (IDI), на материалах аудиторских отчетов ВОА отдельных стран, которые уже проводили аудиты готовности системы государственного управления к внедрению ЦУР, аудиты эффективности реализации ЦУР, а также аудиты эффективности политик в сфере реализации отдельных ЦУР (особенно ЦУР 10 – политики снижения неравенства).

■ Материалы и методы

Материалами для изучения зарубежного опыта в сфере аудита реализации ЦУР послужили публикации зарубежных авторов по вопросам внедрения ЦУР в практику государственного управления и стратегического планирования различных стран, а также по организации аудита готовности национальных правительств к реализации ЦУР или аудита эффективности действий правительства в направлении реализации ЦУР - в целом или отдельного ЦУР – в частности. Полезным оказался опыт ведущих стран мира, уже проводивших аудиторские мероприятия по политике реализации ЦУР, материалы которых представлены на сайтах высших органов аудита (ВОА) этих стран.

Методы исследования: систематический подход (теоретический синтез), описательные методы - сопоставления и обобщения, ретроспективный анализ, структурный анализ.

■ Результаты и обсуждения

На XXII Конгрессе ИНТОСАИ 2016 года в Абу-Даби роль ВОА в мониторинге и контроле реализации ЦУР была одной из двух самых важных тем. Конгресс подтвердил заинтересованность ВОА в проведении аудиторских проверок и в контроле осуществления ЦУР, посредством использования следующих четырех методик:

- проверка готовности национальных правительств к реализации ЦУР,
- проведение аудита эффективности деятельности в контексте ЦУР,
- содействие осуществлению Цели 16, которая предусматривает создание эффективных, подотчетных и прозрачных учреждений на всех уровнях
- анализ возможности ВОА работать на гарантированных условиях прозрачности и подотчетности в своей области, как образец для подражания [3].

дией которого требуют применения различных методик при осуществлении аудита, и, следовательно, находят отражение в характере мероприятий, осуществляемых ВОА.

Аудит, направленный на анализ системы государственного управления по внедрению целей, закрепленных в Повестке, выявляет готовность системы государственного управления и соответствие национальных целей Целям устойчивого развития. Целью аудита на данном этапе – выявить насколько реализуемы ЦУР в рамках национального контекста и предложить пути совершенствования механизма их внедрения.

Аудит, оценивающий эффективность достижения ЦУР, концентрируется на прогрессе, достигнутом при реализации мероприятий в социальной, экономической и экологической сферах, выполняемых в рамках национальных проектов, а также вероятности осуществления поставленных задач в рамках действующей национальной политики. Данный вид аудита призван оценить эффективность не только отдельных мер, принятых в рамках реализации утвержденной в стратегических документах политики, но и успешность интеграции принципов устойчивого развития в систему государственного управления [4].

Следует отметить, что рекомендации, разработанные INTOSAI, накопленный опыт INTOSAI позволил ему разработать два базовых подхода к осуществлению аудита готовности систем государственного управления к реализации ЦУР.

Первый подход, основанный на методическом руководстве, разработанном IDI, предполагает достижение трех ключевых целей по результатам проведения аудиторского мероприятия [5]:

1. Оценка степени внедрения положений Повестки в национальный контекст.
2. Оценка мер, предпринятых на государственном уровне для выделения средств и наделения ключевых органов власти полномочиями, необходимыми для реализации ЦУР.
3. Верификация наличия механизма мониторинга, формирования отчетности и контроля за реализацией ЦУР.

В рамках второго подхода INTOSAI разработана была модель, состоящая из семи этапов, применимых к каждой из сфер, затронутых в Повестке – социальной, экономической, экологической. Данная модель разделена на две части, первая из которых содержит анализ и оценку политики, проводимой в рамках внедрения Повестки, вторая – оценку механизмов, необходимых для отслеживания и контроля прогресса достижения ЦУР.

Интеграция ЦУР в программы национального развития является динамичным процессом, каждая из ста Модель аудита ЦУР - ISAM является практическим руководством, направленным на поддержку ВОА в проведении высококачественных аудиторских проверок реализации ЦУР на основе Международных стандартов высших органов аудита (ИССАИ). В рамках аудита эффективности акцент делается не на субъектах, проектах, программах или процессах, а скорее на взаимодействии между ними для достижения комплексных результатов. Помимо ориентации на результат, рекомендованная в ISAM методология аудита побуждает ВОА включать активно применять меры по повышению результативности аудита на протяжении всего процесса аудита [6].

В качестве вклада в усилия ИНТОСАИ и ВОА Инициатива развития ИНТОСАИ (IDI), Комитет по обмену опытом ИНТОСАИ (KSC) и другие партнеры создали инициативу «Аудит ЦУР» для помощи ВОА в проведении высококачественного аудита ЦУР. В рамках этой инициативы 73 ВОА и одно региональное аудиторское бюро в Африке, Азии, Карибском бассейне, Европе, Латинской Америке и Тихоокеанском регионе провели аудиты готовности к реализации ЦУР. Представленные на сегодняшний день результаты данных аудитов готовности показывают, что ВОА действительно

призывают национальные правительства принимать меры в тех областях, где раньше их не было предусмотрено, обеспечивают независимый надзор за осуществлением Повестки дня на период до 2030 года в национальном контексте, разрабатывают рекомендации по повышению готовности к осуществлению и по реализации Повестки дня на период до 2030 года, а также способствуют повышению уровня осведомленности граждан и заинтересованных сторон о важности реализации Повестки дня на период до 2030 года. В некоторых случаях у ВОА запрашивали консультации в процессе подготовки добровольного национального отчета (ДНО) стран по реализации ЦУР.

«Никто не должен остаться в стороне» — главный принцип Повестки дня на период до 2030 года. Повестка ставит в центр внимания принцип «никто не должен остаться в стороне» и «охватить в первую очередь самых отстающих», признавая необходимость борьбы с нищетой и неравенством. Поэтому в ходе аудита согласованных на национальном уровне целей, связанных с ЦУР, ВОА могут изучить меры национальных правительств по активному продвижению принципа «никто не должен остаться в стороне». Сюда могут входить меры по приоритизации итогового воздействия на уязвимые группы, а также использование помимо среднестатистических показателей по населению более конкретных: кто эти люди, где они находятся и каковы их реальные потребности.

ВОА могут рассмотреть принцип «никто не должен остаться в стороне» при выборе тем аудита и/или изучить данный принцип как сквозной вопрос в рамках аудита любой из национальных целей, особенно в рамках реализации ЦУР 10 «Снижение уровня неравенства». ВОА могут рассмотреть возможность изучения следующих вопросов:

- Как выявляются уязвимые группы и слои населения, находящиеся в наиболее сложной ситуации?
- Кто был забыт и каковы основные причины уязвимости таких групп населения?
- Какие источники дезагрегированных данных доступны и что представляют собой пробелы в данных?
- Какие действия предпринимаются для определения потребностей уязвимых групп и слоев населения, находящихся в наиболее сложной ситуации?

ВОА, имеющие ограниченные возможностями для проведения аудита эффективности (с небольшим штатом сотрудников, с малыми объемами финансирования) могут рассмотреть возможность выбора одной темы для аудита реализации ЦУР. Это может быть аудит реализации отдельной ЦУР, или комплекса взаимосвязанных ЦУР с акцентом на оценке реализации ключевой их связующей Цели.

Рассматривая вопросы неравенства в разных измерениях, проявлениях и разрезах, мы так или иначе будем сталкиваться и с вопросами реализации и других ЦУР. ЦУР 10 «Снижение уровня неравенства внутри стран и между ними» с другими целями связана как показано на рисунке 1.

Поскольку многие ЦУРы взаимосвязаны, усилия по их достижению должны носить комплексный характер, а при анализе достижения отдельной ЦУР должен учитываться параллельно и прогресс в других взаимосвязанных Целях устойчивого развития, так как некоторые меры государственной политики и действия государственных органов могут иметь комплексное воздействие и решать проблемы поднимаемые в нескольких ЦУР.

При анализе реализации ЦУР 10 необходимо понимать широту охватываемых вопросов, так как цель тесно связана с понятием инклюзивного развития и с реализацией основополагающего принципа устойчивого развития «Никто не забыт».

Неравенство может быть выражено в нескольких измерениях – это, прежде всего неравенство доходов, неравенство в потреблении, дифференциация показателей условий жизни (например, неравные жилищные условия и уровень жилищной обеспеченности), неравенство возможностей, выражающееся в различных показателях доступности услуг образования, здравоохранения, или в разной степени обеспеченности объектами инфраструктуры (социальной, коммунальной, дорожной и другими видами), разным уровнем качества жизни (экологические параметры среды проживания, условия труда и организации досуга, отдыха, рекреационные ресурсы, обеспеченность питьевой и технической водой и прочие индикаторы), различия в условиях развития (доступ к Интернету, к качественной мобильной связи, к источникам информации).

Рисунок 1. Связь ЦУР 10 с другими Целями устойчивого развития
 Источник: составлено авторами

Помимо этого, все описанные типы неравенства можно рассматривать в разных разрезах – территориальном (региональное неравенство, неравенство в разрезе «город-село», «центр-периферия»), гендерном (неравенство доходов мужчин и женщин, неравенство в участии мужчин и женщин в управлении), отраслевом (межотраслевые различия в уровне оплаты труда, внутриотраслевые различия в условиях труда, неравенство оплаты труда работников одного уровня квалификации). Также неравенство можно рассматривать и в разрезе социальных групп и слоев общества. Например, неравенство возможностей в аспекте анализа благосостояния мигрантов, лиц с инвалидностью, многодетных семей, одиноких пожилых людей и прочих социальных групп с различными факторами социальной уязвимости.

Изучение передового опыта ВОА стран с развитой политикой в области проведения аудита ЦУР в целом и в области политики сокращения неравенства, устранения всех видов дискриминации позволит учесть этот опыт в разработке методологии проведения аудита эффективности политики по реализации ЦУР 10 в Казахстане с учетом местных условий и реалии казахстанской практики.

Например, на сайте ВОА США – GAO есть отдельный раздел, где представлены аудиторские отчеты по тематике «Равные возможности», которые могут представлять интерес для формирования программы аудита реализации ЦУР 10 в Казахстане. В данном разделе можно ознакомиться с результатами аудиторских мероприятий по таким направлениям как: «Помощь в аренде HUD: обслуживание домохозяйств с ограниченными возможностями», «Департамент образования: оценка эффективности программы поддержки студентов колледжей с ограниченными возможностями»; «Комиссия по равным возможностям трудоустройства: необходимость контроля продолжительности процесса трудоустройства». Это свидетельствует о значимой роли ВОА США в защите интересов уязвимых слоев населения через обеспечение равных условий доступа к образовательным услугам, к рынку труда, к рынку жилья, в оценке эффективности работы государственных органов при проведении политики по обеспечению равенства возможностей для всех групп населения.

ВАО Канады проводило аудиторские мероприятия по вопросам снижения неравенства по темам: доступности льгот для уязвимых слоев населения, субсидирования заработных плат, оценке доступности для всех слоев населения социального и пенсионного обеспечения, эффективности реализации политики занятости.

Во Франции ВАО проводил аудиторские мероприятия по тематикам: реализация прав различных групп населения по вопросам жилищного обеспечения, эффективность политики противодействия образовательному неравенству (вопросы доступа к образовательным услугам детей иммигрантов), вопросы равного доступа к рынку труда (возможная дискриминация в процессе трудоустройства для отдельных слоев населения).

Изучение сайта ВАО Австралии (<https://www.anao.gov.au>) показало, что в исследуемом вопросе у него имеется опыт проведения аудита программ поддержки регионального развития, аудита эффективности налогообложения физлиц, аудита системы трудоустройства, оценки пенсионной поддержки граждан, анализ охвата профессиональным образованием

В отчетах по аудиту ВАО Финляндии интересен опыт проведения аудиторских мероприятий по темам: «Содействие росту и конкурентоспособности деловой жизни регионов»; «Реформа профессионального образования», где представлен опыт аудита эффективности системы профессионального образования как «социального лифта» в уменьшении неравенства; а также «Передача поддержки основного дохода Kela: важность оценки последствий реализации при подготовке закона» - аудит реформ в сфере социального обеспечения, призванных укрепить равенство, повысить эффективность оказания социальной помощи и увеличить число лиц, обращающихся за социальной помощью.

В качестве примера проведения аудита реализации ЦУР как комплексного мероприятия можно привести опыт Национального контрольно-ревизионного управления Финляндии, которое провело в 2019 году аудит содействия устойчивому развитию [7]. Цель данного аудита заключалась в том, чтобы изучить работу правительства по содействию устойчивому развитию и предоставить информацию об оценке усилий правительства в содействие устойчивому развитию (как правительство планирует, направляет, контролирует и проводит мониторинг реализации ЦУР).

Преамбула. В Финляндии под эгидой канцелярии премьер-министра создана всеобъемлющая система мониторинга и оценки устойчивого развития и отчетности по нему. Для мониторинга устойчивого развития были созданы две системы показателей, содействие устойчивому развитию оценивалось внутренними и внешними оценщиками, а результаты оценки были опубликованы открыто. Между информацией и процессами подготовки политики все еще существует слабая связь, что создает проблемы в работе по мониторингу, оценке и отчетности по ЦУР. Правительство Финляндии отчиталось перед парламентом об устойчивом развитии в годовых отчетах правительства за 2017 и 2018 годы и в приложениях к ним.

Вопросы аудита касались оценки данных отчетов правительства и были сформулированы таким образом:

- были ли оценены и детализированы при подготовке отчета затраты центральных органов, связанные с содействием устойчивому развитию?
- разработало ли Правительство свою деятельность в соответствии с принципами политики, изложенными в отчете?
- как отдельные министерства учитывают Цели устойчивого развития в своей деятельности?
- действуют ли адекватные процедуры мониторинга, оценки и отчетности по реализации Целей устойчивого развития?

Выводы аудита. В ходе аудита проводился экспертный опрос сотрудников 11 министерств. Интересен тот факт, что опрошенные ответили, что им трудно отделить и определить бюджетные ассигнования, направленные на борьбу с дискриминацией, обеспечение равенства и повышение компетентности. Наиболее распространенная причина заключалась в том, что вопросы недопущения дискриминации и равенства, в частности, имеют отношение к широкому спектру деятельности органов центрального правительства, а это означает, что выделяемые на них ассигнования нелегко отделить от других расходов (например, от операционных расходов госорганов). Опрошенные заявили, что необходимо четко определить критерии отнесения решаемых вопросов к

сфере недискриминации, равенства и компетентности. Например, может ли относиться к этой сфере финансирование системы образования в целом или только часть? Может ли относиться к конкретным ассигнованиям, выделяемым на продвижение равноправия затраты по продвижению прогрессивного налогообложения?

Согласно аудиторскому отчету, опрошенные отметили, что министерства реализовали большинство действий, перечисленных в главе правительственного доклада об устойчивом развитии «Принципы политики». Однако эксперты подчеркнули, что некоторые действия были реализованы лишь частично из-за расплывчатого описания политики или из-за того, что ответственность за реализацию не определена четко.

Были выделены факторы, способствовавшие и препятствующие успешному осуществлению 36 действий в реализацию ЦУР, представленных в правительственном отчете (рисунок 2).

Так, например, реализации мероприятий по устойчивому развитию способствовало то, что в отчете перечислялось множество таких мероприятий, которые уже были начаты или реализация которых уже одобрена Правительством или в рамках программ ответственных за них министерств. По сути, некоторые действия по ЦУР можно считать уставными базовыми задачами задействованных министерств. Многие действия также были включены в правительственную программу премьер-министра Сипиля. Проведенные экспертные интервью с представителями министерств подтвердили эту точку зрения: многие государственные служащие заявили, что они сами подготовили некоторые меры правительственной программы.

По препятствующим факторам: многие из действий описаны в отчете расплывчато и могут быть интерпретированы по-разному, или цели, которые, как ожидается, будут достигнуты с их помощью, остаются неясными. Например, в отчете присутствуют такие расплывчатые формы, как «будет продвигаться», «будет развиваться», «будет обращено внимание» или «будет выяснено».

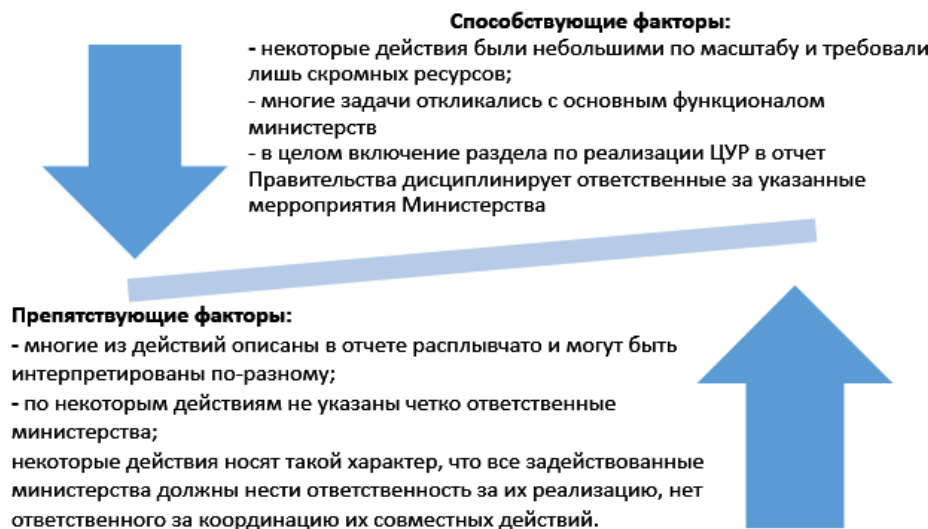

Рисунок 2. Анализ факторов, которые способствуют или препятствуют реализации действий Правительства в поддержку ЦУР (из отчета ВАО Финляндии)

Источник: составлено авторами

В аудиторском отчете ВОА были представлены рекомендации следующего характера:

1. Канцелярия премьер-министра и другие министерства должны рассмотреть и представить расходы, понесенные центральным правительством на реализацию действий, способствующих устойчивому развитию, а также оценить более широкие экономические последствия от действий Правительства при разработке политики устойчивого развития.

2. Если цель состоит в том, чтобы содержание политики было более жестко ориентировано на устойчивое развитие, министерства должны систематически анализировать, соответствует ли их деятельность устойчивому развитию.

3. Правительству следует разъяснить роль национальных целей и задач, изложенных в отчете правительства, как факторов, содействующих реализации ЦУР.

4. Канцелярии премьер-министра следует усилить анализ действий правительства по содействию устойчивому развитию и сообщать о них в каждом годовом отчете правительства.

Опыт Бразилии в проведении аудита реализации ЦУР, примечателен тем, что наряду с целью оценить наличие структур управления в Федеральном правительстве для реализации «Повестки дня на период до 2030 года» - в целом, поставлена, в частности, задача по оцениванию усилий Правительства по реализации в Бразилии ЦУР 2.4 «Устойчивые системы производства продуктов питания». В связи с вышеупомянутой задачей государственными аудиторскими органами было подробно проанализировано управление налоговыми льготами, предоставляемым на пестициды в Бразилии. В рамках этой ЦУР 2.4 были выявлены фрагментация, дублирование, дублирование и пробелы во взаимосвязях между политиками с упором на налоговые льготы, предоставляемые импорту, производству и продаже пестицидов; что повлияет на намерение штата способствовать переходу сельского хозяйства к более устойчивым системам производства продуктов питания.

В ходе аудита ВОА Бразилии – ТСУ были использованы следующие методы аудита, которые подробно описаны в приложении к аудиторскому отчету [8]: Шкала оценки управления ЦУР и радар ЦУР, анализ фрагментации, дублирования, дублирования и пробелов в политике, онлайн-опрос, а также официальные запросы и интервью.

Реализуя рекомендации аудиторского отчета ТСУ, основанные на анализе, проведенном аудиторской группой, федеральное правительство Бразилии сможет действовать более скоординированным, синергичным и системным образом, снижая риски по фрагментированным, дублирующим или перекрывающимся действиям, может бороться с неэффективным использованием государственных ресурсов. Кроме того, ожидается, что правительство сможет улучшить сплоченность государственных органов и согласованность многих государственных политик, чтобы они могли быть более эффективными и приносить лучшие результаты обществу.

Рекомендации аудита в Бразилии в основном касаются всей системы мер содействия реализации ЦУР:

- дальнейшей национализации показателей и индикаторов ЦУР, долгосрочного планированию деятельности координирующего органа Национальной комиссии по целям устойчивого развития ради обеспечения непрерывности процесса реализации ЦУР;

- создания механизмов для координации инициатив, направленных на повышение осведомленности о Планах по реализации ЦУР, чтобы избежать дублирования и фрагментирования задач;

- организации процесса разработки будущих добровольных национальных обзоров Бразилии, определив мероприятия, сроки, ответственные органы и информационные потоки, чтобы стимулировать систематический и непрерывный мониторинг, а также сквозную оценку государственной политики;

- разработке предложений по механизмам комплексного предотвращения и управления рисками и определения обязанностей государственных органов с целью выявления и управления сквозными рисками государственной политики, такими как, среди прочего, фрагментация, дублирование, дублирование и пробелы;

- разработки стратегии реализации национального комплексного мониторинга ЦУР и оценки государственной политики Бразилии.

В то же время в аудиторском отчете представлены отдельно рекомендации по цели 2.4: возложить на орган исполнительной власти ответственность за надзор за налоговыми льготами на деятельность по импорту, производству и реализации пестицидов; способствовать деагрегированию и раскрытию данных о налоговых льготах, связанных с пестицидами и другими статьями, составляющими налоговые расходы «Основные продовольственные льготы» в Отчете о налоговых расходах (DGT) в целях повышения прозрачности информации о федеральных налоговых льготах; оценка возможностей, экономической, социальной и экологической целесообразности использования пестицидов с учетом уровня их токсичности для здоровья человека и потенциальной опасности для окружающей среды, в том числе, для использования в качестве критериев при определении ставок налога на ввоз, производство и реализацию пестицидов.

■ Заключение

В целом, анализ опыта стран в проведении аудитов реализации ЦУР (с более подробным описанием опыта Финляндии и Бразилии) показал, что методологическое обеспечение таких видов

аудита уже имеется (например, модель аудита ISAM от IDI, методические указания региональных отделений ИНТОСАИ по аудиту ЦУР). К тому же имеется наработанный опыт других стран по проведению разных видов аудита – как проверки готовности национальных правительств к реализации ЦУР, так и проведения аудита эффективности деятельности государственных органов в контексте ЦУР (комплекса целей или отдельной цели). Есть определенные наработки в проведении аудиторских мероприятий с разной структурой организации (пятиэтапные и семиэтапные), с разной формулировкой вопросов и критериев аудита, с учетом национальных особенностей и включением дополнительных аспектов (например, анализа институциональной среды – по опыту Бразилии) к имеющимся трем аспектам анализа (экономический, социальный и экологический). Также при анализе опыта ВОА зарубежных стран можно использовать методологические и аналитические наработки для проведения аудита реализации ЦУР 10 «Снижение неравенства» из аудиторских отчетов по смежным темам, которые касаются аудита эффективности политик, направленных на инклюзивное развитие (рассмотрены тематики отчетов ВОА США, Канады, Франции, Австралии и Финляндии).

В казахстанской практике возможно внедрить аудит реализации ЦУР для оценки усилий правительственного и неправительственного сектора в ходе внедрения принципов и индикаторов Целей устойчивого развития в систему государственного стратегического планирования, для оценки наличия и степени развития систем отчета, отчетности и мониторинга достижений по отдельным ЦУР и в целом в глобальных рейтингах по реализации ЦУР.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Цели устойчивого развития – Википедия (wikipedia.org)
2. ИНТОСАИ и ООН – ЦУР// <https://www.intosai.org/ru/focus-areas/intosai-un-sdgs>
3. ЦУР – ВОА и региональные организации // <https://www.intosai.org/ru/focus-areas/intosai-un-sdgs/sais-a-regions>
4. Ванькович И.М. Исследование зарубежного опыта осуществления аудита готовности систем государственного управления к реализации ЦУР. // Управленческий учет- 2022. - № 11-2 – с. 374-383 - <https://www.uprav-uchet.ru/index.php/journal/article/view/2703/1936>
5. Auditing Preparedness for Implementation of Sustainable Development Goals. // <https://www.idi.no/elibrary/relevant-sais/auditing-sustainable-development-goals-programme/1373-auditing-preparedness-for-implementation-of-sustainable-development-goals-guidance-for-supreme-audit-institutions-version-1/file>
6. Модель аудита ЦУР Инициативы развития ИНТОСАИ (ISAM) - <https://intosairussia.org/images/docs/ISAM-IDI-SDG-audit-model.pdf>
7. Performance audit report «Promoting sustainable development» Finland_2019 - https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/focus_areas/SDG_atlas_reports/Finland/Finland_2019_E_prep_FuRep.pdf
8. Coordinated audit on the preparedness of the Latin American governments for implementing the Sustainable development goals <https://portal.tcu.gov.br/lumis/portal/file/fileDownload.jsp?fileId=8A81881E6916EE310169A18E93370430>

REFERENCES:

1. Celi ustojchivogo razvitija – Vikipedija (wikipedia.org)
2. INTOSAI i OON – CUR// <https://www.intosai.org/ru/focus-areas/intosai-un-sdgs>
3. CUR – VOA i regional'nye organizacii // <https://www.intosai.org/ru/focus-areas/intosai-un-sdgs/sais-a-regions>
4. Van'kovich I.M. Issledovanie zarubezhnogo opyta osushhestvlenija audita gotovnosti sistem gosudarstvennogo upravlenija k realizacii CUR. // Upravlencheskij uchet- 2022. - № 11-2 – s. 374-383 - <https://www.uprav-uchet.ru/index.php/journal/article/view/2703/1936>
5. Auditing Preparedness for Implementation of Sustainable Development Goals. // <https://www.idi.no/elibrary/relevant-sais/auditing-sustainable-development-goals-programme/1373-auditing-preparedness-for-implementation-of-sustainable-development-goals-guidance-for-supreme-audit-institutions-version-1/file>
6. Model' audita CUR Inicijativy razvitija INTOSAI (ISAM) - <https://intosairussia.org/images/docs/ISAM-IDI-SDG-audit-model.pdf>
7. Performance audit report «Promoting sustainable development» Finland_2019 - https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/focus_areas/SDG_atlas_reports/Finland/Finland_2019_E_prep_FuRep.pdf
8. Coordinated audit on the preparedness of the Latin American governments for implementing the Sustainable development goals <https://portal.tcu.gov.br/lumis/portal/file/fileDownload.jsp?fileId=8A81881E6916EE310169A18E93370430>

FOREIGN EXPERIENCE IN CONDUCTING AN AUDIT OF THE EFFECTIVENESS OF THE POLICY FOR THE IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Nurlanova M.M.*

LLP «Center for analytical research and evaluation»
Astana, Kazakhstan
E-mail: umarken@mail.ru

Ermakhanov E.B.

LLP «Center for analytical research and evaluation»
Astana, Kazakhstan
E-mail: e_ermahanov@mail.ru

Abstract: the article discusses foreign experience in the field of assessing the implementation of the Sustainable Development Goals (SDGs) by governments around the world, as well as the experience of auditing the effectiveness of the implementation of individual SDGs, and specifically SDG 10 “Reducing inequality within and between countries.” In Kazakhstan, an audit of the implementation of the Sustainable Development Goals has not been carried out, but in the near future, as the principles of sustainable development advance into the national system of strategic planning and management, it will be necessary to assess the Government’s efforts in this area and progress in achieving individual SDGs, including through state audit on this issue. We can distinguish two types of audit of the implementation of the SDGs at various stages of the introduction of the SDGs into the national agenda: 1) audit of the readiness of the country’s public administration system to implement the SDGs and the compliance of national goals with the Sustainable Development Goals; 2) audit of the effectiveness of achieving the SDGs (all Goals in a complex or prioritizing the assessment of the implementation of a separate SDG).

The article also examines the efforts of INTOSAI, the INTOSAI Development Initiative (IDI), the INTOSAI Knowledge Sharing Committee (KSC) and other partners to provide methodological support to SAIs to conduct high-quality SDG audits. Examples of audits of SDG implementation based on the experience of SAIs in Finland and Brazil are also analyzed, with a description of the goals, issues, audit findings and recommendations of auditors for the Governments of the countries.

By auditing nationally agreed SDG targets, SAIs can review how national governments are actively promoting the principle of “Leaving No One Behind” for sustainable development. Moreover, the audit of the implementation of measures on SDG 10 - to reduce inequality - directly correlates with the implementation of this principle of inclusiveness. As part of this article, the websites of SAIs of countries are analyzed for the presence in their audit reports of publications in the field of auditing public policy measures to reduce inequality in its various dimensions and representations (income inequality, educational inequality, gender inequality, inequality in housing, etc.).

In the course of studying the materials of audits of the implementation of the SDGs, the factors that contributed to and hindered the successful implementation of government actions in the implementation of the SDGs were systematized, as well as the criteria for assessing the mechanism for monitoring, reporting and control over the implementation of the SDGs.

Keywords: Sustainable Development Goals, SDG implementation audit, economic inequality, foreign experience, policies to reduce inequality.

ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ САЯСАТЫ ТИІМДІЛІГІНІҢ АУДИТІН ӨТКІЗУДЕГІ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Нұрланова М.М.*

«Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
E-mail: umarken@mail.ru

Ермаханов Е.Б.

«Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
E-mail: e_ermahanov@mail.ru

Аңдатпа: Мақалада дүние жүзіндегі үкіметтердің Тұрақты даму мақсаттарын (ТДМ) іске асыруын бағалау саласындағы шетелдік тәжірибе, сондай-ақ жеке ТДМ жүзеге асыру тиімділігіне аудит жүргізу тәжірибесі, атап айтқанда, ТДМ 10 «Елдер ішіндегі және арасындағы теңсіздікті азайту». Қазақстанда Тұрақты даму мақсаттарының орындалуына аудит жүргізілген жоқ, бірақ таяу болашақта тұрақты даму қағидаттарының стратегиялық жоспарлау мен басқарудың ұлттық жүйесіне енуіне байланысты Үкіметтің осы саладағы күш-жігерін бағалау және жеке ТДМ-ға қол жеткізудегі ілгерілеуін қадағалау мемлекеттік аудит арқылы да жүзеге асырылуы тиісті. ТДМ-ны ұлттық күн тәртібіне енгізудің әртүрлі кезеңдерінде ТДМ-ның орындалуы аудитінің екі түрін бөліп көрсетуге болады: 1) елдің мемлекеттік басқару жүйесінің ТДМ-ны іске асыруға дайындығына және ұлттық мақсаттардың тұрақты даму мақсаттарына сәйкестігіне аудит; 2) ТДМ-на қол жеткізу тиімділігінің аудиті (кешендегі барлық ТДМ-тар немесе жеке ТДМ-ның іске асырылуын бағалау басымдықтарын ескере).

Мақалада сонымен қатар INTOSAI, INTOSAI Даму бастамасы (IDI), INTOSAI Біліммен алмасу комитеті (KSC) және басқа серіктестердің ТДМ-ға жоғары сапалы аудиттерін жүргізу үшін әдістемелік қолдау көрсету бойынша іс-әрекеттері қарастырылады. Сондай-ақ, аудит мақсаттары, сұрақтары, аудиторлық қорытындылары және елдердің үкіметтері үшін аудиторлардың ұсыныстарын сипаттай отырып, Финляндия мен Бразилиядағы жоғары аудиторлық органдардың тәжірибесіне негізделген ТДМ-арды іске асыру аудиттерінің мысалдары талданған.

Ұлттық деңгейде келісілген ТДМ-ға аудит жүргізе отырып, жоғары аудиторлық органдар тұрақты даму үшін ұлттық үкіметтердің «Ешкімді артта қалдырмау» қағидасын қалай белсенді түрде ілгерілететінін тексере алады. Сонымен қатар, ТДМ 10 – теңсіздікті төмендету бойынша шаралардың орындалуына аудит осы инклюзивтілік қағидатын жүзеге асырумен тікелей байланысты. Осы баптың шеңберінде елдердің жоғары аудиторлық органдарының веб-сайттарында аудиторлық есептерінде теңсіздіктің әртүрлі өлшемдері мен көріністеріне байланысты ақпараттар жарияланған (табыс теңсіздігі, білім берудегі теңсіздік, гендерлік теңсіздік, тұрғын үйдегі теңсіздік және т.б.).

Мақалада ТМД жүзеге асыру аудитінің материалдарын зерделеу барысында ТМД-ны іске асырудағы мемлекеттік іс-қимылдарды сәтті жүзеге асыруға ықпал еткен және кедергі келтірген факторлар, сондай-ақ ТДМ орындалуы бойынша есеп беру және бақылау, мониторинг жүргізу тетіктерін бағалау критерийлері жүйеленді.

Түйін сөздер: Тұрақты даму мақсаттары, ТДМ жүзеге асыру аудиті, экономикалық теңсіздік, шетелдік тәжірибе, теңсіздікті азайту саясатын бағалау.

MPHTI 06.73.02

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-60-3-134-148>

R. Rakhimov*

Member of the Supreme Audit Chamber
Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
E-mail: r.rakhimov@esep.gov.kz

V. Niemenmaa

PhD
Secretary General,
INTOSAI WGEA
Helsinki, Finland
E-mail: vivi.niemenmaa@vtv.fi

D. Kusherbaeva

Director of the Methodology
and Quality Control Department of the
Supreme Audit Chamber
Astana, Kazakhstan
E-mail: d.kusherbaeva@esep.gov.kz

A. Rakhmetova

Head of the Research and Forecasting
Department of the Center of research
analysis and evaluation of effectiveness
Astana, Kazakhstan
E-mail: aibota@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8741-0373

STATE AUDIT IN THE FIELD OF ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF NATURAL RESOURCES: WORLD EXPERIENCE

Abstract: *Against the background of globalization of trends in the transition to «green» technologies and the economy, the increase in related costs, the relevance of assessing the effectiveness of audit activities in the environmental sphere is also increasing. In this regard, the article examines the world experience in organizing and conducting a state audit of the efficiency of the use of natural resources. In particular, the authors consider the methodological approaches of the supreme audit institutions of foreign countries that occupy high positions in international ratings of environmental protection and the use of resource-saving technologies.*

As a result of the study, it was revealed that most of the external state audit bodies do not conduct an audit of the use of natural resources, not in the form of a separate type of audit, but as an audit of efficiency. In some cases, these audits combine elements of an efficiency audit and a compliance audit, as well as a financial audit. At the same time, in the structure of the efficiency audit elements used in the activities of the supreme audit institutions of the countries under study, «economy», «efficiency» and «efficiency» can be distinguished, with the exception of the experience of Canada, whose audit management adds «environment» and «sustainable development».

Based on the results of the analysis, the authors formulated conclusions in the context of considering the possibility of adapting the best practices of the Supreme Audit Institutions in domestic conditions in the field of assessing the effectiveness of the use of natural resources and environmental protection measures in general.

Keywords: *state audit, natural resources, audit methodology, audit criteria, audit issues, performance audit, sustainable development goals.*

■ Introduction

Against the background of the increasing challenges of the time, many countries over the past decades have taken a course towards the greening of the economy, which requires gradual improvement of production processes and the formation of fundamentally new, more effective ways to implement structural changes in the economy, including by revising the composition of government spending and generating revenue by increasing fees for industrial pollution.

The role of the state in the implementation of an effective policy to ensure «green» growth is increasing in the context of the aggravation of the current geopolitical and geo-economic situation in the world, when there is an acute need to create more balanced macroeconomic conditions, including by ensuring stable prices for natural resources and requires reliable information on cause-effect relationships between economic processes, careful use of natural resources, the state of the environment, as well as the quality of life of citizens and future generations.

In this regard, today there is a clear realization and acceptance that the «green» transformation of the economy contributes not only to a better study and understanding of the main factors that qualitatively determine the trajectory of socio-economic development of the state, but also ensures the extraction of synergistic effects from the mutual accounting of related socio-economic and environmental goals. This means that a real understanding of the available natural resources of the state and the existing economic opportunities and social consequences, comprehensive monitoring of environmental aspects of the quality of life should determine the priorities of the state economic policy of each country.

Kazakhstan, as a part of the global economy, fully supports the idea of achieving the Sustainable Development Goals (hereinafter - SDGs) and the need to implement the Concept of Inclusive Green Growth aimed at ensuring economic growth and social development without negatively affecting the quantity and quality of natural resources, but using the growth potential arising from the transition to a «green» economy (emphasis on «green» sectors as new growth engines).

In this regard, environmental protection and efficient use of natural resources in Kazakhstan is an integral part of all sectoral policies that are formed by central government agencies, territorial divisions in the regions and local executive bodies. So, for more than 15 years of work in this direction, the Environmental Code (dated 02.01.2021 № 400 - I LRK) has been adopted and updated in the country, the programs «Zhasyl El» (for 2005-2007, GDRK № 632 of 25.06.2005, for 2008-2010, GDRK № 958 of 16.10.2007) and «Zhasyl Damu» (for 2010-2014 годы, GDRK № 924 of 08.07.2014) and others have been implemented.

In addition, the implementation of the National Project «Green Kazakhstan», approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2013 № 577, was launched in the implementation of the Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a «green economy», approved by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 12.10.2021 № 731. This confirms the thesis that Kazakhstan has set a benchmark for building an effective «green» economy with a high quality of life for the population, careful and rational use of natural resources in the interests of present and future generations, including in accordance with the international environmental obligations assumed.

It should be noted that for Kazakhstan, as an exporter of natural resources, on the one hand, the global transition to a «green» economy in accordance with the Paris Agreement and the SDGs can have a significant impact on budget replenishment, on the other – building a diversified modern economy fueled by the activities of the private sector and the growing share of renewable energy sources (hereinafter - RES) will require significant and sustainable public investment over the long term, and hence the formation of a reliable system for monitoring and controlling the ratio of budget spending and the extraction of positive socio-economic effects.

It is no coincidence that within the framework of the implementation of the Strategy «Kazakhstan – 2050», focused on the formation of a sustainable and efficient model of the economy, including through the country's transition to a «green» path of development, as well as in accordance with paragraph 13 of Article 12 of Law № 392-V «On State Audit and Financial Control» adopted on November 12 2015 (with amendments and additions dated January 01, 2023) the competence of the Supreme Audit Institutions in the Republic of Kazakhstan (hereinafter – the SAI) – the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – the SAC RK), along with others, includes the performance audit in the field of environmental protection. In this regard, the environmental performance audit in Kazakhstan should be viewed through the prism of achieving the goals specified in the Concept for the Transition to a «green» Economy, global SDGs and should be aimed at a comprehensive assessment of the quality of life in Kazakhstan, including through the assessment of sectoral policies and their intersectoral impact on the efficiency of the use of national resources.

Despite the fact that the efficiency audit in the field of environmental protection measures has not been carried out in Kazakhstan so far, its importance at the present stage is significantly increasing against the background of aggravation of environmental problems such as: global anthropogenic warming; depletion of the earth's ozone layer; reduction of biological diversity; crisis of freshwater, food and energy resources; pollution and depletion soils; industrial use of toxic substances and heavy metals; destruction of the forest cover of the Earth and others.

■ Literature review

Such scientists as D. Pierce, A. Markandya, E. Barbier, D. Meadows, J. Jacobs, D. Korten, B. Faller, G. Daly, S.P. Hawken, M. Bookchin, R. Carson, R. Costanza, G.H. Brunlantd, T.C. Khachaturov, S.N. Bobylev, P.A. Kiryushina, Y.V. Lebedev, O.V. Kudryavtseva and others devoted to the study of the «green» economy in the context of the implementation of the Sustainable Development Goals.

Their works were devoted to the study of financing and budgeting mechanisms, as well as to the assessment of the effectiveness of public spending, such scientists as J. Stiglitz, A. Atkinson, V. Oiken, J. Buchanan, K. Arrow, and others. Among the Kazakh and Russian scientists who have studied the issues of efficiency audit, it is necessary to single out such authors as: O.N. Oksikbayev, A.B. Zeynelgabdin, Z.P. Zagorskina, A.A. Nurumov, S.A. Agapsov, A.G. Andreev, V.V. Burtseva, A.N. Saunin and others.

At the same time, despite the depth of the research conducted, the theoretical concepts and methodological provisions still do not sufficiently elaborate the issues that determine the specifics of the state audit in the field of environmental protection and the transition to a «green» economy (including in the field of green financing), its place in the system of strategic management of socio-economic processes, and, in the context of improving the efficiency of the use of budgetary resources, which requires the study of the identified issues and problems within the framework of this study.

■ Methodology and methods

The most significant aspects of the methodology of the state audit of the effectiveness of environmental protection measures, developed on the basis of generalization of the world experience of its implementation, are reflected in the instructional materials prepared by the International Organization of the Supreme Audit Institutions of state audit INTOSAI. The key ones are: GUID 5200 - covers environmental issues in the context of performance audit and was developed taking into account industry needs; GUID 5201 - examines environmental issues in the context of the specifics of financial audit and how environmental issues affect financial reporting; GUID 5202 - highlights the origins of sustainable development, its goals, indicators and strategies at the national and regional levels.

General scientific methods of statistical and comparative analysis, synthesis and generalization, concretization and analogy were used in the work.

■ Results and discussions

The end of the XX century was marked with a clear awareness by the world community of the importance of environmental problems and their significant negative impact on the quality of human life. A sign of the universal importance of environmental quality is the creation of state bodies on environmental protection and the efficiency of the use of natural resources, which directly initiated the activities of the SAI of various countries in the field of auditing the effectiveness of environmental agencies and the effectiveness of environmental policy implementation.

In 1992, the INTOSAI international platform contributed to the creation of the INTOSAI Working Group of Environmental Auditing - WGEA, which jointly supports environmental audit and develops its methodology by providing research and recommendations. At the same time, the first publications of the WGEA INTOSAI on environmental audit appeared in 1998 and concerned, first of all, the accounting of natural resources and the cooperation of the SAI in the audit of international environmental agreements. As a result, the first joint audits between two or more SAIs appeared. By the end of the 1990s, regional environmental working groups were established in Africa, South America, Asia, Europe, Arab countries and the Pacific [1].

In a later period, in 2004, WGEA published guidance materials on auditing waste management and water issues. These were also found to be the highest environmental priorities for developing countries. Typically, waste has been a good topic for SAIs to do their first audits on. Whereas waste and water guidance were updated later, new areas received attention, namely biodiversity and sustainable development in 2007. This also meant that environment had broadened to include a larger number of issues that involve more departments.

According to the results of the analysis of the practice of the Supreme Audit Institutions (SAI) of foreign countries and according to experts in this subject area, the application of environmental audit in the public and quasi-public sector occurs in the form of an efficiency audit. As a rule, such an audit is carried out in the context of international cooperation, especially within the framework of the WGEA.

According to the WGEA survey, in 2018-2020, 89% of the respondents conducted an environmental performance audit, 57% - an environmental compliance audit and 37% - an environmental financial audit. In addition, some SAIs (10%) had also conducted prior audits on environmental matters (Figure 1).

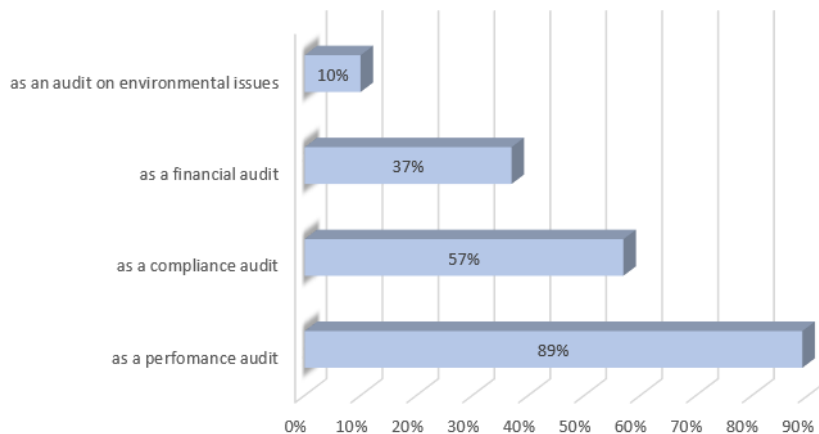

Figure 1. Types of environmental audits SAs conduct

Note: compiled by the author based on [1]

The presented data show that most environmental audits combine compliance audit and efficiency audit. Sometimes the types of financial audit and performance audit are also combined. About a third of respondents also mentioned the release of other products or special reports.

Considering that the INTOSAI standard (ISSAI 300) defines an efficiency audit as an independent, objective and prior verification of whether state-owned enterprises, systems, operations, programs, activities or organizations are operating in accordance with the principles of economy, efficiency and effectiveness, and whether there are opportunities for improvement, the state environmental audit can be defined as independent, objective and reliable verification of whether state-owned enterprises, systems, operations, programs, activities or organizations are operating, participating in the implementation of the state policy and the concept of the country’s transition to a «green» economy, in accordance with the principles of economy, efficiency and effectiveness, and are there opportunities for improvement [2]. The GUID 5200 on Environmental performance audit also notes that SAs do not require a special mandate to conduct an environmental audit, and many SAs conduct it with a general permit to conduct an efficiency audit or compliance audit [3].

It is noteworthy that the structure of the key elements of the efficiency audit used in the activities of the SAs of foreign countries is approximately the same, with the exception of the experience of the SAI Canada, which, in addition to «economy», «efficiency» and «effectiveness», adds «environment» and «sustainable development» (Table 1).

Table 1. Comparison of the key elements of the performance audit according to ISSAI 300 and the activities of the SAI of foreign countries

	ISSAI 300	SAI Canada	European Court of Auditors
Economy	Minimising the costs of resources. The resources used should be available in due time, in and of appropriate quantity and quality and at the best price	Getting the right inputs, such as goods, services and human resources, at the lowest cost	Resources used by the audited entity in the pursuit of its activities shall be made available in due time, in appropriate quantity and quality and at the best price
Efficiency	Getting the most from the available resources. It is concerned with the relationship between resources employed and outputs delivered in terms of quantity, quality and timing	Getting the most from available resources, in terms of quantity, quality and timing of outputs or outcomes	The best relationship between the resources employed, the activities undertaken and the achievement of objectives
Effectiveness	Meeting the objectives set and achieving the intended results.	Meeting the objectives set and achieving the intended results.	The extent to which the objectives pursued are achieved through the activities undertaken

	ISSAI 300	SAI Canada	European Court of Auditors
Environment and sustainable development	-	Sustainable development strategies or management of sustainable development and environmental issues.	-
<i>Source: compiled on the basis of [1]</i>			

As can be seen from the table, with the exception of the SAI Canada, in none of the considered SAI, the law on SAI did not mention environmental audit.

In particular, the law of Canada «Auditor General Act» establishes the Commissioner for Environment and Sustainable Development Law, providing objective, independent analysis and recommendations regarding the efforts of the federal Government to protect the environment, mitigate the effects of climate change and promote sustainable development [4].

According to experts, in 2023-2025, WGEA INTOSAI will focus its work on two thematic hubs: climate and biodiversity, as well as the green economy, and in 2026-2028, the main topics may be water resources and pollution issues.

The specific features of environmental performance audit should include:

- the long-term nature of environmental problems and, consequently, difficulties in determining the immediate consequences of actions;
- environmental phenomena are complex systems - the intersection of certain «tipping points» or thresholds can mean points of no return when further developments will already be irreversible;
- transboundary nature of environmental problems - environmental problems cannot be solved by only one country (pollution of a border river or reservoir, greenhouse gases are truly global in nature, since it does not matter where they are emitted into the atmosphere);
- despite the fact that environmental topics have a significant indirect impact on the economy (the question of pollinators and how important these small insects are for ecosystems, food production and, consequently, for the economy), they cannot always be monetized

Let's consider the specifics of the methodology for conducting an audit of efficiency in ecology and effective use of natural resources in the context of individual countries. Canada. The goal of Canada's environmental policy is to create conditions that improve the quality of life of Canadians. Among the tasks of the Ministry of Environment of Canada are: monitoring the state of the environment, creating a legislative framework and implementing environmental protection policy, which in Canada has its own unique history and form. It is noteworthy that when the government changes in the country, this does not entail corresponding changes in the implementation of environmental policy.

Canada, together with other countries, has agreed to implement the 2030 Agenda by adopting policies and implementing actions at the national level for the implementation of the UN SDGs. Considering that 41.2% (6,7,11,13,14,15,17) of the SDGs from their total number relate to issues of environmental protection and climate conservation, within the framework of international agreements on the environment and sustainable development, as well as according to the Law «Auditor General Act», the SAI Canada audits and makes recommendations regarding the efforts of the federal government to protect the environment, mitigating the effects of climate change and promoting sustainable development.

In accordance with the Law of Canada «On sustainable development» in the process of implementing state strategic programs, the country's public authorities use a systematic approach based on taking into account the totality of socio-economic and environmental problems of the country's residents. The application of such an integrated approach to the public administration system allows us to consider and solve existing environmental problems in an integrated manner (not in isolation from the activities of ministries and departments related to the activities, and not on a residual basis).

Office of the Auditor General conducts an efficiency audit, during which the management of state programs is checked in terms of budget savings and the impact of expenditures on the environment, as well as whether measures are being taken to determine their effectiveness in the field of environmental protection and sustainable development (Table 2).

Table 2. Examples and methodology of performance audit in the field of environmental protection and efficient use of natural resources in the SAI Canada

1. Performance audit of the transportation of dangerous goods	
Goal	To determine the extent to which Transport Canada and the National Energy Board have implemented the auditors' previous recommendations regarding their compliance and enforcement responsibilities to ensure the safe transportation of dangerous goods.
Questions	<ol style="list-style-type: none"> 1. Has the Ministry of transport of Canada implemented control measures for the transportation of dangerous goods in the context of all modes of transport? 2. Has the Ministry implemented the auditors' previous recommendations on compliance with the requirements to ensure the safe transportation of dangerous goods? 3. Does the Ministry of transport Canada follow up and take enforcement action (if necessary) on identified nonconformities in accordance with regulatory requirements and departmental procedures to ensure that regulatory authorities take corrective action?
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - development and implementation of a national risk-based inspection planning process; - proper documentation of compliance monitoring and follow-up activities; - addressing gaps in the guidance on compliance monitoring and follow-up; - clarification of requirements for the review and approval of emergency assistance plans; - development of guidelines for the revision of emergency assistance plans; - development and implementation of a plan and deadlines for completing reviews of the emergency assistance plan; - clarification of the functions and responsibilities for monitoring compliance with the rules for the carriage of dangerous goods; - assessment and satisfaction of information and data management needs to ensure that these needs meet the needs for the implementation of critical business processes.
Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - Transport Canada should strengthen its data collection processes from its partners to better determine the national level of compliance with regulatory requirements for the transport of dangerous goods; - Transport Canada requires an emergency assistance plan for companies transporting or importing certain dangerous goods that pose a high risk to public safety; - The energy regulatory authority of Canada should make sure that it has documented its analysis of the companies' perceptions of how the conditions for pipeline approval were met; - The Ministry of transport Canada should finalize the approval of interim emergency assistance plans, having completed the necessary investigations and having developed national guidelines and criteria for assessing firefighting capabilities for plans involving flammable liquids, to ensure that the approvals of all future plans are completed within the time frame set by it.
2. Performance audit of river basin protection measures	
Goal	to determine whether the Ministry of ecology and climate change, as well as the Ministry of agriculture and food industry of Canada, have applied a coordinated and risk-oriented approach to reduce the impact of excess nutrients on the health of ecosystems selected by auditors of Canadian river basins
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - What is the impact of excess nutrients contained in Canadian river basins on the health of the entire ecosystem? - Has a coordinated risk-based approach been applied to reduce the impact of excess nutrients on the ecosystem health of some Canadian reservoirs? - What are the problems associated with nutrients contained in Canadian river basins, including those crossing interprovincial borders or international borders?
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Determination of the degree of cooperation of authorized ministries in the development and implementation of risk-based systems and practices to prevent excessive nutrient content from agricultural sources in reservoirs and reduce the load on nutrients in Canadian reservoirs selected for audit purposes; - Frequency of monitoring by the Ministry of environmental protection and climate change in order to reduce the frequency of excessive consumption of nutrients; - Availability and timely transmission by authorized ministries of information on the results of their work to other interested parties in order to inform about decisions taken to reduce the impact of nutrients from agricultural sources on Canadian reservoirs covered by the audit.

2. Performance audit of river basin protection measures

Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - The Ministry of environmental protection and the Ministry of agriculture and food industry of Canada need to exchange a formal and systematic way of providing information on nutrient management and current and new risks arising in each catchment. Such an exchange of views would make it possible to identify areas of common interest that could benefit from coordinating the scientific efforts of ministries and ensure that significant risks are identified and eliminated; - The Ministry of environmental protection and the Ministry of agriculture and food industry of Canada should establish an official mechanism for coordinating scientific activities in Volastok (Saint-Jean River). Such a mechanism would allow ministries to deepen their understanding of issues related to river water quality and facilitate coordination of related activities.; - It is necessary to create a steering committee for the coordination of scientific activities at the national level, which would include both ministries. Such a committee can provide a platform for discussing research and monitoring activities and how which of these activities could best help to understand the problems of nutrient abundance and water quality nationwide, as well as find solutions.
-----------------	--

Source: compiled on the basis of [5]

Norway. The high quality of life in Norway is also due to the special attention of the state to such components of vital values for a person and his future as climate and ecology. Of particular importance in the context of respect for the environment is the reduction of carbon dioxide emissions into the atmosphere and the reduction of dependence on carbon.

The main factor affecting the quality of life, according to Norwegians, is the rational consumption of resources and energy efficiency. For example, in 2011, two neighboring countries, Norway and Sweden, adopted a law on certificates for electricity produced by their RES or so-called e-certificates, the main purpose of which was to stimulate the production of more clean electricity through the formation of a common Norwegian–Swedish certificate market. It is important to note that the Norwegian International Climate and Forests Initiative is Norway’s largest international initiative. In the 2000s, awareness of the importance of forests in terms of climate has increased.

Riksrevisjonen (Office of the Auditor General) as the SAI Norway, acting as the regulatory body of the country, carries out control and audit of state bodies. At the same time, the SAI is the only institution that can provide the Storting with a comprehensive and independent audit of the state. Based on the results of the Riksrevisjonen audits and related consultations, the Government and public administration are changing the way they conduct their work, which, according to feedback from the audited organizations, reflects the relevance and usefulness of the audit results as tools for making concrete improvements in the lives of Norwegians [6].

There are examples of Riksrevisjonen’s auditing activities in the field of environmental protection (Table 3).

Table 3. Examples and methodology of performance audit in the field of environmental protection and efficient use of natural resources in the SAI Norway

1. Performance audit of the implementation of Norway’s international climate and forests initiative	
Goal	Assessment of Norway’s efforts to create an effective tool for reducing greenhouse gas emissions from deforestation and forest degradation in developing countries. The study covers an analysis of the progress and results achieved to date in the REDD+ countries, which were supported by the Norwegian International Climate and Forests Initiative
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - What are the results of the initiative under the UN Convention on climate change to create a mechanism to reduce greenhouse gas emissions from deforestation and forest degradation in developing countries? - How has the Ministry of climate and environmental protection of Norway managed the International Climate and Forests Initiative contributed to the achievement of the Storting goals for this initiative? - It examines whether the Ministry has promoted good governance, follow-up and training regarding Norway’s contribution, as well as how the Ministry has dealt with the risk of fraud.
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Implementation of the goals of the Norwegian International Climate and Forests Initiative; - Impact of emissions on deforestation and forest degradation in developing countries; - Economic efficiency from reducing greenhouse gas emissions; - The degree of conservation of forest cover; - The level of sustainable development and poverty eradication; - Quality of management of Norway’s international climate and forests initiative; - Implementation of the principles of the assistance policy as a guideline in the management of the initiative; - Requirements regarding grant management; - Risk level

1. Performance audit of the implementation of Norway's international climate and forests initiative	
Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - Further development of initiatives within the framework of work related to the UN Framework Convention on Climate Change and within the framework of bilateral partnerships; - Strengthening the Ministry's basic information regarding the consideration of social and environmental guarantees in connection with results-based payments; - Strengthening the monitoring of Norway's contribution to REDD+ through the systematic collection and processing of data on the progress and results of the Norwegian International Climate and Forests Initiative. - Ensures responsible and active monitoring of risks and the use of response measures in case of inconsistencies and reports of suspected fraud.
2. Performance audit of the authorities' work to improve the energy efficiency of buildings	
Goal	To find out to what extent the central government's energy efficiency tools help to achieve a reduction in energy consumption in buildings, as well as possible reasons why these measures may have a limited impact
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - How do the authorities ensure compliance with the requirements of building codes for energy efficiency? - Do economic instruments for improving energy efficiency lead to a reduction in energy consumption in buildings? - What is the significance of information and advisory measures of the central government for improving the energy efficiency of buildings? - What extent do the Ministry of oil and energy and the Government fulfill their responsibilities to coordinate energy efficiency improvement tools in buildings?
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Assessment of the achievement of the energy efficiency goal – Energy efficiency and limiting energy consumption is a key element of the government's energy policy. - Compliance with the requirements for devices to improve the energy efficiency of buildings – Energy requirements according to the Building Code of Norway are the most important tool for improving energy efficiency in new buildings and in terms of major reconstruction of existing buildings. - The impact of economic instruments on energy efficiency measures; - Responsibility of ministries for coordinating the use of tools in the creation of energy-efficient buildings
Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - To consider whether Enova grant schemes lead to an actual reduction in energy consumption in buildings, and to improve reporting on this issue together with the Ministry of local government and modernization, the Ministry of oil and energy; - Review the content of Enova housing programs and the basic scheme of Housing Bank lending; - To intensify the information campaign on energy efficiency, especially for households, cooperatives and co-owners; - To Continue efforts to strengthen coordination between government agencies; - It is especially important to step up their efforts to gain knowledge about whether changes are required in the Rules of the Building Code, since work is underway to change the current regulations
<i>Source: compiled by the author on the basis of [6]</i>	

New Zealand, known for its natural beauty (clean lakes and forested mountains), has been facing an increasing number of environmental problems in recent years (report «Environment Aotearoa for 2019»). According to the report, New Zealand has faced numerous environmental problems, including: water pollution, reduced biological diversity, as well as urban growth and the spread of dairy farming, which also negatively affects the environment.

Controller and Auditor General as a SAI New Zealand is an official of Parliament. This means that it is independent of the government and cannot be controlled by a political party in power. The Auditor General has two business units - the Office of the Auditor General and Audit New Zealand [7].

There are examples of audit activities of the SAI New Zealand in the field of environmental protection (Table 4).

Table 4. Examples and methodology of performance audit in the field of environmental protection and efficient use of natural resources in New Zealand

1. Performance audit of the freshwater management process	
Goal	identify the causes of poor freshwater quality and freshwater quality management process
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - How do the regional indicators and trends of freshwater quality of the four regional councils compare? - What is the impact of freshwater quality data on the formation of a national understanding of freshwater quality?

1. Performance audit of the freshwater management process	
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Quality of management of fresh water supply systems; - Objectivity and reliability of data on the results of monitoring of freshwater distribution networks
Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - The New Zealand Ministry of environment and statistics needs to lead the work with regional councils and relevant land and freshwater management agencies to support better informed and coordinated freshwater management by developing a consistent approach to monitoring, analyzing and reporting on the status and trends of freshwater quality; - Regional councils (Waikato, Taranaki, Horizons and Southland) need to support and inform the wider community about freshwater quality issues in a timely manner, ensuring that the information they provide to their communities is clear, complete, relevant, consistent, accessible and understandable
2. Performance audit of monitoring the use of water for the irrigation system	
Goal	To evaluate the efficiency of the use of fresh water for the needs of the irrigation system in six regions of New Zealand
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - To what extent does the management of irrigation systems comply with the current legislative framework? - How do public organizations manage New Zealand's water resources? - How is the process of monitoring and measuring fresh water for the needs of the irrigation system? - Is water accounting used to collect qualitative data? - What is the effectiveness of the data collected from water meters? - Is there an effective analysis of water use data with the provision of useful information to society?
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Efficiency of implementation of the water metering system in six regions; - Water meter data quality; - Behavior related to the consumption of fresh water
Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - The Ministry of the environment should review the part of resource management (measurement and reporting of water intake) that allows manual data collection and annual provision of data, as well as work with councils that control water accounting, to ensure that people and organizations with water permits regularly submit accurate data using automated processes.; - The Ministry of the environment should assess the benefits of water accounting in order to understand how this has changed the access of individuals and legal entities to water; - Organizations that manage fresh water need to balance many needs, including the growing population and its impact on food production, recreation and nature conservation.
<i>Source: compiled by the author on the basis of [7]</i>	

USA. A high level of industrial production leads to environmental pollution, the indicator of which increases as the volume of output increases. The main environmental problems of the USA are considered: 1) air pollution – a huge amount of toxic compounds are dumped into the atmosphere. There are standards for the content of elements harmful to human health in them, but it is not always possible to clean the air waste of production to the desired concentration. (there is a high concentration of sulfur, lead, mercury, chromium, zinc in the air, which contributes to the development of diseases); 2) an increase in the volume of solid household waste; an increase in the greenhouse effect – not only industrial enterprises, but also the population increases the volume of garbage (large megacities take thousands of tons of solid waste to landfills every day, a small part of which is recycled).

Environmental audit originated in the USA in the mid-70s due to high rates of environmental accidents and catastrophes, as well as a significant increase in environmental costs at chemical industry enterprises. By the mid-80s, the audit direction was gradually formed as an internal administrative management tool to strengthen control over the environmental activities of companies. Later, the US Environmental Protection Agency developed the concept of environmental audit for federal agencies.

In this regard, one of the areas of modern activity of the General Audit Office of USA (GAO) is the state audit of the effectiveness of the implementation of policies in the field of careful use of natural resources and environmental protection from anthropogenic influence [8].

There are examples of audit activities of the SAI USA in the field of environmental protection (Table 5).

Table 5. Examples and methodology of performance audit in the field of environmental protection and efficient use of natural resources in the USA

1. Performance audit of the national air quality monitoring system	
Goal	evaluate the effectiveness of the national air quality monitoring system

1. Performance audit of the national air quality monitoring system	
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - What is the role of the national atmospheric air quality monitoring system in air quality management and how the EPA and state and local agencies manage the system? - What are the challenges faced by the EPA and individual state and local agencies in managing the national environmental monitoring system, air quality monitoring system, and degree that limit the capabilities of the EPA? - What exactly limits the effectiveness of the EPA and individual state and local agencies in meeting the needs for air quality information and hinders the solution of existing problems? - What is the overall effectiveness of air quality monitoring measures in terms of meeting air quality needs?
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Emerging problems with air quality; - Effectiveness of national monitoring of atmospheric air quality; - The state of new and alternative air quality monitoring technologies, namely satellite remote sensing technologies and low-cost sensors; - Asset management, strategic planning and risk management in the field of air quality.
Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - The Assistant Administrator of the EPA Air and Radiation Department, in consultation with state and local agencies, should develop, publish and implement an asset management framework to consistently support the national air quality monitoring system. Such a framework can be designed for success taking into account the key characteristics of effective asset management described in our report, such as identifying the resources needed to maintain a monitoring system, using quality data to manage infrastructure risks, and directing resources to assets that provide the most value; - Assistant Administrator of the Air and Radiation Department of the Environmental Protection Agency. In consultation with state and local agencies and other relevant federal agencies, should develop and publish an air quality monitoring modernization plan to better meet the additional information needs of air quality managers, researchers and the public. Such a plan could address the ongoing challenges of modernizing the national air quality monitoring system by reviewing best practices, including setting priorities and roles, assessing risks to success, identifying resources needed to achieve goals, and measuring and evaluating progress
2. Performance audit of measures for the safe disposal of spent nuclear fuel in the energy industry	
Goal	to determine the effectiveness of actions that are necessary to solve the issue of spent nuclear fuel storage
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - What is the financial responsibility of the federal Government and fiscal authorities in the field of spent nuclear fuel exposure? - What are the amounts of damages that DOE has paid to the owners of commercial nuclear reactors for storing spent nuclear fuel at their reactor sites? - What is the assessment of the reliability of the data of the Nuclear Waste Fund? - How effective are the measures taken by DOE in the field of safe disposal of nuclear waste?
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Compliance of nuclear waste storage practices with regulations for the nuclear industry, including reactors and waste operations; - Reliability of storage and disposal of the country's spent nuclear fuel, as well as processing and disposal of nuclear waste for defense purposes; - The effectiveness of tariff formation for the storage of nuclear waste, as well as regulation in the nuclear field in general; - The risk to human health and the environment of high-level, transuranic and low-level waste; - The effectiveness of monitoring the treatment and disposal of radioactive waste of the national nuclear weapons program, as well as the placement, construction and operation of a future geological repository for the disposal of nuclear waste
Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - Congress should consider amending the Nuclear Waste Management Policy Act to authorize a new consensual process for the placement, development and construction of integrated temporary storage facilities and permanent storage disposal for commercial spent nuclear fuel; - Congress should consider instructing the Ministry of Energy to develop and implement an integrated waste management strategy consistent with any amendments to the Nuclear Waste Policy Act, which includes plans for the transportation, temporary storage and permanent disposal of spent nuclear fuel; - The Minister of Energy should instruct the Nuclear Energy Department to continue its efforts to engage the public and complete the draft placement process on the basis of consent.
<p><i>Source: compiled by the author on the basis of data [8-11]</i></p>	

Finland. Eco-friendliness is one of the main brands in Finland. Reverent attitude to the environment and the annual growth in the implementation of «green» projects for the introduction of «green» technologies in this country is gaining momentum, which is due not only to the established standards of the European Union, but the mentality of the population based on sincere concern for their native country and its nature.

So in recent years, comprehensive work has been carried out: rivers and lakes have been cleaned, an extensive network of protected natural areas has been created, air quality near industrial zones has been improved [12].

Finland is among the 3 leaders of the international rating in terms of ecology (3rd place – index 76.5) [13].

Almost all industries today are focused on renewable energy sources, as fossil fuel reserves are limited, and the extraction, processing and disposal of industrial waste are fraught with significant environmental and financial losses. In this regard, the role of the Finnish VOA in assessing the effectiveness of the activities of state bodies in the field of environmental protection is also increasing.

National Audit Office (NAOF) as a SAI Finland conducts an audit of the effectiveness of environmental protection activities of state bodies, among which the powers and responsibility for the implementation of measures to ensure a prosperous environmental situation in the country are divided [14].

Let's consider the main areas of audit activity of the SAI Finland in the field of environmental protection (Table 6).

Table 6. Examples and methodology of performance audit in the field of environmental protection and efficient use of natural resources in Finland

1. Performance audit of environmental protection	
Goal	Evaluation of the effectiveness of measures to identify, prevent and eliminate adverse effects on public health in the environment
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - Are the environmental protection bodies properly organized? - Are the responsibilities of the authorities at different levels of environmental protection distributed on the basis of expert knowledge and are their tasks clearly defined? - Has the allocation of environmental protection resources been carried out between different tasks based on needs analysis (for example, taking into account risks)? - Is the control over environmental protection of the central government properly implemented and to what extent is it targeted? - Does multi-channel environmental monitoring work? - How do information systems support the organization of environmental protection? - How does food control affect the quality of life of the population? - Does state control over food, chemicals, smoking affect the health, safety and well-being of the population? - Is compliance with legal requirements in the field of environmental protection ensured in the regions? - Is there a synergetic effect and are they used in the fight against the shadow economy and monitoring the standard of living of the population?
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Cooperation between municipalities should improve the organization of supervision, for example, specialization; - Management should be responsible and methodical; - Legislation in this area should be uniform and support the activities of the authorities; - Management should be based on planning and be purposeful, taking into account risks; - Management should be parallel and transparent; - Management should develop controls and improve efficiency, monitor their use and ensure the quality of control.
Recommendations	<ul style="list-style-type: none"> - The organization and responsibility for environmental protection should be closely linked to the policy of reforming the municipal structure and the central and regional government of the state. The government should take the initiative in this matter, and the responsible ministries (the Ministry of social affairs, the Ministry of economy and employment) should actively support this goal; - Regardless of the reform of local self-government, the government should study the management relationship of the central department of environmental Protection and the need for regional administration; - Responsible ministries and central departments should cooperate to ensure that risks in various areas of environmental protection are assessed in a commensurate manner and operations are carried out on this basis.

2. Performance audit of measures to combat oil spills on ships in the Gulf of Finland	
Goal	Assessment of the effectiveness of management and responsibility for marine oil spills in the Gulf of Finland
Questions	<ul style="list-style-type: none"> - Is the oil damage control system in the Gulf of Finland effective? - Are investments made on the basis of performance comparisons in the case of change protection systems, on the one hand, and preventive equipment, on the other hand? - Do municipalities have the capacity to handle waste generated as a result of oil accidents on ships – maintenance? - Are all the costs of oil spill prevention and compensation covered to receive compensation? - Is the oil damage control system in the Gulf of Finland effective?
Criteria	<ul style="list-style-type: none"> - Due to the measures taken earlier, there will be no emergency situation with oil; - Risk management is organized; - If an accident occurs, damage can be prevented quickly and economically; - The consequences of damage can be eliminated in such a way as to minimize financial damage and environmental damage; - The principles of «causing risk» and «polluter pays» work when covering the costs of maintaining control and paying compensation.
Recommendations	<ol style="list-style-type: none"> 1. The Ministry of environment should continue to assess the possibility of expanding the financial base of the Oil Protection Fund and the prospect associated with risks. The acceptability of the payment should also be assessed by representatives of citizens; 2. The Ministry of environment, together with the Oil Protection Fund, should develop a financing strategy for the fund. In addition, in order to ensure the effective functioning of the fund, the Ministry must manage operations by concluding an agreement with the fund on the fulfillment of obligations; 4. The national plan of action in case of an oil spill at sea should be substantially refined, for example, by determining the priorities of objects to be protected and criteria for termination of control
Source: compiled by the author based on [14 -15]	

Conclusion

As a result of the analysis of the best world practice of conducting a state environmental audit of efficiency in the field of ecology and efficient use of natural resources, we have formulated the following conclusions:

- Conducting a state audit in the field of environmental protection will not require amendments and additions to the current regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan, as world experience shows that a mandate to conduct an efficiency audit is sufficient for this. An exception to the generally accepted rules in countries with developed economies is the experience of the SAI Canada, where the institution of the Commissioner for Environment and Sustainable Development is legally enshrined. In emerging market countries, it is possible to have a special mandate to conduct an environmental audit due to the comparative novelty of the laws on supreme audit institutions.

- Since sustainable development concerns the rights of future generations, it also helps to expand the time horizon of the auditor’s assessments. In this regard, taking into account the cross-sectoral nature of the SDGs, it is possible to include an assessment of the achievement of individual SDGs related to environmental measures in the Environmental Performance Audit Program. Considering that more than 80% of the SDGs are decomposed into strategic planning system documents, the latter, in terms of solving environmental problems, should be more fully and effectively integrated into key decision-making processes, such as strategic documents, tactical management programs, budget preparation and departmental integration system.

- The most illustrative cases of the experience of the SAIs of foreign countries clearly show that all issues related to the assessment of the efficiency of the use of natural resources and the state of the environment directly affect their health and quality of life, which makes the use of survey tools for target focus groups and head of audit objects mandatory. In modern conditions of improving the system of state audit, the implementation of the principle of «human-centricity» is very relevant and timely.

- The issues and criteria for evaluating the effectiveness of preventive measures, namely the effectiveness of monitoring natural resources (air, water and land quality), as well as changes in climatic conditions of human activity in domestic conditions, are of particular importance in the framework of the audit program formation. For example, on the one hand, the international climate regime calls for decarbonization. On the other hand, many international changes in the field of sustainability reporting and

climate disclosure affect not only private sector companies, but also state-owned companies. Monitoring is also important from the point of view of choosing the topic and object of the audit. In many SAIs, choosing an audit topic is a process combining top-down and bottom-up processes. As a rule, top management provides some recommendations and makes final decisions, but within this framework, individual auditors also usually have the opportunity to propose audit topics based on their experience and knowledge. The SAI Kazakhstan may consider initiating systematic monitoring or verification of changes in the field of environmental policy, preferably along with other policy areas, which will also contribute to the justification of the choice of the audit topic and the objects of the upcoming audit.

REFERENCES 1:

1. Исследование практики проведения экологического аудита высшими органами аудита и рекомендации для БОА Казахстана. Изучение практик экологического аудита высшими органами аудита (54093-001)/ Март 2023 г. Отчет Консультанта АБР, Генеральный секретарь Рабочей группы ИНТОСАИ по экологическому аудиту. В. Нименмаа
2. ISSAI - 300 Принципы аудита эффективности. IFPP. <https://www.issai.org/pronouncements/issai-300-performance-audit-principles/>
3. GUID 5200 Activities with an Environmental Perspective IFPP. (www.issai.org)
4. Закон Канады «О Государственном аудиторе». justice.gc.ca
5. Сайт БОА Канады. Office of the Auditor General <http://www.oag-bvg.gc.ca>
6. Сайт БОА Норвегии. Riksrevisjonen. <http://www.riksrevisjonen.no/>
7. Сайт БОА Новой Зеландии. Office of the Auditor-General. <https://oag.parliament.nz>
8. Сайт БОА США. Government Accountability Office. <http://www.gao.gov>
9. DRINKING WATER: EPA Could Use Available Data to Better Identify Neighborhoods at Risk of Lead Exposure. GAO USA, <http://www.gao.gov>. 2020
10. Report of United States Government Accountability Office. AIR POLLUTION Opportunities to Better Sustain and Modernize the National Air Quality Monitoring System. <http://www.gao.gov>. 2023
11. Report of United States Government Accountability Office. SPENT NUCLEAR FUEL Congressional Action Needed to Break Impasse and Develop a Permanent Disposal Solution. <http://www.gao.gov>. 2023
12. Экология по-фински. eFinland.<https://e-finland/ru/travel/general/ecologiya-po-finski.html>
13. Рейтинг стран по уровню экологии/ <https://nonews.co/directory/lists/countries/ecology>
14. Информация с сайта БОА Финляндии. National Audit Office of Finland. National Audit Office of Finland. <http://www.vtv.fi>
15. Национальная аудиторская служба Финляндии Финляндия. 2020. Руководство по аудиту соответствия, аудиту эффективности и аудиту фискальной политики.

REFERENCES 2:

1. V. Niemenmaa. A study of the practice of environmental audit by the Supreme Audit Institutions and recommendations for the SAI Kazakhstan. Study of environmental audit practices by Supreme Audit Institutions (54093-001). Report of ADP Consultant, General Secretariat of INTOSAI WGEA. March, 2023
2. ISSAI - 300 Principles of performance audit. IFPP. Available at: <https://www.issai.org/pronouncements/issai-300-performance-audit-principles/>
3. GUID 5200 Activities with an Environmental Perspective IFPP. Available at: www.issai.org
4. The Law of Canada «Auditor General Act». Available at: justice.gc.ca
5. Website of SAI Canada. Office of the Auditor General. Available at: <http://www.oag-bvg.gc.ca>
6. Website of SAI Norway. Riksrevisjonen. Available at: <http://www.riksrevisjonen.no/>
7. Website of SAI New Zealand. Office of the Auditor-General. Available at: <https://oag.parliament.nz>
8. Website of SAI USA. Government Accountability Office. Available at: <http://www.gao.gov>
9. DRINKING WATER: EPA Could Use Available Data to Better Identify Neighborhoods at Risk of Lead Exposure. GAO USA, 2020. Available at: <http://www.gao.gov>.
10. Report of United States Government Accountability Office. AIR POLLUTION Opportunities to Better Sustain and Modernize the National Air Quality Monitoring System, 2023. Available at: <http://www.gao.gov>.
11. Report of United States Government Accountability Office. SPENT NUCLEAR FUEL Congressional Action Needed to Break Impasse and Develop a Permanent Disposal Solution, 2023. Available at: <http://www.gao.gov>.
12. Ecology in Finnish. Available at: eFinland.<https://e-finland/ru/travel/general/ecologiya-po-finski.html>
13. Rating of countries by the level of ecology. Available at: <https://nonews.co/directory/lists/countries/ecology>
14. Information from website of SAI Finland. National Audit Office of Finland. Available at: <http://www.vtv.fi>
15. National Audit Office of Finland. Finland, 2020. Manual for compliance audit, performance audit and fiscal policy audit. Available at: <https://www.vtv.fi/app/uploads/2022/01/Manual-for-compliance-audit-performance-audit-and-fiscal-policy-audit-NAOF.pdf>

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ В СФЕРЕ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Р. Рахимов*

Член Высшей аудиторской палаты РК
г. Астана, Казахстан
E-mail: r.rakhimov@esep.gov.kz

V. Niemenmaa

PhD
Генеральный секретарь
Рабочая группа ИНТОСАИ
по экологическому аудиту
г. Хельсинки, Финляндия
E-mail: vivi.niemenmaa@vtv.fi

Д. Кушербаева

Директор департамента методологии
и контроля качества
Высшей аудиторской палаты РК
г. Астана, Казахстан
E-mail: d.kusherbaeva@esep.gov.kz

A. Rakhmetova

Д.э.н., профессор
ТОО «Центр исследований, анализа и
оценки эффективности»
г. Астана, Казахстан
E-mail: aibota@mail.ru
ORCID:0000-0002-8741-0373

***Аннотация.** На фоне глобализации тенденций по переходу к «зеленым» технологиям и экономике, возрастания ответственности расходов, повышается и актуальность оценки эффективности аудиторской деятельности в природоохранной сфере. В этой связи в статье изучен мировой опыт по организации и проведению государственного аудита эффективности использования природных ресурсов. В частности, авторами рассмотрены методологические подходы высших органов аудита зарубежных стран, занимающих высокие позиции в международных рейтингах охраны окружающей среды и использования ресурсосберегающих технологий.*

В результате исследования выявлено, что большинство органов внешнего государственного аудита не проводят аудит использования природных ресурсов не в форме отдельного вида аудита, а в качестве аудита эффективности. В отдельных случаях эти аудиты сочетают в себе элементы аудита эффективности и аудита соответствия, а также финансового аудита. При этом в структуре элементов аудита эффективности, применяемых в деятельности высших органов аудита исследуемых стран можно выделить «экономичности», «эффективности» и «действенности», за исключением опыта Канады, ревизионное управление которой добавляет «окружающую среду» и «устойчивое развитие».

По результатам проведенного анализа, авторами сформулированы выводы в контексте рассмотрения возможности адаптации лучшей передовой практики высших органов аудита в отечественных условиях в сфере оценки эффективности использования природных ресурсов и природоохранных мероприятий в целом.

***Ключевые слова:** государственный аудит, природные ресурсы, методология аудита, критерии аудита, аудиторские вопросы, аудит эффективности, цели устойчивого развития.*

ТАБИҒИ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ

Р. Рахимов*

ҚР Жоғары аудиторлық
палатасының мүшесі
Астана қ., Қазақстан
E-mail: r.rakhimov@esep.gov.kz

V. Niemenmaa

PhD
Бас хатшы
Экологиялық аудит бойынша
ИНТОСАИ жұмыс тобы
Хельсинки қ., Финляндия
E-mail: vivi.niemenmaa@vtv.fi

Д. Көшербаева

Әдіснама және сапа бақылауы
департаментінің директоры
Высшей аудиторской палаты РК
Астана қ., Қазақстан
E-mail: d.kusherbaeva@esep.gov.kz

A. Rakhmetova

Э.ғ.д., профессор
«Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС
Астана қ., Қазақстан
E-mail: aibota@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8741-0373

Аңдатпа: «Жасыл» технологиялар мен экономикаға көшу тенденцияларының жаһандануы, тиісті шығындардың өсуі аясында табиғатты қорғау саласындағы аудиторлық қызметтің тиімділігін бағалаудың өзектілігі де артып келеді. Осыған байланысты мақалада табиғи ресурстарды пайдалану тиімділігіне мемлекеттік аудитті ұйымдастыру және жүргізу бойынша әлемдік тәжірибе зерделенді. Атап айтқанда, авторлар қоршаған ортаны қорғаудың және ресурс үнемдеуші технологияларды пайдаланудың Халықаралық рейтингтерінде жоғары орын алатын шет елдердің жоғары аудит органдарының әдіснамалық тәсілдерін қарастырды.

Зерттеу нәтижесінде сыртқы мемлекеттік аудит органдарының көпшілігі аудиттің жекелеген түрі түрінде емес, тиімділік аудиті ретінде табиғи ресурстарды пайдалану аудитін жүргізбейтіні анықталды. Кейбір жағдайларда бұл аудиттер тиімділік аудиті мен сәйкестік аудитінің, сондай-ақ қаржылық аудиттің элементтерін біріктіреді. Бұл ретте зерттелетін елдердің жоғары аудит органдарының қызметінде қолданылатын тиімділік аудиті элементтерінің құрылымында тексеру басқармасы «қоршаған ортаны» және «тұрақты дамуды» қосатын Канада тәжірибесін қоспағанда, «үнемділік», «тиімділік» және «әсерлік» деп бөліп көрсетуге болады.

Жүргізілген талдау нәтижелері бойынша авторлар табиғи ресурстарды және тұтастай алғанда табиғатты қорғау іс-шараларын пайдалану тиімділігін бағалау саласында отандық жағдайларда жоғары аудит органдарының озық озық тәжірибесін бейімдеу мүмкіндігін қарастыру контекстінде қорытындылар тұжырымдады.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, Табиғи ресурстар, аудит әдістемесі, аудит критерийлері, аудиторлық мәселелер, тиімділік аудиті, тұрақты даму мақсаттары.

